

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

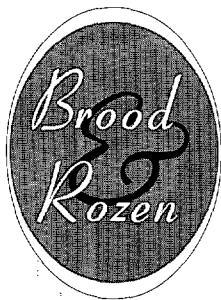
2001/3
Rozen

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2001/3

Rozen

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@pandora.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry

Kernredactie: Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Martine Vermandere, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (RUG), Gita Deneckere (RUG), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (VUB), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Jan Ouvry (journalist), Patrick Pasture (KULeuven), Koen Raes (RUG), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (Commissie Joodse Goederen), Sylvia Van Peteghem (RUG), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Geert Bonne, Rita Calcoen, Nathalie De Meester, Ludwine Soubry

Secretariatswerk: Michèle Beernaerts, Gwendolina Van Hoecke

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 750BEF

Organisaties: 1500BEF

Bibliotheken en archieven: 750BEF

Buitenland: 1500BEF

Losse nummers: 200BEF

Themanummers: 350BEF

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en *IALHI newsletter* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld.

ISSN: 1370-7477

Uw persoonsgegevens zullen opgenomen worden in het ledenbestand van Amsab conform de bepalingen van de wet van 8 december 1992 betreffende de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Ze zullen alleen gebruikt worden om u op de hoogte te houden van de activiteiten van de instelling. U hebt tevens het recht jaarlijks uw persoonlijke gegevens op te vragen en te laten verbeteren wat eventueel fout is.

Reacties en suggesties zijn welkom.

Omslagillustratie: Kaft van het Rode Boekje, 1968

Edito

Paule Verbruggen p. 5

Bijdragen

De Grote Proletarische Culturele Revolutie:
creatie van een nieuwe mens?

Jeanne Boden p. 7

De BSP tussen kolonialisme en afro-socialisme
in Algerije en Congo

Jan De Preter p. 31

Minder-heden of beter verleden?

Turkse migratie in eigen beeldvorming

Robin Mertens p. 47

Opgemerkt

Mémoires d'un militant des années quarante

Karl Manfred p. 65

Weerstander tegen wil en dank:

Antoinette 'Assepoester' Kleinhaus

Ludwine Soubry p. 79

Bronnen

Archief van het Midden-Amerika Komitee Gent

Piet Creve en Rik De Coninck p. 93

Archief van het Vlaams Guatemalakomitee

Piet Creve en Rik De Coninck p. 94

Gerestaureerd

De Visschershaven van Oostende

Brigitte De Mulder en Patricia Rau p. 98

Recensie

Indrukken bij de memoires van twee Gentse
historici: Hans Van Werveke en Adriaan Verhulst

Denise De Weerd p. 101

Edito

In juli vierde China de tachtigste verjaardag van de oprichting van de Communistische Partij. Niet dat dit veel stof deed opwaaien. Veel ingrijpender voor de Chinezen waren de opeenvolgende massacampagnes zoals de Grote Sprong Voorwaarts (1958) en de Grote Proletarische Culturele Revolutie (1966-1976). Wat die Culturele Revolutie nu juist inhield, is voor westerlingen nooit echt duidelijk geweest. Onze perceptie daarvan is trouwens ook geëvolueerd. Belangrijke factor in de westerse beeldvorming over China en de Culturele Revolutie zijn de vele Chinese films (*Het Rode Korenveld*, *Farewell to my Concubine*, *De Blauwe Vlieger...*) en boeken van succesauteurs zoals Jung Chang (*Wilde Zwanen*). Nathalie Michalek, een jonge historica, schreef een bijzonder interessante eindverhandeling over *De perceptie van de Culturele Revolutie in Vlaanderen*. Sinologe en vertaalster Jeanne Boden is ook al lang geïntregeerd door het verschil in perceptie van de Culturele Revolutie en de periode daarna hier en in China zelf. Na lectuur van de thesis van Michalek zette ze haar eigen beschouwingen op papier. Een verhelderende kijk op een complexe geschiedenis.

De bijdrage van Jan De Preter kan gelezen worden ter aanvulling van het gebekvecht rond de moord op Lulumba. Hij onderzoekt de houding van de Belgische socialistten ten opzichte van de onafhankelijkheidsstrijd in Congo en Algerije. Binnen de partij waren er blijkbaar twee strekkingen die elk een ander ontwikkelingsparadigma aanhingen. Interessant zou zijn om in die optiek de periode na de Koude Oorlog te bestuderen en vooral de manier waarop het ontwikkelingsdenken meer en meer wordt losgekoppeld van ideologie en geïnspireerd door economische overwegingen. Of was het in de grond altijd zo ?

Het artikel van Robin Mertens is verfrissend omwille van de bronnen die hij gebruikte. Zijn verhaal over aankomst en integratie van de eerste generatie Turken in Gent bevat misschien geen spectaculair nieuwe elementen, maar hij ging de straat op met een tolk om het van de Turken zelf te horen. Ook hierop zou een vervolg moeten komen, met de ervaringen van de kinderen en misschien al de kleinkinderen van die eerste generatie. Want ook hier draait zoveel rond verkeerde beeldvorming, aan beide kanten.

Dat een persoonlijke getuigenis soms zoveel meer zegt dan een objectieve weergave van de feiten blijkt ook uit de twee stukjes die we in de rubriek Opgemerkt brengen. Het verhaal van Antoinette Kleinhaus is wellicht dat van vele kleine verzetslieden, het verhaal van Karl Manfred dat van vele kleine militanten. En toch zijn het twee bijzondere figuren.

In de rubriek Bronnen krijgt u vers verwerkt archief van het Guatemalacomitee en het Midden-Amerika Komitee.

En dan volgt nog maar eens een nieuwe rubriek, Gerestaureerd, waarin we willen proberen het monnikenwerk dat in stilte in ons restauratieatelier wordt verricht meer tot zijn recht te laten komen.

Denise De Weerdt geeft tenslotte haar persoonlijke indrukken bij de memoires van twee Gentse historici die ze zelf heeft gekend, respectievelijk als prof en als studiegenoot: Hans Van Werveke en Adriaan Verhulst. Of hoe ook hier blijkt dat alles draait rond beeldvorming...

Paule Verbruggen

做这样的人

将革命进行到底

De Grote Proletarische Culturele Revolutie: creatie van een nieuwe mens?

Jeanne Boden, sinologe RUG

Jeanne Boden is sinologe en vertaalster van in het Westen totaal onbekende Chinese schrijvers. In deze bijdrage zoekt ze naar het verschil in de perceptie van de Grote Culturele Revolutie en de periode daarna hier in het Westen en in China zelf. Het beeld dat in het Westen vorm kreeg via films en literatuur blijkt immers niet altijd waarheidsgetrouw.

Op 8 augustus 1966 werd in een vergadering van het Achtste Centraal Comité van de Chinese Communistische Partij de 'Besluitvorming in verband met de Grote Proletarische Culturele Revolutie' aanvaard. In China wordt daaraan gerefereerd als aan de 'zestien punten'. Dit basisprogramma van de Culturele Revolutie analyseert de ontwikkeling van een nieuw stadium in de revolutie, somt de fundamentele redenen voor de revolutie op en formuleert de belangrijkste doelstellingen, streefdoelen en uitvoeringswijzen.

De Grote Proletarische Culturele Revolutie was de grootste, meest ingrijpende massabeweging in de geschiedenis van de Chinese Volksrepubliek. Mao geloofde in het principe van een 'ononderbroken revolutie'. In dat kader organiseerde hij sinds de oprichting van de Volksrepubliek in 1949 voortdurend massacampagnes. Na de mislukking van de Grote Sprong Voorwaarts (1958) die catastrofale gevolgen had voor de landbouw waardoor miljoenen Chinezen de hongerdood stierven, voelde Mao zich gedwongen om af te treden als president van de Volksrepubliek. Hij bleef partijvoorzitter, als staatshoofd werd hij opgevolgd door Liu Shaoqi.

De Rode Gardisten: 'moedige pioniers in de massa'

Met het uitroepen van de Culturele Revolutie in 1966 trok Mao opnieuw de macht naar zich toe⁽²⁾. Hij wilde de cultuur van het proletariaat vestigen. Niet enkel de instituties zouden wijzigen, Mao zou een 'nieuwe mens' creëren die vrij zou zijn van individualistische wensen en verlangens, die zijn leven zou toewijden aan de socialis- tische maatschappij en aan het algemeen belang.

Het Volksbevrijdingsleger diende als instrument bij de uitvoering van de revolutie. Lin Biao, minister van Defensie en Mao's rechterhand, maakte in 1966 bekend dat Mao's beleid het enige 'Verenigde, Revolutionaire en Correcte' was. Hij liet stand- beelden oprichten van de Grote Roerganger en bundelde de citaten van Voorzitter Mao in het befaamde Rode Boekje.

Er ontstond een ware personencultus rond Mao Zedong waarin vooral de Chinese jongeren als pionnen werden ingezet.

De felste revolutionaire strijd woedde tussen 1966 en 1969. Toch zou het duren tot na de dood van Mao in 1976 voor er een einde kwam aan de repressie waartoe de zoge- naamde mooie idealen uiteindelijk leidden. In plaats van de beoogde nieuwe socialis- tische maatschappij ontstond een vijandig paranoïde klimaat in de Chinese samenle- ving.

Na de dood van Mao werd de 'bende van vier', de harde kern achter de Culturele Revolutie, gearresteerd en veroordeelde de Chinese regering de periode als 'tien jaar chaos'. Veel frustratie bleef achter bij de toenmalige jongeren. Zij werden de 'verloren generatie' genoemd. Ze waren geboren in het China van Mao en van in de wieg geïn- doctrineerd in de ideologie van het socialisme. Zij waren de Rode Gardisten die als jongeren geweld pleegden in naam van de revolutie⁽³⁾, vervolgens jaren van hun leven in vergetelheid op het platteland doorbrachten, om tenslotte, in het nieuwe China na Mao, in de zich razendsnel moderniserende maatschappij, opnieuw uit de boot te vallen door werkloosheid wegens gebrek aan opleiding.

Over de complexiteit van de Culturele Revolutie en de gevolgen ervan zijn intussen bibliotheken vol geschreven. Ging het enkel om een machtsstrijd aan de partijtop? Was Mao slechts begaan met de status van zijn eigen persoon? Of geloofde hij werkelijk in de mogelijkheid van een nieuwe maatschappij?

De perceptie van de Culturele Revolutie in Vlaanderen

De talloze publicaties van Mao's gedachtegoed in het Nederlands zijn het bewijs van zijn aanhang in Vlaanderen en Nederland. Nathalie Michalek maakte een eindverhan- deling over *De perceptie van de Culturele Revolutie in Vlaanderen*⁽⁴⁾. Uit haar heldere analyse van tijdschriftartikelen⁽⁵⁾ en tv-reportages van het programma *Panorama* die sinds 1966 werden gepubliceerd, distilleert ze een beeld waarin de complexiteit van het gegeven tot uiting komt. Ze bekijkt economische en agrarische ontwikkelingen, maatschappe-

lijke tendensen, ideologische, politieke, wetenschappelijke, culturele en levensbeschouwelijke aspecten.

In navolging van de Amerikaan Mackerras⁽⁶⁾ onderscheidt Michalek de eigentijdse beeldvorming van de beeldvorming achteraf. Volgens Mackerras is het negatieve beeld over de Culturele Revolutie sterk beïnvloed door de officiële veroordeling ervan in China zelf. Michalek onderzoekt in hoeverre het Vlaamse beeld binnen de algemene westerse tendens past en of er sprake is van specifiek Vlaamse kenmerken.

De complexiteit van het onderwerp in het Vlaamse bronnenmateriaal is sprekend: er bestaat geen eenduidigheid over het precieze begin van de Culturele Revolutie en al helemaal niet over het einde ervan. Het is zelfs niet altijd duidelijk waar de revolutie precies om draaide. Toch ziet Michalek een aantal algemene kenmerken naar voren komen: de machtsstrijd aan de partijtop, de massabeweging van de Rode Gardisten, het belang van het leger en van Lin Biao, de invloed van Mao's echtgenote Jiang Qing in het cultuurbeleid.

Ook in Vlaanderen bestond een evolutie in de beeldvorming. Het overwegend negatieve beeld dat achteraf is ontstaan over de Culturele Revolutie wordt in het eerste deel van haar analyse (periode 1966-76) sterk genuanceerd. We zien dat Mao's ideeën tijdens de jaren '60 in Vlaanderen en in Europa voor fascinatie en bewondering zorgden en de maoïstische bewegingen bezielde. Zijn gedachtegoed werd opgehemeld als inspiratiebron voor nieuwe maatschappelijke waarden die ook voor het Westen van betekenis konden zijn: studentenbewegingen lieten zich erdoor inspireren; zijn ideologie werd de basis voor de derdewereldbeweging en voor de arbeidersbeweging die uitgroeide tot de nieuwe revolutionaire arbeiderspartij AMADA (Alle Macht Aan De Arbeiders), de voorloper van de nieuwe communistische Partij van de Arbeid.

In uiteenlopende commentaren in de periode 1966-1976 wordt over de Culturele Revolutie gesproken als over politiek bewustmakingsproces, emancipatieproces, of wordt kritiek geuit op het gebrek aan gespecialiseerde kennis, op de terreur en op de fanatieke verwoesting van cultuurbezit. De Rode Gardisten worden geprezen als 'moedige pioniers in de massa', de 'kracht van de Revolutie'; andere commentaren wijzen dan weer op het geweld en de terreur van hun daden. De Mao-cultus is onmiskenbaar. De Chinese maatschappij wordt beheerst door slogans uit het Rode Boekje. Mao groeit uit tot een bijna religieus symbool. De rol van Lin Biao en het leger komt ter sprake, evenals de val van Lin Biao⁽⁷⁾. Over de levensstandaard in China zijn positieve stemmen te horen: de landbouw en de industrie floreren. Het leven schijnt goed te zijn in het socialistische China waar de nieuwe, minder egoïstische mens zich blij en gelukkig inzet voor de Revolutie. Toch is er ook kritiek op het gebrek aan intellectuele vrijheid en aan vrije tijd.

Als typische wijzigingen in het Chinese leven noemt Michalek de veranderde visie op het confucianisme, de vrouw, religie. Ook daar diverse standpunten: een breuk met het confucianisme of, meer genuanceerd, bepaalde elementen van de confucianistische

- 一 社會主義革命的新階段
- 二 主流和曲折
- 三 「敢」字當頭，放手發動羣眾
- 四 讓羣眾在運動中自己教育自己
- 五 堅決執行黨的階級路線
- 六 正確處理人民內部矛盾
- 七 警惕有人把革命羣眾打成「反革命」
- 八 幹部問題
- 九 文化革命小組、文化革命委員會、
文化革命代表大會
- 十 教學改革
- 十一 報刊上點名批判的問題
- 十二 關於科學家、技術人員和一般工作
人員的政策
- 十三 同城鄉社會主義教育運動
相結合的部署問題
- 十四 抓革命，促生產
- 十五 部 隊
- 十六 毛澤東思想是無產階級
文化大革命的行動指南

De 16 punten: 1. Een nieuw stadium in de Socialistische Revolutie 2. De hoofdstroom en de zigzagkoers 3. Plaats 'durf' boven alles en hits de massa's krachtig op 4. Laat de massa's zichzelf opvoeden in de beweging 5. Pas de klasselij van de Partij resoluut toe 6. Ga correct om met contradicties onder het volk 7. Wees behoedzaam voor wie de revolutionaire massa's brandmerkt als 'contrarevolutionair' 8. De kwestie van de kaderleden 9. Culturele Revolutionaire groepen, comités en congressen 10. Hervorming van het onderwijs 11. De kwestie van kritiek met name in de pers 12. Beleid in verband met wetenschappers, techniekers en gewone arbeiders 13. De kwestie van de regelingen voor de integratie van de socialistische opvoedingsbeweging in de stad en op het platteland 14. Behoud een stevige greep op de revolutie en stimuleer productie 15. De militaire macht 16. Mao Zedongs gedachtegoed is de richtlijn voor actie in de Grote Proletarische Culturele Revolutie

filosofie die worden verworpen. Meningen over de veranderde houding tegenover de vrouw gaan van 'een emancipatie die fundamenteeler gerealiseerd is dan in het Westen' tot het 'invoeren van een supervictoriaanse moraal'. De houding tegenover religie komt slechts in één artikel aan bod. Internationaal komt China in een isolement terecht na de breuk met de Sovjet-Unie. Opening naar het buitenland komt er opnieuw na het bezoek van Nixon aan China in 1972.

De oorzaak van de verschillende tendensen in de perceptie van de Culturele Revolutie in de periode 1966-76 legt Michalek bij de achtergrond van de auteurs die elk vanuit hun eigen visie en ideologie commentaar leveren.

In de perceptie na 1976 wordt de machtsstrijd binnen de CCP, tussen Mao en de pragmatici, duidelijker. Symptomen van verandering zijn: relativisering van het Rode Boekje, buitenlandse toeristen gaan naar China, Chinese delegaties bezoeken het buitenland. De nadruk ligt niet langer op Mao's ideologie. Nu wordt belang gehecht aan economische groei en welvaart.

De Culturele Revolutie werd, na de dood van Mao, op het Twaalfde Partijcongres in 1982, door China officieel veroordeeld. De bende van vier met onder anderen Jiang Qing werd gearresteerd en kreeg de schuld voor het mislukken van de revolutie. Mao's aandeel werd op die manier in vraag gesteld, zijn historische betekenis bevestigd en de fouten van zijn latere jaren verworpen.

De tendens in de beeldvorming na 1976 is over heel de lijn negatief. Het wegvallen van de mythe van de Culturele Revolutie, vooral na de veroordeling in China zelf, is volgens Michalek verantwoordelijk voor de verminderde aandacht. De mythe van een alternatief maatschappelijk model had niet langer een functie in het herdenken van onze eigen maatschappij.

Michalek concludeert dat de Vlaamse perceptie afwijkt van de Amerikaanse. Tijdens de Culturele Revolutie was de beeldvorming in Vlaanderen niet overwegend negatief, en waren er zowel positieve, negatieve als neutrale oordelen. Het bezoek van Nixon aan China had in Vlaanderen - in tegenstelling tot Amerika - geen rechtstreeks gevolg voor de beeldvorming. Na 1976 komt Vlaanderen op één lijn met Amerika met enkel negatieve oordelen, met hooguit hier en daar nog een relativerende noot.

De realiteit van het beeld?

Het is enigszins opmerkelijk dat Michalek uitweidt over het realiteitsgehalte van tv-beelden en dat ze grotendeels kritische artikels analyseert, terwijl ze daarnaast - zij het in beperkte mate - recensies van fictie en film gebruikt. Het beeld van de Culturele Revolutie in de fictie lijkt hetzelfde gewicht te krijgen als dat in het kritische werk. Dit is een interessant gegeven. We zullen zien dat de cultuurproductie de laatste decennia een groot aandeel heeft in de beeldvorming.

Michaleks studie past binnen een groter onderzoekskader van wederzijdse invloed van de beeldvorming tussen China en het Westen. Naar aanleiding van haar werk willen we

een aantal aspecten van de Culturele Revolutie en de perceptie ervan verder belichten: de beeldvorming en de onderliggende machtsstructuren in Oost en West, de politieke functie daarvan, de samenhang tussen cultuur en politiek, de invloed van culturele fenomenen op de beeldvorming. We kijken eerst naar de situatie binnen China om vervolgens de internationalisering te bespreken. We zullen zien dat de beeldvorming van de Culturele Revolutie vanaf de jaren '80 nauw samenhangt met de kunst- en literatuurproductie in China én in het Westen.

Beeldvorming: occidentalisme versus oriëntalisme

Michalek confronteert haar besluiten met Saidu's theorie van het superioriteitsdenken. China bevindt zich echter in een speciale positie. De bruikbaarheid en de toepasbaarheid van Saidu's model wordt in verband met China en Chinese Studies vaak in vraag gesteld.

Hägerdal argumenteert dat er geen oriëntalisme bestaat in Chinese Studies. Aan de hand van een aantal argumenten besluit hij dat de sinologie opmerkelijk goed de wisselende houding tegenover China weerstaat: *"What then is, in sum, the relevance of an 'Orientalism' discourse for China? 'Not much', one might argue. The general Western image of China has had its violent ups-and-downs in the last century: ranging from general respect (1905-1937) to admiration (Japanese invasion) to disappointment (late 1940s) to fear and distrust (early Mao era) to renewed interest (around 1970) to innocent fascination (1970s) to mixed feelings (1980s) to marked disappointment (from June 4, 1989), and it is remarkable how well professionalized sinology (and to a more limited extent modern Chinese Studies) has withstood these contradictory trends"*⁽⁸⁾.

Hodge en Louie stellen de term sinologisme voor als alternatief voor oriëntalisme⁽⁹⁾. China werd nooit gekoloniseerd en dat maakt een belangrijk verschil. Sinologisme verwijst naar het discours, het geheel van vooronderstellingen over de studie van China, in zowel populaire vormen als academische studies, en onderscheidt zich van de term sinologie die verwijst naar een academische discipline. Als onderdeel van oriëntalisme kan sinologisme het inzicht in de interrelaties van kennis en macht verhogen, maar het is belangrijk te zien dat China, zoals geconstrueerd door sinologisme, niet enkel een westerse uitvinding is, geen westerse plot, en eerder samenhangt met tendensen binnen China.

Chen Xiaomei onderzoekt in *Occidentalism* de betekenis van het imago van het moderne Westen in China na Mao⁽¹⁰⁾. Zij biedt een alternatief voor Saidu's oriëntalisme door het gebruik van de term occidentalisme. De term verwijst naar een praktijk die de oriënt - door de constructie van de 'westerse Ander' - toelaat om actief te participeren in het scheppingsproces van een zelfbeeld: *"As a result of constantly revising and manipulating imperialistically imposed Western theories and practices, the Chinese Orient has produced a new discourse, marked by a particular combination of the Western construction of China with the Chinese construction*

of the West, with both of these components interacting and interpenetrating each other"⁽¹¹⁾.

Chen Xiaomei toont aan de hand van culturele fenomenen aan hoe het occidentalisme zijn werk doet op twee niveaus: het officiële occidentalisme en het anti-officiële occidentalisme. Het imago van het moderne Westen wordt aangewend voor verschillende ideologische agenda's.

Saids oriëntalisme is een strategie van de westerse wereld om te domineren. Chinees occidentalisme is een discours dat door verschillende groepen voor verschillende doeleinden wordt aangewend, grotendeels binnen de politiek in China zelf. Occidentalisme wordt in China zowel ter onderdrukking als ter bevrijding aangewend.

In het officiële occidentalisme gebruikt de Chinese regering het beeld van de westerse Ander ter ondersteuning van een Chinees nationalisme in functie van de onderdrukking van het eigen volk. De constructie van de westerse Ander in de Chinese verbeelding heeft niet tot doel het Westen te domineren, wel om de Chinezen in eigen land te disciplineren en te domineren. In het maoïstische politieke discours werd alles in oppositie met de politieke dominantie als westers of verwesterd bestempeld. De Culturele Revolutie werd uitgeroepen om China te beschermen tegen de verwestering en het kapitalisme. Vele intellectuelen werden vervolgd om die reden.

Chen Xiaomei ziet ook in Mao's theorie van de drie werelden een typisch voorbeeld van officieel occidentalisme. Volgens die theorie worden door de eerstewereldsupermachten, de derdewereldlanden in Azië, Afrika en Latijns-Amerika onveranderlijk uitgebuit en onderdrukt. Die theorie is een product van de radicale ideologie van de Culturele Revolutie waarin Mao zich wil opwerpen als grote leider van de Derde Wereld en daardoor niet meer dan een onderdeel van de hele Mao-cultus: *"Despite its expressed concern for the non-Chinese oppressed of the world, [it] had as its chief interest the domestic legitimization of Mao as the 'great leader' of the Third World. It thus was a strategy to consolidate Mao's shaky and increasingly problematic position within the Chinese Communist Party"*⁽¹²⁾.

Het doel van het officiële occidentalisme is gericht op een imperialistische strategie: China zal de Derde Wereld naar de bevrijding leiden. De praktijk is niet in de eerste plaats gericht op de Chinese hegemonie in de Derde Wereld, wel op de consolidering van binnenlandse politieke belangen.

Naast het officieel occidentalisme onderscheidt Chen het anti-officieel Occidentalisme. De westerse Ander wordt metafoor voor politieke bevrijding van de ideologische onderdrukking binnen de totalitaire maatschappij. Niet langer gebruikt door regering of partij maar door de opposenten daarvan.

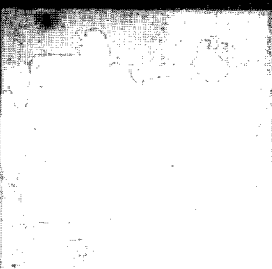
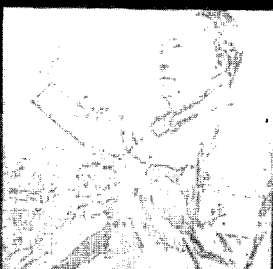
De term occidentalisme vinden we ook terug bij Heinrich Freuhauf⁽¹³⁾ die het exotisme van de westerse Ander onderzoekt in de moderne en hedendaagse Chinese literatuur. We bespreken zijn werk later.

Konferentie - debat

HULDE AAN KAMERAAD MAO TSETOENG

DE STRIJD TEGEN "DE BENDE VAN VIER"

Woensdag, 12 oktober - 20 u.

"DE VALK"

Tiensestraat 41, Leuven

Verste uitg. H. Vermeir, Engelsdijkstraat 26, 1010 Brussel

Mao's ideologie werd de basis van de revolutionaire arbeiderspartij AMADA, affiche van 1977

Teloorgang van de maoïstische ideologie in China

"De communisten moeten dynamisme en revolutionaire vastberadenheid aan de dag leggen. Ze zullen voor geen moeilijkheden terugschrikken, zullen met onbuigbare wil alle moeilijkheden te boven komen. Ze moeten het individualisme, het particularisme, het absolute egalitarisme en het liberalisme afleggen, anders zijn ze de naam "communist" niet waard".

Mao Zedong, april 1968⁽¹⁴⁾

Tijdens de Culturele Revolutie

Gele kaften

Al tijdens de Culturele Revolutie sijpelden westerse ideeën China binnen. De strenge normen die door Mao waren opgelegd aan kunst en literatuur⁽¹⁵⁾ bereikten een hoogtepunt tijdens de Culturele Revolutie toen onder anderen Jiang Qing, de vrouw van Mao, het cultuurbeleid meebepaalde. De rijkdom van de traditionele opera werd vervangen door acht modelopera's. Ook op andere vlakken als schilderkunst, literatuur en film was een uiterst beperkt aantal onderwerpen toegestaan. Alle kunstvormen stonden in dienst van de propaganda van de partij.

Vele auteurs ruilden hun schrijverschap in voor vertaalarbeid, om hun creativiteit op die manier te uiten. Volgens Bei Dao werden teksten van ongewone artistieke kwaliteit geproduceerd waardoor de auteurs in een stille revolutie het moderne Chinese literaire taalgebruik veranderden. De nood aan een nieuwe taal om de buitenlandse originele werken te kunnen vertalen zorgde voor een resultaat dat de vertaalstijl werd genoemd. Deze vertalers hadden veel invloed op latere auteurs. De keuze van wat zij vertaalden bleef uiteraard onder controle van de partij. Binnen het bereik van wat toegelaten was zien we linkse auteurs uit de Sovjet-Unie en ook uit andere landen, bijvoorbeeld: Lorca, Majakowski, Neruda⁽¹⁶⁾.

Tussen 1961 en 1966 werd buitenlandse literatuur vertaald voor interne distributie, dit wil zeggen voor de hoge kaderleden met de bedoeling om kritiek te leveren op de decadente geschriften. De kaft van de boeken was geel, vandaar dat er wordt gesproken van het 'fenomeen van de gele kaften'. In het licht van de orthodoxe literatuur zijn er spectaculaire exemplaren onder die vertalingen: Samuel Becket, *Waiting for Godot*; Albert Camus, *The Outsider*; Eugène Ionesco, *The Chairs*; Franz Kafka, *The Trial*; Jack Kerouac, *On the Road*; J.D. Salinger, *The Catcher in the Rye*; Jean-Paul Sartre, *Nausea* enz. Tijdens de Culturele Revolutie, toen de huizen van vele hoge kaderleden door de Rode Gardisten werden leeggeroofd, raakten de boeken in omloop⁽¹⁷⁾. Ze waren een welkome afwisseling op de socialistisch realistische literatuur. Op die manier werden nieuwe ideeën als individualisme geïntroduceerd en verspreid. De zoektocht naar alternatieven toont aan dat er nood was aan andere vormen van ontspanning dan wat officieel aangeboden en toegelaten was.

Ondergronds

Studies over de ondergrondse ideologische dissidentie tijdens de Culturele Revolutie bewijzen dat er onder de oppervlakte van de eenheid van ideologie ook andere stemmen te horen waren. Maghiel van Crevel onderzoekt in *Language Shattered*⁽¹⁸⁾ de ondergrondse literatuur tijdens de Culturele Revolutie. Hij schetst een beeld van de ondergrondse literaire salons, van de activiteiten van dichters, schrijvers en kunstenaars die het juk van de door de partij opgelegde normen van zich wilden afgooien. We krijgen een idee over de extreme omvang en de tirannie van de sociale controle en druk in China. Auteurs - vooral dichters⁽¹⁹⁾ - uitten in illegaal gedrukte of geschreven en verspreide tijdschriftjes kritiek op de gebeurtenissen in China. Ze stelden zich vragen over de aard van het Chinese volk, over het ontstaan van een dergelijke massahysterie als de Culturele Revolutie. Toen het klimaat na de dood van Mao liberaler werd, brachten de dichters die jarenlang ondergronds actief waren geweest, hun werk in de openbaarheid. Ze bleven echter controversieel⁽²⁰⁾.

Na de Culturele Revolutie

Littekenliteratuur

Mao hechtte veel belang aan literatuur en kunst als ideologisch wapen in de strijd. Ze waren dan wel ondergeschikt aan de politiek, maar Mao beseftte al te goed welke invloed ze konden hebben op de politiek.

Onmiddellijk na de Culturele Revolutie ontstond de Littekenliteratuur waarin de frustraties over de voorbije periode werden geuit en de wantoestanden aangeklaagd⁽²¹⁾. Door de fouten van de Culturele Revolutie bij de bende van vier te leggen, werd de aandacht weggetrokken van Mao en van de partij. Op die manier diende zelfs de Littekenliteratuur een politiek programma⁽²²⁾.

Desacralisering van Mao en ironie in het taalgebruik

Na de dood van Mao en de arrestatie van de bende van vier was het Mao-tijdperk ten einde en dat uitte zich op allerlei vlakken. Marie Claire Huot onderzoekt een aantal veranderingen in de Chinese maatschappij tijdens de jaren '80. In *Parade de mots* geeft ze een overzicht van het gewijzigde taalgebruik⁽²³⁾. Buitenlandse woorden als party, CD,... worden opgenomen, evenals nieuwe uitdrukkingen. Het 'Op naar de toekomst' (xiang qian zou) uit een lied uit de film *Het rode korenveld*⁽²⁴⁾ wordt vervangen door het homoniem 'Op naar het geld' (xiang qian zou). De uitdrukking 'Zich in zee werpen' (xia hai) betekent afstand doen van de ijzeren rijstkom en van de vaste baan aan de staat om privé te gaan werken en veel geld te verdienen.

Mao's beeltenis ondergaat volgens Huot een 'ludieke desacralisering'. Het respect waarmee de Grote Roerganger eerder werd bejegend, maakt plaats voor minder respectvolle benamingen als 'lao renjia' (de oude) en 'lao Mao' (de oude Mao).

Liedjes uit de Culturele Revolutie zoals *De rode zon* (Hong Taiyang) en *Het oosten is rood*

(Dongfang hong) worden op rockmuziek gezet waarop de jeugd zich uitleeft in break-dance. Mao's beeltenis wordt gebruiksvoorwerp. Zo worden bijvoorbeeld aanstekers met een afbeelding van Mao gemaakt die bij gebruik het nationale volkslied of *Happy Birthday* laten weerklinken.

Termen als 'reactionair' (fandong) of 'goede wortels hebben'⁽²⁵⁾ (genr zheng) die tijdens de massacampagnes werden gebruikt, worden nu spottend gehoord op amusementsplaatsen tijdens het gokken en kaartspelen⁽²⁶⁾.

Ironie in de kunst

Ook in de Chinese plastische kunsten worden Mao en de Culturele Revolutie uitvoerig behandeld. Na de dood van Mao ontstond een beweging in de schilderkunst waarvan Mao, zijn beleid en de kritiek daarop, het onderwerp vormden. De ironie waarmee Mao's afbeelding verschijnt spreekt boekdelen. Mao krijgt een erotisch tintje of de normen die hij aan de schilderkunst oplegde worden zo gigantisch ostentatief uitvergroot dat de spot niet te ontkennen is⁽²⁷⁾. Deze schilderijen en het plastisch werk vinden hun weg naar het Westen en naar Vlaanderen⁽²⁸⁾ en dragen bij tot onze beeldvorming over China. Regelmatig worden tentoonstellingen van hedendaagse Chinese schilderkunst georganiseerd in het Westen. Chinese kunstenaars maken meer en meer deel uit van de mondiale kunstwereld.

Culturele Koorts na Mao

Het ineensstorten van de maoïstische ideologie en het openstellen van China voor het buitenland zorgden in de jaren '80 voor verhitte discussies. Westerse theorieën, modellen en filosofieën werden massaal vertaald. De traditionele waarden werden gerevalueerd. Konden Chinese culturele fenomenen in westerse termen worden geïnterpreteerd? Was al die invloed uit het buitenland sowieso wenselijk? In de periode na de Culturele Revolutie laaiden de ideologische discussies zo hoog op dat er werd gesproken over de Culturele Koorts (wenhuare)⁽²⁹⁾. Zowel in theorie als in de praktijk zien we aanhangers van de traditionele Chinese waarden tegenover voorstanders van westerse waarden. Terwijl sommigen voor een heropleving van het confucianisme pleitten, zagen anderen precies het confucianisme als de oorzaak van de achterstand van China.

Aanhangers van traditie en confucianisme

Kam Louie stelt dat het confucianisme verre van uitgeroeid is tijdens de Culturele Revolutie: "*Confucius' influence is pervasive in Chinese thought and social life. The Cultural Revolution that tore China apart between 1966 and 1976 was in many ways a concerted assault on the hold of Confucian tradition on Chinese minds, and the speed with which traditional ideas returned to China*

Mao groeide uit tot een bijna religieus symbool ... schilderij uit de jaren '60

after the collapse of the Cultural Revolution shows clearly the tenacity and strength of Confucianism, and its powers for adaptation and legitimization in the core of Chinese socialism".⁽³⁰⁾

Eén strekking binnen de Culturele Koorts, met name de Culturalisten, probeerden oplossingen voor de hedendaagse fenomenen te vinden in de confucianistische traditie. Liang Shumings *East-West Cultures and Their Philosophies* uit 1921, waarin het confucianisme wordt gepromoot, werd weer bovengehaald. Het confucianisme werd afgewogen als mogelijkheid voor het hedendaagse sociale en culturele leven. Er werd gepleit voor een verzoening van de oude culturele structuur met de modernisering in een 'creatieve transformatie' van de traditie.

De verheerlijking van traditionele waarden vinden we terug in literatuur en film. Onder invloed van de talloze westerse vertalingen ontstonden er tijdens de jaren '80 verschillende dominante literaire stromingen. Henry Zhao⁽³¹⁾ geeft een overzicht van de ontwikkelingen. De literaire stroming 'Zoeken-naar-de-wortels' (xungen) speurde naar de eigen identiteit van het Chinese volk. Auteurs zochten inspiratie in de afgelegen gebieden van China waar lokale rituelen en gewoonten de maoïstische ideologie hadden overleefd. Hun ervaringen tijdens hun heropvoeding op het platteland hielpen hen daarbij.

Vele van die verhalen werden verfilmd door de Vijfde Generatiecineasten. Dat waren de eersten die na de Culturele Revolutie afstudeerden aan de filmacademie in Beijing. Allemaal hadden ze tijdens de Culturele Revolutie jaren op het platteland doorgebracht om Mao's boodschap uit te dragen. Daar waren ze in aanraking gekomen met lokale rituelen en gewoonten en met de barre levensomstandigheden van een groot deel van de Chinese bevolking. Tijdens hun opleiding was weinig lesmateriaal en up-to-datekennis beschikbaar waardoor gebruik gemaakt werd van buitenlandse films van Visconti, Bergman, Fellini, Antonioni, Truffaut, Godard, Fassbinder, Pasolini, Kurosawa, Tarkovsky. Eens afgestudeerd hadden ze weinig middelen voorhanden waardoor ze verplicht waren om te werken in primitieve omstandigheden.

Al deze elementen zorgden ervoor dat de Vijfde Generatie een heel eigen filmesthetiek ontwikkelde. Typerend voor deze films is dat ze zich op het platteland, in de ongerepte gebieden van China afspelen, dat ze vaak rituelen behandelen en dat de Culturele Revolutie regelmatig aan bod komt. Bekende voorbeelden zijn Zhang Yimou's *Het rode korenveld*, *To Live*, Chen Kaige's *Gele aarde* en *Farewell to my Concubine*, Tian Zhuangzhuangs *De paardendief* en *De Blauwe vlieger*⁽³²⁾. Vele van deze films werden internationaal bekroond en in westerse bioscopen vertoond. Voor het eerst kreeg de Chinese film een gezicht voor het grote westerse publiek, en speelde ongetwijfeld een grote rol in de westerse beeldvorming van de Culturele Revolutie en van China.

In zowel de Zoeken-naar-de-wortels-literatuur als in de films van de Vijfde Generatie worden traditionele waarden verheerlijkt. De confucianistische maatschappelijke waarden worden er opnieuw bevestigd. Lu Tonglin analyseert de verfilming van Mo Yans

*Parodie van de schilder Liu Wei op de beroemde zwempartij van Mao
in de rivier de Yangzi (China, Zeitgenössische Malerei, 1996)*

Het rode korenveld⁽³³⁾: "Nostalgia for a remote past [...] often leads contemporary Chinese experimental writers to explore an origin apparently free of any Communist influences. Since this origin cannot truly be traced to any remote past [...] it may be perceived as a fantasized origin serving as a counterimage [...] of the Communist culture [...] The irrevocable loss of the origin, however, does not prevent Mo Yan's work from being haunted by a more historically situated past, the orthodox Chinese tradition"⁽³⁴⁾. Terwijl Zhang Yimou⁽³⁵⁾ in zijn films confucianistische waarden verheerlijkt, krijgt hij in China toch stevast de kritiek dat hij films maakt voor een westers publiek en China op een vertekende manier voorstelt. Hij spiegelt het Westen een China voor zoals het in vroegere tijden was.

Aanhangers van westerse waarden en verheerlijking van het Westen

Een andere strekking in de Culturele Koorts, de Futurologen, pleitten voor een positivistische benadering van de kennis. De Hermeneutici tenslotte, zochten aansluiting bij Dilthey en de 'Geisteswissenschaften' en kozen voor een hermeneutische benadering van de eigentijdse Chinese cultuur.

Anne Wedell-Wedellsborg⁽³⁶⁾ analyseert het (veranderde) discours, dat niet langer in dienst van de politiek stond, in de literaire kritiek tijdens de jaren '80 in China. Het massale aanbod aan nieuwe theorieën op literair vlak kan als representatief gezien worden voor wat er op ideologisch, theoretisch en cultureel vlak aan de gang was: "Literary criticism in the 1980s no longer played the role of intermediary between Party and writer. As part of a paradigmatic change within the literary institution, an independent type of criticism gradually emerged, culminating between 1985 and 1989 [...] Chinese literary criticism in the 1980s should mainly be understood as a discourse developed in interaction with these specific conditions of literature and the literary market"⁽³⁷⁾. China werd letterlijk overstelpt met informatie: "Roughly speaking, what in the West constitutes a development of more than sixty years was introduced in China within the short span of five to six years and had begun to exert influence"⁽³⁸⁾.

Onder invloed van de vertalingen van buitenlands werk zien we in de Chinese literatuur de opkomst van de avant-gardeliteratuur en het moderne theater. De Nobelprijswinnaar Gao Xingjian introduceerde technieken van de moderne romankunst⁽³⁹⁾ in China en liet zich inspireren door Brecht, Becket, Artaud, Kantor enz.

In de avant-gardeliteratuur speelden de schrijvers met narratieve structuren, dooreenlopende verhaallijnen, afwezigheid van plot enz. Zij waren vooral beïnvloed door schrijvers als Borges, Marquez en anderen. Howard Goldblatt stelde een bundel verhalen samen met de sprekende titel *Chairman Mao Would Not Be Amused*⁽⁴⁰⁾. De Chinese literatuur wordt geïnternationaliseerd. Schrijvers zijn zich volgens Goldblatt bewust van hun veranderde positie: "They see themselves as independent artists whose works can, and will, appeal to readers and viewers all over the world. Frequently attacked for pandering to Western tastes rather than writing for their countrymen they are, if anything, becoming more defiant and self-assured"⁽⁴¹⁾.

Als reactie op de Zoeken-naar-de-wortels-literatuur die zich op het platteland afspeelt, ontstaat in het zuiden van China een literaire stroming die het leven in de stad beschrijft. De verhalen spelen zich vooral af in Shanghai. Shanghai, 'het Chinese Parijs', was al in de jaren 1920-'30 hét voorbeeld van modernisering en van aanwezigheid van het Westen. Freuhauf analyseert de 'esthetisch voorgestelde westerse Ander'. Het ontstaan van westers exotisme in de moderne literatuur van de jaren 1920-'30 was verbonden met twee gebeurtenissen: de ruimtelijke ontwikkeling van westerse stads-enclaves in China en de creatieve input van Chinese studenten die in het buitenland hadden gestudeerd en naar China waren teruggekeerd. De Franse concessies in Shanghai waren een belangrijke westerse façade en vele teruggekeerde Chinezen kozen om daar te leven. Mao Duns beeld van Shanghai uit *Ziye* (1933) werd, mede door toedoen van de communisten, de representatie van een stad met een verdorven turbulent stadsleven, geobsedeerd door ontucht en geld.

Ook in de hedendaagse stadsliteratuur wordt de mondaine cultuur van het 'exotische' Westen voorgespiegeld. Volgens Freuhauf vindt er een verschuiving plaats van het exotische beeld als narratieve versiering naar het exotische beeld als artistieke motivatie. Zoals het oosters georiënteerde Europese exotisme, reflecteert ze de strijd voor esthetische stimulans door het gebruik van nieuwe inhouden om nieuwe uitdrukkingsvormen te onthullen. Waar het westers orientalisme veel aandacht heeft gekregen, zegt Freuhauf, is het oosters occidentalisme nauwelijks op de kaart van de cross-culturele kritiek verschenen⁽⁴²⁾.

De hedendaagse stadsliteratuur verscheen in het zuidelijk gesitueerde tijdschrift *Guangzhou wenyi* en profileerde zich als vernieuwend en vooruitstrevend tegenover het eerder traditioneel gerichte noorden van China. De *Guangzhou wenyi*-medewerkers positioneerden zich tegenover de literaire mode van de Zoektocht-naar-de-wortels. Het literair exotisme zocht dus niet alleen naar een internationale stadsesthetiek maar ook naar een bevrijding van het lokale.

Ook op tv verschijnen programma's die westerse waarden promoten. Chen Xiaomei onderzoekt het anti-officiële discours in *He shang*, een zesdelige tv-serie uit 1988 die voor enorm opschudding zorgde. *He shang* verwierp alle traditionele Chinese culturele fetisjen. De Gele Rivier werd niet langer voorgesteld als de bakermat van de Chinese beschaving en symbool van nationaal verzet tegen Japan, maar als bron van armoede en rampspoed die miljoenen mensen had gedood. Chen associeert een dergelijke voorstelling met de traumatische ervaringen van eenieder tijdens de Culturele Revolutie. Andere nationale symbolen werden eveneens gedeconstrueerd: de Gele Aarde werd als parochialistisch en conservatief bestempeld, de Grote Muur werd bekritiseerd omdat hij China afsloot van de rest van de wereld. Alle negatieve aspecten van de Chinese cultuur werden uiteindelijk teruggebracht tot het monolitische sociale systeem van de confucianistische ideologie die pluraliteit en verandering tegengaat.

De belangrijkste boodschap was dat de Gele Rivier de hedendaagse Chinees niets kon bijbrengen over wetenschap en democratie, die zo noodzakelijk waren voor het leven in de 20e eeuw. Tegenover het negatieve beeld van de Gele Rivier werd het Westen voorgesteld als de Blauwe Oceanbeschaving die de hoop van wetenschap en democratie over de oceanen heen omarmde. Met een dergelijk beeld van het Westen werd de geschiedenis herschreven, waarbij het Westen een glorieus verleden werd toebedeeld en China werd bekritiseerd. Uiteraard kwam de serie zwaar onder vuur te liggen in China. Chen wijst erop dat *He shang* handig twee niveaus van discours met elkaar verweeft: de feiten en het symbolische. De serie combineert populaire cultuurmedia en een academisch discours. China wordt in het programma als inferieur voorgesteld, volgens Chen een strategie om de inferioriteit van het eenpartijsysteem te onthullen. Het is opmerkelijk dat een dergelijke serie door de censuur werd toegelaten. Volgens Chen Xiaomei is de 'toevallige' verschijning van *He shang* te wijten aan de machtsstrijd die aan de gang was binnen de communistische partij. Zonder de steun van Zhao Ziyang⁽⁴³⁾, secretaris-generaal van de partij, zou de serie zwaar zijn bekritiseerd als pro-westers, antisocialistisch, antipartijgericht⁽⁴⁴⁾. Chen concludeert: "*These programs [...] are unquestionable politically incorrect by the theoretical standards of American and European academia because of their glorification of a 'progressive' West. Yet they have nevertheless exerted an enormous and even liberating influence on Chinese society, an influence that directly resulted in the political event of the June 4 Tiananmen demonstrations*"⁽⁴⁵⁾.

Grensvervaging, internationalisering, wisselwerking

Grensvervaging

Er zijn talloze voorbeelden van het aanwenden van wederzijdse beeldvorming en het bewust inspelen daarop in culturele producten te vinden. Esther Yau onderzoekt in *Border Crossing. Mainland China's Presence in Hong Kong Cinema*⁽⁴⁶⁾, de culturele uitwisseling tussen China en Hongkong in de film. Ze heeft het over "cultural syncretism" en "vanishing border": "*In the climate of increasing exchange between Hong Kong and China's southern provinces, mutual awareness of each other's proximity and difference was enhanced by media on both sides of the border. Hong Kong cinema and television, through co-production projects and other ventures, took advantage of mainland scenery [...]. In a comparable spirit, mainland studios chose commercial districts in Shenzhen for location filming to display China's modernization and Westernization*"⁽⁴⁷⁾.

Internationalisering

De internationalisering van de cultuurproductie na Mao is voor een groot deel verantwoordelijk voor bepaalde tendensen. Culturele producten die tijdens de jaren '80 in de Volksrepubliek nog verboden waren of moeilijk in de markt lagen, vonden hun weg

China vandaag: teloorgang van traditie? Schilderij van Wang Guangyi, 1994
(China, Zeitgenössische Malerei, 1996)

naar het buitenland via Hongkong en Taiwan. Ook de aanwezigheid van Chinese schrijvers en kunstenaars in het buitenland speelde een rol. Velen kozen tijdens de jaren '80 voor een leven in het buitenland en waren op hun beurt bron van eigentijdse ideeën. Voor het eerst werd een Chinese film internationaal bekroond. Steeds meer hedendaagse literatuur werd vertaald. Vorig jaar kreeg Gao Xingjian, als eerste Chinese auteur de Nobelprijs voor literatuur. Chinese kunstenaars zijn inmiddels niet meer weg te denken van de mondiale tentoonstellingen. Door een verlangen naar internationale erkenning gaan ze steeds meer inspelen op de respons en de verwachtingen in het Westen.

De perceptie van de Culturele Revolutie in het Westen en daarmee gepaard gaand het beeld van China is in wisselwerking getreden met de literatuur- en kunstproductie in China. Aanvankelijk werd door de Chinezen inspiratie geput uit westers materiaal. Die situatie is nu veranderd. We kunnen niet langer spreken van een eenrichtingsverkeer.

Hedendaagse Chinese schrijvers, kunstenaars en regisseurs (in China en in het buitenland) spelen handig in op het beeld dat het Westen heeft van China, waardoor dat nog versterkt wordt. G  r  mie Barm   wijst in zijn studie van de hedendaagse Chinese cultuurproductie ook op de marktwaarde van de Chinese dissidentie. Schilders en cineasten zijn door onafhankelijke contacten met het buitenland rijk geworden "[...] in the dissident establishment or counterculture hierarchy"⁽⁴⁸⁾.

Feit of fictie: Jung Chang versus Zhou Li

We zagen eerder bij de tv-serie *He shang* de vermenging van historische feiten met het symbolische. We willen even stilstaan bij de functie van de vermenging ervan in de literatuur.

Vijftien jaar nadat in China in de literatuur was afgerekend met het leed en de frustraties van de Culturele Revolutie verscheen in het Westen in 1991 Jung Changs *Wilde zwanen*⁽⁴⁹⁾. Het was het eerste van een massa geromantiseerde autobiografische verslagen die in het Westen verschenen; waarin het onrecht en de gruwelen van de Culturele Revolutie aan de kaak worden gesteld. Telkens gaat het om het levensverhaal van auteurs (meestal vrouwen) die in China zijn opgegroeid, de Culturele Revolutie hebben meegemaakt en nu in het Westen wonen. Ze schrijven voor een westers publiek, in een westerse taal. Na het fenomenale succes van *Wilde zwanen* zagen vele anderen geld in hun levensverhaal. Vermits de boeken worden voorgesteld als 'autobiografisch' eigenen ze zich een zeker waarheidsgehalte toe. De modale westerling leest ze ook op die manier. China wordt dichter bij het grote publiek gebracht, zij het in een erg eenzijdig, negatief, vertekend beeld, een beeld waarin de westerling de bevestiging van zijn superioriteit kan lezen. Dit soort boeken heeft een enorme invloed op de beeldvorming in het Westen.

Hoogst opmerkelijk verscheen in 1992 ook in China een 'autobiografie' van een Chinese vrouw die in New York woont: Zhou Li's *A Chinese Woman in Mahattan*⁽⁵⁰⁾. Zhou schreef haar boek voor een Chinees publiek, in het Chinees. Haar verhaal kende in China een fenomenaal succes⁽⁵¹⁾. Zij vertelt hoe ze als arm Chinees meisje in Manhattan terechtkomt en daar binnen de kortste tijd 'the American Dream' realiseert en schatrijk wordt. In China werd daarmee het sprookje van het ideale Westen bevestigd. Jung Chang verhaalt Chinese historische gruwelen voor het westerse publiek, Zhou Li stelt het heerlijke leven in het Westen voor aan het Chinese publiek. Beide verhalen geven een eenzijdig, vertekend beeld. Zhou Li kreeg echter al na een korte succesperiode kritiek van andere Chinezen die in New York wonen en die het leugenachtige achter haar verhaal onthulden⁽⁵²⁾. Schrijfsters als Jung Chang worden daarvan gespaard. Hun werk wordt zelfs geciteerd bij een analyse over beeldvorming, zoals we bij Michalek zagen. Wie van haar lezers bevindt zich in de positie om de (eventueel waar gebeurde) feiten in haar verhaal te evalueren of te relativiseren? Schrijfsters als Jung Chang en Zhou Li hebben een ongelooflijke invloed op de beeldvorming bij het grote publiek.

Een ander voorbeeld is He Liyi's *Zoon van China*⁽⁵³⁾. He Liyi baat een café (dat dezelfde naam draagt als zijn boek) uit in een van de meest toeristische plekken van heel China. Hij wordt omgeven door westerlingen. Dat hij het leed van zijn vroegere leven in het Engels te boek stelt, zegt veel.

De heisa rond de toekenning van de Nobelprijs voor literatuur aan Gao Xingjian kan eveneens in het licht van vertekende beeldvorming worden geïnterpreteerd. Onmiddellijk na de bekendmaking begon in de media een hetze over ongeregelde heden bij de toekenning, over de politieke doeleinden daarachter. Met verbazing konden we vaststellen dat ongeveer iedereen die zich mocht uiten zijn steentje bijdroeg aan de politisering. Niemand schreef over het literaire werk van Gao Xingjian. Enkel zijn zogenaamde 'dissidentie' bleek nog belangrijk. Een dergelijke benadering is zeker beïnvloed door de beeldvorming over China.

Ook in ons eigen Nederlandstalige gebied draagt iemand als Lulu Wang bij tot onze beeldvorming. Wang is door haar bestsellers en door haar show bij het signeren van haar boeken de belichaming van China en de representant van de Chinese cultuur geworden. Haar uitspraak bij de bekendmaking van de Nobelprijs voor literatuur aan Gao Xingjian, "*Ik heb nooit van de man gehoord*" werd in de media geciteerd en speelde in op de hetze. Dat zij 'nooit van de man heeft gehoord' zegt misschien meer over haar dan over Gao Xingjian.

China nu: teloorgang van traditie?

Het is onmiskenbaar dat China na de Culturele Revolutie een metamorfose heeft ondergaan. Volgens sommigen betekent die metamorfose de teloorgang van de rijke Chinese traditie. Anderen zijn optimistischer en wijzen op gelijkaardige perioden in de Chinese geschiedenis waarbij sterke invloeden uit het buitenland zorgden voor een impuls tot vernieuwing. Eén zaak is zeker: China's rol in de wereld groeit en in de internationale politiek dient er rekening te worden gehouden met het land.

Of Mao een betere, minder egoïstische mens creëerde die zich enkel inzet voor het algemene belang valt te betwijfelen, misschien bereikte hij het tegenovergestelde: zelfstandig denkende, individualistische mensen. Een blik op de evolutie in de Chinese literatuur, kunst en film sinds zijn dood, levert daar het bewijs voor. De culturele producten uit China tonen ons vaak een andere realiteit dan de officiële media wanneer het over politieke kwesties gaat. De toekomst zal uitwijzen hoe de machtsverhoudingen tussen China en het Westen zich verder ontwikkelen.

- (1) *CCP Documents of the Great Proletarian Cultural Revolution 1966-1967*, Hong Kong: Union Research Institute, 1968, pp. 33-54.
- (2) Als symbool van zijn terugkomst zwom Mao Zedong de rivier de Yangzi over. Het schilderij van Liu Wei is daar duidelijk een parodie op.
- (3) In antwoord op Mao's oproep sloten jongeren zich in groepjes aaneen om de 'vier ouden' te bestrijden: oude cultuur, oude gebruiken, oude gewoonten, oude ideologie.
- (4) N. MICHAŁEK, *De perceptie van de Culturele Revolutie in Vlaanderen*, KUL, licentiaatsverhandeling, 2000.
- (5) Onderzochte tijdschriften: *Streven*, *Kultuurleven*, *Socialistische Standpunten*, *de (Nieuwe) Maand*, *Vlaams-Marxistisch Tijdschrift*, jaargangen 1966-1999.
- (6) C. MACKERAS, *Western Images of China*, Hong Kong-Oxford-New York, 1991.
- (7) Lin Biao werd in april 1969 op het Negende Partijcongres van de CCP aangeduid als opvolger van Mao. Hij stierf echter in september 1971 in een vliegtuigongeluk. Volgens het officiële bericht wilde hij na een mislukte poging tot staatsgreep naar de Sovjet-Unie vluchten en stortte zijn vliegtuig boven Mongolië neer. De precieze waarheid achter dit bericht wordt door velen in vraag gesteld.
- (8) H. HÄGERDAL, *China and Orientalism*, IAS, Newsletter 10, 1996, pp. 31-32.
- (9) B. HODGE and K. LOUIE, *The Politics of Chinese Language and Culture. The Art of Reading Dragons*, Routledge-London-New York, 1998, pp. 12-16.
- (10) CHEN XIAOMEI, *Occidentalism. A Theory of Counter-discourse in Post-Mao China*, New York-Oxford: Oxford University Press, 1995.
- (11) CHEN XIAOMEI, *Occidentalism [...]*, p. 5.
- (12) CHEN XIAOMEI, *Occidentalism [...]*, pp. 5-6.
- (13) H. FREUHAUF, Urban Exoticism in Modern and Contemporary Chinese Literature. In: D. DER-WEI WANG, E. WIDMER (eds.), *From May Fourth to June Fourth. Fiction and Film in Twentieth-Century China*, Cambridge-Massachusetts-London: Harvard University press, 1993.
- (14) MAO, *Rood boek van de Culturele Revolutie*, Brussel: La Taupe, 1971, pp. 47-48.
- (15) Reeds in 1942 legde Mao de normen van het socialistisch realisme vast. Een Engelse vertaling van zijn toespraak, *Talks at the Yan'an Forum on Literature and Art*, is te vinden in: K. DENTON (ed.), *Modern Chinese Literary Thought. Writings on Literature, 1893-1945*, Stanford, California: Stanford University Press, 1996, pp. 458-484.
- (16) BEI DAO, Translation Style: A Quiet Revolution. In: W. LARSON and A. WEDELL-WEDELLSBORG (eds.), *Inside Out. Modernism and Postmodernism in Chinese Literary Culture*, Aarhus: Aarhus University Press, 1993.
- (17) M. VAN CREVEL, *Language Shattered. Contemporary Chinese Poetry and Duoduo*, Leiden: CNWS, 1996, p. 37.
- (18) M. VAN CREVEL, *Language [...]*, p. 37.
- (19) Prominent waren de Hermetische dichters: Duoduo, Bei Dao, Gu Cheng, Mang Ke, Yang Lian e.a.
- (20) Aanvankelijk waren ze enkel dissident door hun artistieke stellingname. Hun gedichten kregen politieke betekenis doordat ze werden gebruikt bij de studentenopstand naar aanleiding van de dood van Zhou Enlai in 1976. Ook bij de opstand in juni 1989 op het Tiananmenplein werden gedichten gebruikt van Bei Dao, een van de dichters die tijdens de Culturele Revolutie ondergronds actief was.
- (21) Het korte verhaal *Het litteken* (1978) van de auteur Lu Xinhua gaf de naam aan de literaire stroming die eind jaren '70 veel succes kende.
- (22) Een overzicht van de auteurs van littekenliteratuur: LEUNG LAIFONG, *Morning Sun. Interviews with Chinese Writers of the Lost Generation*, Armonk: M.E.Sharpe, 1994.
- (23) M.C. HUOT, *La petite révolution culturelle*, Arles: Editions Ph. Picquier, 1994, pp. 27-53.
- (24) ZHANG YIMOU, 1987.
- (25) 'Correcte of goede wortels' hebben betekende tijdens de Culturele Revolutie dat iemand uit een arme familie kwam.
- (26) M.C. HUOT, *La petite [...]*, p. 37.

- (27) LIN XIAOPING, *Those Parodic Images: A Glimpse of Contemporary Chinese Art*, Leonardo, Vol 30. 2, pp. 113-122.
- (28) De 'Modern Chinese Art Foundation' organiseerde een tentoonstelling in het Caermersklooster te Gent in november 1999 waar werk te zien was van Ai Weiwei (Triple Mao Zedong, 1989) en van Liu Wei wiens vroege werk Mao's afbeelding bevatte.
In maart-april 2001 was de tentoonstelling 'Transparance/Opacité' met uitsluitend hedendaagse Chinese kunst te zien in De markten - Stapelhuizen te Brussel. Ook daar waren heel typische voorbeelden van de Mao- en Culturele Revolutie-ironie, in o.a. het werk van Yue Minjun, Zhang Xiaogang, Xue Song.
Begeleidende catalogus bij de tentoonstelling: M.J. MONDZAIN, *Transparance/Opacité? 14 artistes contemporains chinois*, Paris, 1999.
- (29) ZHANG XUDONG, *Chinese Modernism in the Era of Reforms. Cultural Fever, Avant Garde Fiction, and the New Chinese Cinema*, Durham, London: Duke University Press, 1997.
- (30) HODGE & LOUIE, *The politics [...]*, p. 120.
- (31) H. ZHAO (ed.), *The Lost Boat. Avant-Garde Fiction from China*, London: Wellsweep, 1993. Zhao onderscheidt drie grote strekkingen: de Zoeken-naar-de-wortels-literatuur, de avant-gardeliteratuur en de Dolende-jeugd-literatuur. De nihilistische verhalen van de dolende jeugd spelen zich meestal in de stad af. Zij verwerpen alle waarden, zowel traditionele als communistische.
- (32) Vertaling zoals de films in de Vlaamse bioscopen werden voorgesteld.
- (33) Verfilming door Zhang Yimou, 1987.
- (34) LU TONGLIN, *Misogyny, Cultural Nihilism, & Oppositional Politics*, Stanford: Stanford University Press, 1995, p. 53.
- (35) Zhang Yimou's *Het rode korenveld* (1987) was de eerste Chinese film die internationaal werd bekroond. Nadien maakte hij o.a. *Ju Dou* (1990), *De rode lantaarns* (1991), *The Story of Qiuju* (1993), *To Live* (1994)...
- (36) A. WEDELL-WEDELLSBORG, The Ambivalent Role of the Chinese Literary Critic in the 1980s. In: *Inside Out. Modernism and Postmodernism in Chinese Literary Culture*, Aarhus: Aarhus University Press, 1993, pp 134-152.
- (37) WEDELL-WEDELLSBORG, *Inside Out [...]*, pp. 134-135.
- (38) WEDELL-WEDELLSBORG, *Inside Out [...]*, p. 137.
- (39) GAO XINGJIAN, *Xiandai xiaoshuo jiqiao chutan*, Guangzhou: Huacheng chubanshe, 1984.
- (40) H. GOLDBLATT, *Chairman Mao Would Not Be Amused. Fiction from Today's China*, New York, 1995.
- (41) GOLDBLATT, *Chairman [...]*, introductie, p. XI.
- (42) FREUHAUF in D. DER-WEI WANG, E. WIDMER, *From May Fourth [...]*, p.133.
- (43) Hu Yaobang en Zhao Ziyang waren de twee meest invloedrijke hervormingsgezinden in de partij tijdens de jaren '80.
- (44) C. XIAOMEI, *Occidentalism [...]*, pp.27-48.
- (45) C. XIAOMEI, *Occidentalism [...]*, p. 18.
- (46) BROWNE, PICKOWICZ, SOBCHACK, YAU, *New Chinese Cinemas. Forms, Identities, Politics*, Cambridge-New York-Melbourne: Cambridge University Press, 1994, pp. 180-201.
- (47) BROWNE, PICKOWICZ, SOBCHACK, YAU, *New Chinese Cinemas [...]*, p. 185.
- (48) G. BARMÉ, *In the Red. On Contemporary Chinese Culture*, New York: CUP, 1999, p. 13.
- (49) JUNG CHANG, *Wild swans: three daughters of China*, New York-London, 1991. *Wilde zwanen. Drie dochters van China*, Amsterdam: Forum, 1992.
- (50) ZHOU LI, *A Chinese woman in Manhattan*, Beijing, 1992.
- (51) CHEN XIAOMEI, *Occidentalism [...]*, p. 157.
- (52) CHEN XIAOMEI, *Occidentalism [...]*, pp. 158-159.
- (53) HE LIYI, *Mr. China's Son: A Villager's Life*, Boulder, Colorado: Westview Press, 1993, Nederlandse vertaling: *Zoon van China*, Antwerpen: Houtekiet, 2000.

CENTRE D'INFORMATION ET DE DOCUMENTATION DU CONGO BELGE ET DU RWANDA-URUNDI
FUSIONNÉES EN DOCUMENTATION DU CONGO BELGE ET DU RWANDA-URUNDI

REGISTRÉ
BIBLIOTHÈQUE
WETSTRAAT 20
BRUXELLES

Het Comité voor Arbeidersopvoeding - De Socialistische Studiekring - GENT
RICHTEN IN :

Van Zaterdag 4 tot en met Dinsdag 7 April

CONGO

Brugzaal van het Feestlokaal „ Vooruit “
St. Pietersnieuwstraat, Gent

• tentoonstelling

Op Dinsdag 7 April 1953

Restaurantzaal - Feestlokaal „ Vooruit “

Openbare Voordrachtavond

Achiel Van Acker

Volksvertegenwoordiger
Gewezen Eerste-Minister

SPREEKT OVER

BELGISCH CONGO

met talrijke interessante films

De BSP tussen kolonialisme en afro-socialisme in Algerije en Congo

Jan De Preter, licentiaat in de Moderne Geschiedenis,
gediplomeerde in de Internationale Betrekkingen

Termen als ontwikkelingssamenwerking, de Derde Wereld en Noord en Zuid zijn sinds de Koude Oorlog niet langer uit het discours van de internationale betrekkingen weg te denken. Bovendien beïnvloedde deze kwestie op velerlei wijzen de binnenlandse politieke situatie in vele landen. In België is dit nooit zo duidelijk geweest als ten tijde van de Congolese dekolonisatie, een erfenis die nog altijd op ons politiek geweten weegt. Dit artikel tracht weer te geven door welke bril de Belgische Socialistische Partij (BSP) deze problematiek bekeek.

In hoeverre was de BSP antikolonialistisch? In hoeverre steunde ze deze bevrijdingsbewegingen? Bevrijdingsbewegingen die onvermijdelijk in de maalstroom van de Koude Oorlog werden meegesleurd. Bovendien is een politieke partij geen monolithisch blok. Het is ook de wisselwerking tussen de verschillende strekkingen binnen de partij die de houding ten aanzien van het ontwikkelingsvraagstuk mee bepaalde.

Inleiding

In 1960 werd Belgisch-Congo een onafhankelijke staat. De ontvoogdingsstrijd die daarmee gepaard ging legde enkele latente spanningen in de Belgische politiek bloot. Veertig jaar na datum is deze episode in de Belgische geschiedenis nog steeds niet waardenvrij geworden. Vooral de moord op de eerste premier van de Republiek Congo, Patrice Lumumba, hitst de gemoederen op. Op dit ogenblik buigt een parlementaire onderzoekscommissie zich over de vermeende betrokkenheid van de Belgische

Affiche van de Socialistische Studiekring en het Comité voor Arbeidersopvoeding, 1953

Staat bij deze 'politieke moord'. In linkse politieke kringen is het dan ook nog steeds bon ton om te stellen dat de regering en het koningshuis bij deze moord betrokken waren. Meer centrumgerichte en rechtse politieke stromingen doen dit af als onzin. Het is niet de bedoeling van dit artikel om in detail op deze moord in te gaan. De episode maakt echter duidelijk dat er verschillende manieren waren (en zijn) om de problematiek van dekolonisatie en ontwikkelingssamenwerking te benaderen. Diegenen die menen dat België een belangrijke rol speelde in de moord op Lumumba stellen dat er fundamenteel tegengestelde belangen bestaan tussen Noord en Zuid, terwijl de anderen menen dat de belangen tussen Noord en Zuid harmonieus zijn, en dat ontwikkeling gewoon tijd vraagt, zonder dat er structurele veranderingen hoeven plaats te vinden. Beide partijen hanteren een ander ontwikkelingsparadigma; de eerste een dependentieparadigma, de tweede een moderniseringsparadigma. Deze paradigmata kwamen vanaf de jaren '50 ook voor binnen de Belgische Socialistische Partij (BSP). Terwijl de linkerzijde het dependentieparadigma had aangenomen (en ook de schuld van de moord op Lumumba in de schoenen van het Belgische establishment schoof), dacht de centrumstrekking eerder in termen van gematigde modernisering. Het ontstaan van beide paradigmata en van het ontwikkelingsdenken in het algemeen hangt onvermijdelijk vast aan de algemene historische ontwikkeling. De grote dekolonisatiebeweging (1945-1962) en de Koude Oorlog waren determinerende factoren hierin.

Wat volgt is het relaas van die grote historische bewegingen én van de houding die de BSP aannam tegenover de dekolonisatie en de daaruit ontstane Derde Wereld. In welke mate was de BSP antikolonialistisch? Steunde de partij de verschillende bevrijdingsbewegingen in de Derde Wereld en hoe stond de sociaal-democratische beweging daartegenover? Het is dus evenzeer een relaas van een socialistische partij die zweefde tussen beleid en oppositie, tussen een linkervleugel en een meer gematigde centrumstrekking. Het mag duidelijk zijn dat een figuur als Paul-Henri Spaak er een andere visie op het internationale gebeuren op nahield dan zijn linkse partijgenoten die deel uitmaakten van de redacties van de tijdschriften *Links* en *La Gauche*.

De BSP, de Koude Oorlog en het kolonialisme

Haast onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog kwam de periode van de Koude Oorlog tussen de VS en de USSR, tussen kapitalisme en communisme. Dit uitte zich op ideologisch, politiek en economisch vlak, en beheerste de wereldpolitiek tot 1989 op een erg ingrijpende manier. Elke gebeurtenis, elke evolutie, elk conflict werd in die bipolaire tegenstelling ingepast. Zo ook de grote dekolonisatiegolf die vanaf 1945 op het Aziatische continent werd ingezet en overwaaid naar Afrika, zodat in 1962 haast alle koloniale imperia waren opgedoekt. Deze perifere gebieden zouden immers het belangrijkste jachtgebied worden naar nieuwe ideologische bondgenoten. Ontwikke-

lingshulp werd dan ook bijna uitsluitend in functie daarvan verstrekt. Dit om aan te tonen dat het westers kapitalisme superieur was aan het communisme en vice versa. De BSP positioneerde zich duidelijk aan Atlantische zijde. Op binnenlands vlak had zij er na de Tweede Wereldoorlog immers resoluut voor gekozen een partij te worden aan het roer van de staat; een corrector die toezag op het sociaal-economische systeem zonder het te willen omvergooien. Op buitenlands vlak schonk de BSP vóór 1950 zeer weinig aandacht aan de dekolonisatiegolf en aan de ontwikkelingsproblematiek in het algemeen. Dit veranderde met de Koreaanse oorlog (1950-1954). Vanaf dan verschoof het toneel van de Koude Oorlog ook daadwerkelijk van Europa naar de periferie, met name naar Azië. In samenhang daarmee ontstond een ontwikkelingsdenken dat armoede zag als een voedingsbodem voor indoctrinatie en in verband bracht met de druk van het communisme. Een denken dat reeds eerder werd toegepast op de onmiddellijke naoorlogse Europese situatie, waar het Marshallplan de wind uit de zeilen van de communistische partijen moest nemen. Het was rond dit discours dat de BSP haar Noord-Zuidvisie opbouwde: de pas onafhankelijke gebieden waren arme, onderontwikkelde gebieden en dus uiterst vatbaar voor communistische propaganda. Een hogere levensstandaard en een hogere economische capaciteit konden de armoede en dus het communisme terugdringen.

Tegenover de ontvoogdingsbeweging op zich stond de BSP aan het begin van de jaren '50 niet negatief. De partij verklaarde enerzijds geen repressief kolonialisme te willen steunen, maar geloofde anderzijds dat een land als België nog grote koloniale verplichtingen had. Een imperialistische en reactionaire invulling van het kolonialisme werd afgekeurd. Kolonialisme was evenwel noodzakelijke omwille van het 'beschavingswerk' dat verricht moest worden, een visie die nauw aansloot bij het vooroorlogs koloniaal discours van de partij. Volgens de BSP moest Belgisch-Congo 'voorbereid' worden op de onafhankelijkheid; niet alleen politiek, maar ook sociaal-economisch. Vanaf 1955 dan begonnen de Belgische partijen zich concreet voor te bereiden op de toekomstige electorale strijd die in Centraal-Afrika gevoerd moest worden. Dit bracht de politisering van het voordien apolitieke Congo met zich⁽¹⁾. Aan het verlenen van de onafhankelijkheid werd nog niet gedacht. Belgisch-Congo werd in tegenstelling tot vele andere koloniale gebieden aanzien als een 'oase van rust en orde'. In België pleitten men voor een 'communauté belgo-congolaise' en professor Van Bilsen ontwierp zijn dertigjarenplan, een plan dat een noodzakelijke overgangperiode van dertig jaar voorzag om de onafhankelijkheid voor te bereiden.

Dit idee van rust en orde verklaart waarom ook binnen de BSP een koloniaal programma een marginaal verschijnsel bleef. In 1953 werden te Huizingen socialistische studiedagen georganiseerd. Het besluit van de BSP was duidelijk: *"Zolang de inlanders niet bekwam zijn op het hogere plan van de wetgeving hun belangen te vrijwaren is het dus niet mogelijk het zwaartepunt van de wetgevende macht naar Afrika te verplaatsen"*. In 1956 besliste men een (koloniaal) congres te organiseren, om een koloniaal programma uit te werken dat alle

*De Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd was de katalysator van
een veranderend ontwikkelingsparadigma binnen de BSP*

aspecten van de koloniale samenleving moest omvatten. Kolonialisme werd hier nog steeds als een plicht aanzien. België moest de inheemse bevolking begeleiden en ondersteunen in haar geleidelijke vooruitgang naar zelfstandig beheer: *"De regering zal het materieel, moreel, wetenschappelijk en cultureel peil van de inwoners gedurig verbeteren"*.

Het is duidelijk dat de BSP weinig oog had voor de onderliggende problemen van de koloniale samenleving die enkele jaren later zou ontploffen. De BSP verdedigde geenszins een repressief kolonialisme, zoals haar houding ten overstaan van Azië duidelijk maakt, maar stelde het beschavingsideaal voorop. In het discours van de BSP nam de uitbouw en verbetering van de sociaal-economische situatie van de Congolezen een heel belangrijke plaats in. De economische onderbouw werd immers als een noodzakelijke voorwaarde voor politieke onafhankelijkheid gezien. Het ontwikkelingsparadigma dat dit discours ondersteunde was het moderniseringsparadigma⁽²⁾. De voornaamste exponent van dit moderniseringsdenken was de Amerikaanse econoom W.W. Rostow die in zijn magnum opus *The stages of development*, stelde dat de economische achterstand die de ontwikkelingslanden ten overstaan van de geïndustrialiseerde landen hebben, niet onoverbrugbaar is. De situatie van de inwoners van ontwikkelingslanden kon vergeleken worden met die van het Europese proletariaat in de negentiende eeuw: eens de industriële take-off (de eerste ontwikkelingsfase volgens Rostow) zich zou consolideren, zou de welvaart van de bevolking automatisch stijgen, en zou de kloof tussen arm en rijk, tussen Zuid en Noord, vanzelf dichtgaan. Het paradigma is optimistisch en stelt dat Noord en Zuid dezelfde belangen delen: *"Er behoeven geen radicale veranderingen te worden ingevoerd: mits de panacée voor de bottlenecks wordt gevonden, zal alles vanzelf goedkomen en zullen alle inwoners van de ontwikkelingslanden van de groei profiteren. Dit proces zal nog worden versneld door de voorgestelde belangenharmonie tussen arme en rijke landen"*⁽³⁾. Dit credo werd in de westerse hemisfeer algemeen aangenomen, ook door de BSP.

Het failliet van het kolonialisme: Congo, Algerije en de Derde Wereld

De realiteit maakte echter duidelijk dat een dergelijk denkkader met betrekking tot het kolonialisme de tand des tijds niet zou doorstaan. De dekolonisatiebeweging raakte in een stroomversnelling en het aantal bloedige confrontaties nam steeds toe. Vanaf midden jaren '50 werd ook het Afrikaanse continent in deze maalstroom meegesleurd. Bovendien werden vele leiders in Azië en Afrika zich bewust van hun unieke situatie, wat hen ertoe aanzette een derde blok van ongebonden landen te vormen. Een groep landen die de naam Derde Wereld zou krijgen, naast de Eerste Wereld (het kapitalistische Westen) en de Tweede Wereld (de communistische landen). Een eerste samenkost van deze Derde Wereld vond in 1955 in Bandoeng plaats, en vanaf dan zouden verschillende conferenties mekaar opvolgen. Vele van deze leiders streefden een eigenzinnige mengeling van authentiek socialisme en nationalisme na. Zij verwierpen

het kolonialisme, het imperialisme en hun economische uitbuiting door het kapitalisme. Hierdoor werden zij in het Westen verdacht van communistische sympathieën. Vaak werden zij beschouwd als marionetten van Moskou of Peking. Deze perifere gebieden werden zodoende meer dan ooit de inzet van de Koude Oorlog. In 1947 al kwam Pandit Nehru aan de macht in India. In 1954 werd Gamel Abdel Nasser president van Egypte. In 1959 verjoeg Fidel Castro de Amerikaanse marionet Batista uit Cuba. Andere leiders die zich bij deze groep van ongebonden en socialistisch geïnspireerde roergangers aansloten waren Soekarno in Indonesië, Ben Bella in Algerije, Lumumba in Congo en Leopold Sedar Senghor in Senegal; elk met hun eigen cocktail van westerse ideologieën en inheemse tradities.

De linkervleugel van de BSP zou deze bewegingen beginnen steunen. Binnen de partij veranderde er immers ook heel wat in deze periode en nieuwe denkbeelden waren binnengesijpeld. Het koloniaal congres van 1956 was het laatste waarop de partij met een eensgezind en homogeen koloniaal programma naar buiten was gekomen. De crisis van de late jaren '50 zorgde voor een radicalisering van de arbeidersbeweging in België; vooral in Wallonië, maar ook in Vlaanderen. Hierdoor groeide er binnen de BSP een sterke linkervleugel met een revolutionair perspectief. Zijn ideeën raakten vlot verspreid door de tendensbladen *Links* en *La Gauche*, waarin een nieuwe voorliefde voor een socialistische maatschappijvorm niet onder stoelen of banken werd geschoven. Bovendien werd er in 1958 een homogeen katholiek kabinet gevormd waardoor de BSP tot in 1961 in de oppositie terechtkwam. Daardoor konden de ideeën van de linkervleugel relatief makkelijk doordringen. Op het gebied van de directe politieke actie bleef de invloed van de linkerzijde beperkt, maar hij was wel groter op het ruimere programmatorische en ideologische vlak. De opkomst van een linkerzijde leidde in eerste instantie tot een grotere ideologische heterogeniteit. Zo trad er ook op het vlak van de internationale politiek een radicalisering op, en de steun aan Nehru, Nasser en later aan Ben Bella zou hiervan een onderdeel uitmaken.

Algerije en de grote dekolonisatiegolf

Wanneer dan de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd in alle hevigheid losbarstte, was dit voor de linkervleugel van de BSP een ideale gelegenheid om zich te profileren. De Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd was in feite de katalysator van een veranderend ontwikkelingsparadigma binnen de BSP (het moderniseringsdenken wordt opgegeven door de linkerzijde) én van een groeiende tweespalt met betrekking tot de visie op de Noord-Zuidverhoudingen en op de internationale betrekkingen in het algemeen. De Algerijnse crisis toonde duidelijkheid het failliet van het kolonialisme en de zwakte van de Europese koloniale mogelijkheden aan. Het blok van niet-gebonden landen veroordeelde het kolonialisme, Frankrijk had op zijn beurt af te rekenen met blanke kolonisten die een apartheidsregime wilden vestigen en zich zelfs tegen de metropool keerden. Algerije werd een symbool van het antikolonialisme. Het Front de Libération

Nationale (FLN) kreeg de openlijke steun van andere Arabische staten, martelaren van een repressief, koloniaal regime. In 1959 werd er in de Algemene Vergadering van de VN een resolutie goedgekeurd die het recht op zelfbeschikking van de Algerijnen erkende, waardoor president De Gaulle de facto het einde van het koloniaal regime afkondigde. De doodstrijd zou echter nog enkele jaren duren. Op 18 maart 1962 werden een staakt-het-vuren afgekondigd en een referendum gehouden over de kwestie of Algerije al dan niet deel mocht blijven uitmaken van Frankrijk. Op 1 juli 1962 tenslotte werd de onafhankelijkheid uitgeroepen. Daarop volgde nog een zeer woelige periode, totdat op 25 september de 'République algérienne démocratique et populaire' werd uitgeroepen en Ben Bella tot president werd verkozen.

Deze bloedige episode maakte duidelijk dat een koloniale relatie in een terminale fase met vele complicaties kon geconfronteerd worden. De wens van de metropool om kost wat kost banden te blijven behouden met de kolonie was op een oorlog uitgedraaid. Daarbij kwam dan nog het probleem van de vele 'colons' die geen enkele toegeving aan de nationalistenvilden aanvaarden en hun geprivilegieerde positie niet aangetast wilden zien. De weerslag van deze gebeurtenissen was zeer groot in België, dat vreesde in een gelijkaardig debacle terecht te komen.

Onder invloed van de Algerijnse kwestie vond er binnen de linkervleugel van de BSP een Copernicaanse omwenteling in het ontwikkelingsdenken plaats. Voordien beschouwde de BSP de westerse sociaal-democratie als dé leidraad voor de uitbouw van de 'onderontwikkelde maatschappij'. De linkerzijde van de BSP echter zag in het ontstaan van socialistische en collectivistische bewegingen in het Zuiden zelf, een leidraad voor een wereldwijd socialiseringsproces. Nu kon de evolutie in het Zuiden een signaal betekenen voor de uitbouw van een socialistische maatschappij in het Westen. Natuurlijk kwam de linkerzijde daardoor in botsing met de meer gematigde centrumstrekking en de top van de partij. De ideeën die daar heersten bleven haast onveranderd: sociaal-economische ontwikkeling, het '*oeuvre civilisatrice*' en het moderniseringsdenken stonden er centraal. Een conflict dat inderdaad duidelijk tot uiting was gekomen tijdens de Algerijnse crisis en zich later, tijdens de Congolese onafhankelijkheidstrijd doorzette. De Algerijnse kwestie maakte duidelijk dat er voor het kolonialisme geen weg terug meer was. Tot 1958 had men in brede socialistische kringen nog respect voor de 'beschavende kolonisator'. Daarna zou de brede socialistische beweging in België met een antikoloniale retoriek naar buiten komen. Een verdere beschrijving van de Algerijnse en Congolese problematiek kan dit duidelijk maken.

Spaak versus Links

Met betrekking tot het Algerijnse vraagstuk nam binnen de BSP de minister van Buitenlandse Zaken, Paul-Henri Spaak, een traditionele houding aan. Hij verdedigde de houding van Frankrijk voor de Algemene Vergadering van de VN in oktober 1955, en voor het partijbureau door te stellen dat hij niet het kolonialisme verdedigde, maar wel

het principe van non-interventie in binnenlandse aangelegenheden door de VN, in casu het interne probleem van het soevereine Frankrijk. De houding van Spaak en de kritiek erop waren een voorafspiegeling van wat na 1958 legio werd binnen de partij. Spaak hierover: *"Je sais que des socialistes disent: il faut donner aux peuples la liberté de disposer d'eux-mêmes. D'accord, mais ce n'est pas le seul droit humain qui doit être. Ce que je dirais aux socialistes, c'est de voir d'une façon plus précise ce droit des peuples à disposer d'eux-mêmes et, j'ajoute, il faut aider la France à sortir de ses difficultés, car l'inscription de l'Algérie, c'est la décadence de la France"*⁽⁴⁾.

De linkerkzijde van de partij daarentegen veroordeelde onvoorwaardelijk de houding van Frankrijk en de Europese 'colons'. Het centrum van de partij stond niet uitgesproken negatief tegenover Frankrijk. De BSP erkende het Algerijnse recht op zelfbeschikking, maar wees op de duurzame economische en culturele associatie tussen beide landen en hoopte ook dat die band zou blijven bestaan. Daarnaast had men een zeker respect voor de zuiderbuur, die een trouwe bondgenoot was. Een duidelijke exponent van deze enigszins dubbele benadering van de Algerijnse problematiek binnen de BSP was senator Henri Rolin. Enerzijds erkende hij het recht op zelfbeschikking van het Algerijnse volk. Als advocaat had hij zelfs in Algiers een Algerijnse vakbondsleider die het slachtoffer was geworden van de Franse repressie verdedigd. Anderzijds verwees hij naar het *'oeuvre civilisatrice'* en het belang van Frankrijk voor de ontwikkeling van Noord-Afrika. *"Sur la question algérienne, son attitude se détache de celle qu'il adopte à l'égard de bien d'autres: confiance, dans ses grandes lignes, à la France-mère de sa propre culture, mais dénonciation des 'bavures' qu'il présente comme dérogatoires à la politique de ses hommes d'état, de ses juges et même de son armée. Et, d'autre part, méfiance proclamée à l'égard de la résistance algérienne en raisons de 'barbaries' et de 'cruautés' commises par ses partisans sans pour autant projeter son action en bloc"*⁽⁵⁾.

De BSP en de Congolese dekolonisatie

Deze beschavingsgedachte was ook nog voelbaar op het koloniaal congres van 1956. Een congres waarvan het programma door de partijtop als hét referentiepunt voor een efficiënte en eigentijdse koloniale politiek werd beschouwd. De linkerkzijde daarentegen voorzag een heel andere taak voor het Belgische socialisme, namelijk de gekoloniseerde volkeren daadwerkelijk steunen in hun streven naar onafhankelijkheid. Het groeiende afro-nationalisme werd toegejuicht en de Pan-Afrikaanse beweging liet een diepe indruk na. De linkerkzijde geloofde in de verandering, geloofde in een collectivistische vloedgolf. Daarbij schuwde Links de kritiek op de BSP niet: *"Welke politiek hebben wij in feite ontwikkeld na de resoluties van het koloniaal congres? Welke is de houding geweest van de BSP en ABVV tegen de nationalistische bewegingen in het algemeen en tegenover de Action Socialiste in het bijzonder? Door zo'n praktijken, zo'n politiek is de BSP en de socialistische beweging in het algemeen in Congo in diskrediet geraakt. Het is niet alleen voldoende te zeggen dat er ooit onafhankelijkheid komt. De werking van de partij en de vakbond moet op dat doel afgestemd zijn."*⁽⁶⁾ De BSP zetelde tussen 1958 en 1961 in de oppositie, waardoor ze slechts onrecht-

streeks bij de Congolese dekolonisatieproblematiek betrokken was. Ze nam weliswaar deel aan de rondetafelconferentie die in januari 1960 werd georganiseerd, maar deze had als feitelijk doel de onafhankelijkheid praktisch te regelen. Vanaf het ogenblik dat er -in januari 1959- in Leopoldstad, het latere Kinshasa, opstanden uitbraken, tot aan de feitelijke onafhankelijkheid, werd de BSP niet bij de regeringspolitiek betrokken. Intern evenwel was de invloed van de linkerzijde duidelijk merkbaar. Een invloed die groter werd naarmate de Congolese episode zich ontvouwde. De kern van de kritiek die de BSP in het algemeen ten overstaan van de regering uitte was dat zij sociaal-economische factoren onderwaardeerde. Factoren die volgens de partij evenveel aandacht verdienden als politieke en constitutionele factoren.

Na de rellen van 1959 vertoonde de BSP in eerste instantie een zekere zelfgenoegzaamheid. Zij meende te mogen zeggen voor een dergelijk scenario gewaarschuwd te hebben op haar koloniaal congres van 1956: *'Au Congo et en Belgique, isolément ou collectivement, de nombreuses voix avaient souligné depuis longtemps la nécessité et l'urgence de définir et d'appliquer une politique de décolonisation, à laquelle les africains seraient associés. Rappelons notamment à ce sujet les manifestes africains, les nombreux articles consacrés à la question et, en particulier, le programme adopté en 1956 par le congrès du Parti Socialiste Belge'*⁽⁷⁾. Het is echter zo dat alleen de linkerzijde in 1958 al gereageerd had op het feit dat het kolonialisme op termijn onhoudbaar was. Het congres van 1956 daarentegen had nog veel vertrouwen in de rol die België in de toekomst kon spelen. De BSP had nooit gewaarschuwd voor een explosieve situatie, zoals ze dat post factum beweerde.

Toen duidelijk werd dat de regering de BSP negeerde bij het uittekenen van een nieuwe koloniale politiek, werd de kritiek van de partij ten opzichte van het Belgisch kolonialisme, almaar grimmiger. Ook binnen het partijbureau begonnen de meningen te verschillen naarmate de situatie dramatischer werd. Antoon Spinoy en Georges Housiaux meenden dat onafhankelijkheid onvermijdbaar was en dat België dat ook moest erkennen. De voorzitter van het ABVV, Louis Major, sprak in dit verband liever over 'libre disposition', en Edward Anseele jr. legde de nadruk op de grote economische en culturele belangen die Europa en Afrika gemeenschappelijk hadden⁽⁸⁾. Wanneer de onafhankelijkheidsdatum dan uiteindelijk op 30 juni 1960 werd vastgelegd, was de BSP hierover tevreden, hoewel er kritiek geuit werd op de overhaaste en ondoordachte manier waarop de regering te werk was gegaan. De linkerzijde steunde de partijtop: het was de BSP die "de rechten" had verplicht het koloniale vraagstuk "min of meer op onze manier op te lossen"⁽⁹⁾.

Het socialistische discours bestond uit drie kernelementen. Ten eerste werd de regering verweten onvoldoende aandacht te schenken aan de sociaal-economische situatie in Congo: *"La véritable émancipation du Congo appelle une promotion du prolétariat congolais, paysan et ouvrier"*⁽¹⁰⁾. De linkerzijde steunde de BSP hierin. Ten tweede (en daarmee samenhangend) beschouwde de BSP Congo niet langer als een welvarende kolonie, maar als een onderontwikkeld, archaïsch Afrikaans land. Tenslotte bekommerde de BSP zich om

*'De moordenaars van Lumumba zijn zij die ook onze arbeiders uitbuiten',
affiche van het communistische 'Comité de Solidarité avec la Résistance Congolaise', 1966*

de toekomst van een sociaal-democratie in Congo, in tegenstelling tot de linkerzijde, die een transplantatie van de sociaal-democratie naar Congo als 'neokolonialistisch' beschouwde. De linkerzijde zag wel mogelijkheden in de groei van een authentiek Congolees socialisme. Het ideeëngoed van de linkerzijde radicaliseerde vanaf 1960, zodat er een ander ontwikkelingsparadigma ontstond. Het optimisme van het moderniseringsparadigma verdween en in de plaats daarvan ging men aanleunen bij een marxistisch geïnspireerd centrum-periferiedenken, dat in plaats van een harmonieuze relatie tussen Noord en Zuid, een conflictuele relatie benadrukte. Ernest Mandel in het tendensblad *Links*: "*Zolang de socialistische arbeidersbeweging in het Westen niet kordaat, actief, met daden en niet met woorden partij kiest tegen het kolonialisme, imperialisme en kapitalisme en onvoorwaardelijk steun aan de bevrijdingsbeweging van de koloniale of halfkoloniale volkeren geeft, heeft de Internationale bij anderhalf miljard mensen niet de minste kans tot doorbraak.*"⁽¹¹⁾ De belangen tussen het geïndustrialiseerde Westen en het onderontwikkelde Zuiden waren discontinu, maar de belangen tussen de westerse arbeiders en de Congolese bevolking waren gelijklopend. Het was immers hetzelfde grootkapitaal "[...] dat bij ons de mijnen sluit, de kapitalen in het buitenland belegt, onze industrie laat teniet gaan, [...] ditzelfde grootkapitaal remt de ontvoogding van het Congolese volk en bestraft met moord en terreur de Congolezen die niet bereid zijn haar economische heerschappij in Katanga in stand te houden]"⁽¹²⁾.

Termen als imperialisme, uitbuiting en neokolonialisme werden van dan af vaak gehanteerde begrippen in *Links*. Bovendien was de kritiek op de regering scherper en propagandistischer dan deze van de BSP. *Links* steunde de Congolese premier Lumumba: hij was een anti-imperialistische nationalist, een vertegenwoordiger van de nieuwe generatie Afrikaanse en Aziatische leiders die een eigen vorm van socialisme koppelde aan internationale neutraliteit, maar vijandig stond ten overstaan van neokolonialisme. Wanneer op 11 juli Moïse Tshombé, premier van de (aan grondstoffen) rijke provincie Katanga, de onafhankelijke republiek Katanga uitriep, werd dit door *Links* onmiddellijk veroordeeld. Tshombé was immers bereid om met koloniale maatschappijen zoals de Belgische 'Union Minière' samen te werken, waardoor België ervan verdacht werd steun te verlenen aan Katanga. De linkerzijde van de BSP beschuldigde België daar ook effectief van. Volgens *Links* voerde de regering een reactionair neokoloniaal beleid, was Tshombé een stroman van de Union Minière en kon Katanga geen dag bestaan zonder steun van Belgische para's en een blanke legertop.

Lumumba eiste de terugtrekking van de Belgische troepen uit Congo en Katanga bij de Veiligheidsraad van de VN, waardoor België in een internationaal isolement terechtkwam. *Links* schreeuwde daarover moord en brand, en beschuldigde ook de partijtop van de BSP van ondoortastendheid: "*De socialisten moeten onomwonden partij kiezen tegen de intrigepolitiek van de Belgische regering en van de groepen die onder bescherming van het hof ageren*"⁽¹³⁾. Wanneer Lumumba in januari 1961 aan Tshombé werd uitgeleverd en daarna vermoord, beschuldigde de linkerzijde van de BSP de regering ervan het complot mee te hebben uitgewerkt.

Na de Congolese onafhankelijkheid

Na de verkiezingen van maart 1961 kwam er een rooms-rood kabinet aan de macht. Het radicale ideeëngoed van *Links* en *La Gauche* bleek al snel niet functioneel te zijn voor het programma van een regeringspartij. In 1964 kwam het dan ook tot de onvermijdelijke breuk met de partijtop. Op het algemeen partijcongres van november 1964 werd een resolutie gestemd over de onverenigbaarheid van het BSP-lidmaatschap en de functie van medewerker van *Links* of *La Gauche*. *Links* aanvaardde een beperking op het tendensrecht en bleef dus bestaan. De meeste medewerkers van *La Gauche* sloten zich aan bij het 'Mouvement Populaire Wallon' (MPW) rond de Waalse syndicalist André Renard. De linkervleugel bestond nog wel degelijk, maar zijn ideeën hadden geen invloed meer op de algemene partijlijn.

Paul-Henri Spaak werd minister van Buitenlandse Zaken, waardoor de BSP veel dichterbij het Congolese beleid kwam te staan. Spaak wilde het internationaal isolement waarin België sinds de Katangese secessie was terechtgekomen doorbreken en Congo en Katanga met mekaar verzoenen. Het einde van de Katangese secessie betekende immers niet dat de situatie in Congo zich normaliseerde. Aanhangers van Lumumba bleven een revolutionaire strijd leveren, en om het tij te keren deed president Kasavubu een beroep op Tshombé, die eerste minister van Congo werd. Bovendien mengde ook België zich opnieuw in de strijd: op 24 november 1964 voerden Belgische en Amerikaanse para's militaire operaties in Congo uit om gegijzelde Europeanen uit handen van de rebellen te redden. De partijtop had zich achter de beslissing van Spaak geschaard: "*Le groupe socialiste, ayant entendu les déclarations de M. le ministre des affaires étrangères, estime que, dans les conditions telles qu'il les a exposées, le gouvernement avait le devoir impérieux d'assurer au maximum possible, dans un but exclusivement humanitaire, la protection d'enfants, de femmes et d'hommes*"⁽¹⁴⁾. Tshombé bleek evenwel niet bij machte de rebellie te breken en wanneer Mobutu in november 1965 alle macht naar zich toetrok en Congo begon om te vormen tot een autoritaire dictatuur, werd dit in Brussel als een verademing gezien. Men hoopte dat hiermee een einde zou komen aan de politiek instabiele situatie. Spaak daarover: "*Nous avons toute raison de croire que, sous sa direction, la coopération entre son pays et le nôtre se développerait favorablement*"⁽¹⁵⁾. De BSP stond positief tegenover Mobutu. Op haar ideologisch congres van 1974 waren leden van Mobutu's regeringspartij, de MPR, aanwezig, en de BSP-top stond op zijn beurt in de gunst van de Congolese dictator. Dit gaf aanleiding tot een bezoek van de socialistische premier Leburton aan Zaïre in oktober 1974.

Zoals gezegd werd de linkervleugel van de BSP politiek monddood gemaakt, wat niet betekent dat deze tendens vanaf 1964 niet meer bestond. In *Links* kwamen hevige reacties tegen het beleid van Spaak. Spaak werd immers al vanaf 1958 als 'burgerlijk' en 'kapitalistisch' beschouwd. Met betrekking tot het Congolese vraagstuk koos de lin-

kerzijde dan ook consequent de kant van de rebellen, die in de ogen van het Westen niet meer waren dan Chinese en Sovjetrussische spionnen. Zij beschouwde de rebellen als anti-koloniale, neutrale, democratische en links georiënteerde vrijheidsstrijders: *'Als socialisten vragen wij aan kameraad Spaak, die toch namens en dank zij de BSP in de regering zit, niet de belangen van het Belgische grootkapitaal te verdedigen, maar wel deze van de Belgische arbeidersklasse, die met Tshombé en zijn bende geen uitstaans wil hebben'*⁽¹⁶⁾.

De kern van haar denken was niet veranderd, zij bleef de nadruk leggen op de afhankelijkheidspositie van de Derde Wereld, een afhankelijkheid veroorzaakt door het kapitalisme en de koloniale 'klassenstructuur'. De Derde Wereld was een periferisch gebied dat zorgde voor de aanvoer van grondstoffen naar het centrum, met name naar het geïndustrialiseerde Westen. Door het voeren van een neokoloniaal beleid bleef een dergelijke relatie ook na de formele, politieke onafhankelijkheid bestaan. De onderontwikkelde landen bleven achter met een enge, gespecialiseerde grondstoffenstructuur. In de Derde Wereld zelf werd dit neokoloniaal beleid gesteund door een kleine, feodale elite, wiens economische belangen verweven waren met die van het Westen. Bovenstaand ideeëngoed ontstond in de Derde Wereld zelf, maar vond ook ingang bij marxistisch geïnspireerde westerse denkers, zoals de politieke wetenschappers Johan Galtung en Immanuel Wallerstein, en vormde ook de kern van het beleid van Ben Bella, Castro, Soekarno, Lumumba en anderen. De linkervleugel van de BSP had dit paradigma al zeer vroeg, namelijk vanaf 1960, als referentiekader overgenomen. Daar aan werd dan het idee van een internationaal socialisme en een mondiale klassenstrijd gekoppeld: *"Vele socialisten beseffen niet wat er gaande is. In feite zien we vandaag een beslissende internationale klassenstrijd beginnen, waarvan omvang en gevolgen niet te meten zijn."*⁽¹⁷⁾ Alleen een socialistische maatschappijvorm kon de nodige agrarische en administratieve hervormingen bewerkstelligen, de werkloosheid oplossen en de neokoloniale maatschappijen werkelijk afschaffen. Daarbij hadden de armen uit de Derde Wereld dezelfde vijand als de arbeiders in het Westen, namelijk het kapitalisme.

Dergelijk denken binnen de linkervleugel van de BSP groeide uit tot een 'derdewereldebeweging'. Pacifisme, onderontwikkeling, ontwapening en vreedzame coëxistentie werden met mekaar verbonden. Het werd een beweging die zich in de jaren '60 bijvoorbeeld zeer duidelijk profileerde ten opzichte van de oorlog in Vietnam. Wat wel verdween was het absolute vertrouwen in de generatie afro-socialisten die de weg van de ongebondenheid wilde bewandelen. Hun bevrijdingsideologieën bleken immers niet opgewassen tegen de enorme problemen waarmee hun staten te kampen kregen, en in de jaren '60 gleden veel van deze regimes af naar een dictatoriaal, communistisch of westers gezind regime. Soekarno werd vervangen door Soeharto, in Congo kwam Mobutu aan de macht, Castro zocht al snel toenadering tot Moskou en Senghor moest aan vele coups weerstand bieden.

Het was duidelijk dat de Derde Wereld helemaal geen homogeen blok vormde, integendeel: de onderlinge tegengestelde belangen werden almaar groter. De Organisatie van Afrikaanse Staten bijvoorbeeld is altijd een lege doos gebleven. Dit gegeven druist in tegen de 'wetmatigheden' van dependentietheorieën. Als antwoord hierop stellen zij dan ook dat het Westen de perifere gebieden zwak wil houden en dat het daartoe een verdeel-en-heerspolitiek voert. Feit is alleszins dat de derdewereldbeweging vanaf de late jaren '60 begint weg te kwijnen. De jaren '70 en '80 kunnen als 'duistere decennia' omschreven worden, decennia die uitmondde in een door oorlog verscheurd Afrikaans continent én in een enorme schuldenlast. Volgens modernisten zijn deze schulden ontstaan uit leningen die noodzakelijk waren om het ontwikkelingsproces te kunnen versnellen. Volgens de centrum-periferiedenkers zijn ze alleen maar bedoeld om de afhankelijkheid van deze landen tegenover het Westen te vergroten.

- (1) Deze fase in de Congolese geschiedenis wordt wel eens treffend de periode van "*la tropicalisation des dissensions belges*" genoemd. I. NDAYWEL è NZIEM, *Histoire générale du Congo. De l'héritage ancien à la république démocratique*, Parijs-Brussel, 1998, p. 500.
- (2) B. HETTNE, *Development Theory and the Three Worlds (Towards an International Political Economy of Development)*, Harlow, 1995, 319 p.
- (3) J.H. KONTER, *Ideën en idealen in ontwikkelingssamenwerking*, Bloemendaal, 1976, pp. 16-17.
- (4) Amsab, Verslag van het BSP-bureau, 10 oktober 1955, 45.443.7.
- (5) R. DEVELESHOUWER, *Henri Rolin (1891-1973). Une voie singulière, une voix solitaire*, Brussel, 1994, p. 499.
- (6) s. a., Congo: het begin van het einde. In: *Links*, 17.01.1959, p.5.
- (7) Librex, Regards sur l'avenir du Congo. In: *Socialisme*, VI (1959) 32, p.147.
- (8) Amsab, Verslag van het bureau, 7 januari 1959, 75.446.8.
- (9) H. DE GEEST, De rondetafelconferentie. In: *Links*, 20.02.1960, p.6.
- (10) Amsab, Verslag van het bureau, 16 februari, 47.446.8.
- (11) E. MANDEL, Voor een echte arbeidersinternationale. In: *Links*, 14.05.1960, p.2.
- (12) De moordenaars van Lumumba zijn zij die ook onze arbeiders uitbuiten. In: *Links*, 04.03.1961, p.8.
- (13) P. BROM, Van Dayal-rapport tot het UNO-debat. In: *Links*, 26.11.1960, p.4.
- (14) L. COLLARD, *Parlementaire handelingen van België. Kamer der volksvertegenwoordigers*, Vergadering van 24 november 1964, pp. 4-5.
- (15) P.H. SPAAK, *Combats inachevés. De l'espoir aux déceptions* (dl II), Paris, 1969, p.297.
- (16) Geen schijnheiligheid, geen Belgische hulp aan Tshombé. In: *Links*, 29.08.1964, p.1.
- (17) J. KRUIJTHOF, De Welvaartskloof. In: *Links*, 04.01.1964, p.8.

SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE

Onuitgegeven bronnenmateriaal

- Amsab, Verslagen van het partijbureau, 75.434.8 - 75.447.4.

Uitgegeven bronnenmateriaal

- Verslagen van de BSP-congressen, 1945-1965.
- *Les Cahiers Socialistes*, 1945-1953.
- *De Basismilitant*, Inlichtingenblad van de BSP, 1945-1949.
- *Socialisme*, 1955-1965.
- *Socialistische Standpunten*, 1955-1965.
- *Links. Voor een strijdend socialisme*, 1958-1965.

LITERATUUR

- B. BROMS, *The United Nations*, Helsinki, 1990.
- W. CALEWAERT, *Vooruitlopen op het Vlaams socialisme. 25 jaar Links*, Leuven, 1984.
- P. CALVOCORESSI, *World Politics since 1945*, Londen-New York, 1996.
- R. COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-1990*, Leuven, 1998.
- M. DUMOULIN, *Spaak*, Brussel, 1999.
- R. DEVLEESHOUWER, *Henri Rolin (1891-1973). Une voie singulière. Une voix solitaire*, Brussel, 1994.
- G. EYSKENS, *De Memoires*, Tielt, 1993.
- B. HETTYNE, *Development Theory and the Three Worlds (Towards an International Political Economy of Development)*, Harlow, 1995.
- L. HUYSSSE, J. BREPOELS, *Eeuwige dilemma's: 100 jaar socialistische partij*, Leuven, 1985.
- I. NDAYWEL è NZIEM, *Histoire générale du Congo. De l'héritage ancien à la république démocratique*, Parijs-Brussel, 1998.
- D. SASSOON, *One Hundred Years of Socialism: the West-European Left in the Twentieth Century*, Londen, 1996.
- P.H. SPAAK, *Combats inachevés. De l'espoir aux déceptions* (dl II), Parijs, 1969.
- Y. VANDENBERGHE, *Het grote misverstand? Een geschiedenis van de Koude Oorlog*, Leuven, 1995.
- P. VERLUYTEN, *De Congo-politiek van de Belgische socialisten, 1945-1961*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1996.
- E. WITTE, L. CRAEYBECKX, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 1997.

Turkse arbeider in het Gentse slachthuis (foto Lieve Colruyt)

Minder-heden of beter verleden? Turkse migratie in eigen beeldvorming.

*Robin Mertens, licentiaat Moderne Geschiedenis en gediplomeerde
in de Aanvullende Studie in Internationale Politiek*

Het migrantenvraagstuk is niet meer uit onze berichtgeving weg te denken. Er wordt heel wat gepubliceerd rond migranten; er worden lezingen gegeven en debatten over hen gehouden. Kortom, er wordt veel 'over' migranten en heel weinig 'door' migranten gepraat en geschreven. Voor mijn eindverhandeling in de Geschiedenis ben ik zelf de straat opgetrokken en heb ik, met bemiddeling van een tolk, tientallen interviews afgenomen van Turken. Hoewel het minderhedenperspectief overal wordt aangemoedigd maken maar weinig onderzoekers gebruik van deze benadering in hun studie. Dit artikel beoogt geenszins volledigheid, maar wil vooral een idee geven van de manier waarop de eerste generatie Turken zelf hun aankomst en integratie in Gent ervaren hebben.

Turkse migratie naar Gent

De keuzes die we maken, als individu of als groep, kunnen op verschillende manieren verklaard worden. Zelden worden ze gemaakt op basis van één enkele, goed gedefinieerde reden, gewoonlijk zijn ze het resultaat van verschillende motiveringen samen en rechtvaardigen we wat we doen al naargelang met wie we praten en naar welke gelegenheid we ons richten. Wanneer een onderzoeker een hypothese wil bewijzen, dan doet hij een beroep op één of meerdere van die onderliggende motiveringen. Zijn verklaring mag dan gedeeltelijk waar zijn, toch blijft ze slechts één onder vele. Mogelijke verklaringen, antwoorden, bewijzen, kunnen bijgevolg op verschillende manieren geïn-

terpreteerd worden al naargelang het verhaal dat we willen brengen. Sommige van deze verklaringen hebben betrekking op het individu, andere dan weer op de groep waartoe we behoren. Er bestaan dus verschillende versies van éénzelfde realiteit en de relatie tussen deze versies is gewoonlijk zeer complex. Een dergelijke verscheidenheid moet men in het achterhoofd houden bij het beeld dat ik wil geven van de Turkse migratie naar Gent.

Doorgaans spreken studies over dé Turkse gemeenschap in Gent alsof deze één homogeen geheel zou vormen. In dit artikel wordt wel een onderscheid tussen de verschillende herkomstregio's gemaakt, maar ook die nuancering is nog te algemeen. Naast verschillen in herkomstregio kan men ook een socio-economische opdeling maken, of een opdeling in onderwijsniveaus, in ideologische groepen, in religieuze voorkeuren of een combinatie daarvan.

Een arbeidsmigratie?

De Turkse migratie naar België, tussen 1964 en 1974, valt ongetwijfeld te typeren als een arbeidsmigratie. De drieëntwintig interviews die ik in dat verband met Turken van de eerste generatie had, bevestigen een feit dat al geruime tijd bekend was. Alle respondenten kwamen in de eerste plaats naar België omdat ze hier meer en beter betaald werk hoopten te vinden. De onderliggende motieven waren echter genuanceerder: naast louter economische waren ook sociale motieven doorslaggevend. Het argument dat ze hun kinderen een betere scholing wensten te geven, werd in dit verband vaak gehoord. Prestatiedrang binnen de eigen gemeenschap vormde soms een belangrijk motief.

Emigratie was ook een familiale beslissing. De meeste Turken waren op het moment van hun migratie getrouwd en lieten binnen het eerste jaar hun gezin overkomen. Kleinere casestudies toonden aan dat migratie voor de betrokken familieleden een erg delicate aangelegenheid was. Ook werd de beslissing om te emigreren met de steun van de achterblijvers genomen.

Vele Turkse migranten keerden elke zomer terug naar Turkije, vaak in dure wagens en met mooie geschenken, wat wellicht voor de 'achterblijvers' een stimulans was om ook naar het buitenland te vertrekken. Migratie was aanvankelijk ook tijdelijk, de meeste respondenten kwamen naar België om een paar jaar goed geld te verdienen en dan terug te keren. Naarmate ze langer in België verbleven, verlegden ze hun wensen. Bovendien was in hun afwezigheid ook het leven in Turkije duurder geworden. Na verloop van tijd kwamen velen in een situatie dat ze al te lang in België verbleven om nog zonder moeilijkheden naar Turkije terug te keren:

"Het probleem was dat ik genoeg geld wou verdienen. Uiteindelijk ben ik gebleven omdat ik een huis wou kopen. Dan wou ik een auto. Dan wou ik meubels om in mijn huis te zetten. Toen ik dat allemaal had waren mijn kinderen hier opgegroeid en kon ik nog moeilijk teruggaan."

De migratiemotieven kunnen ook gekoppeld worden aan de verschillende herkomstregio's. De kustgebieden van de Middellandse en Egeïsche Zee zijn in België nauwelijks vertegenwoordigd; uit West-Turkije zijn relatief weinig migranten vertrokken. De zuidelijke en de zuidoostelijke provincies kenden evenmin veel emigratie, al moet wel worden vermeld dat met de Koerdische politieke vluchtelingen geen rekening werd gehouden. De Turkse migranten in België zijn in hoofdzaak afkomstig uit de Anatolische provincies, een lange band die loopt van Denizli in het westen, tot aan Kars, aan de grens met Iran in het oosten. De provincie Afyon vormt daarbij het hart van de Turkse emigratie. Afyon is meer dan twintigmaal overtegenwoordigd en voor de periode 1970-1973 zelfs dertigmaal. De streek is verantwoordelijk voor meer dan de helft van de hele Turkse emigratie naar België die vooral tot stand kwam rond het provinciestadje Emirdag, dat vanaf de jaren '60 een centraal referentiepunt is geworden. Uit gesprekken met mensen die actief zijn in de migrantensector in Gent, blijkt dat het percentage Turken uit Emirdag op tachtig mag geschat worden.

De Turkse gemeenschap is aldus gekenmerkt door een sterke concentratie: kleine provinciesteden en dorpen leverden ondanks hun relatief kleine bevolkingsomvang het grootste deel van alle vertrekkers uit een streek of zelfs uit het land; hele families met kennissen en vrienden zijn soms samen verhuisd. Doordat zeer grote delen van een lokale gemeenschap die naar België kwamen zich hier ook in dezelfde streek vestigden, werden de gemeenschappen er gereconstrueerd. Deze 'getransplanteerde gemeenschappen' vormen zodoende een spiegelgemeenschap van deze in Turkije. Wil men van een specifieke migratiecultuur spreken, dan is die waarschijnlijk het best terug te vinden in de schoot van de getransplanteerde gemeenschappen. Het bekendste voorbeeld is het al eerder genoemde Emirdag. Uit dit stadje uit de Anatolische hoogvlakte en uit enkele omliggende dorpen komt een groep arbeiders die zich vooral in Gent en Brussel ging vestigen. Daar vormen ze een gemeenschap die tot op het niveau van de buurten en straten geconcentreerd leeft op een bijna homogene manier.

De opdeling in herkomstregio's is ook relevant vermits de streek van herkomst invloed heeft op de migratie-ervaring. Een immigrant uit Emirdag heeft doorgaans een totaal ander migratieverhaal dan een uit de grootstedelijke regio's rond Istanbul of Ankara. Turken uit Macedonië hebben dan weer een driedubbele migratie achter de rug en een heel ander verhaal. Om de migratie van deze laatsten te verklaren moeten we een heel stuk teruggaan in de tijd. Vóór WO II leefden in Macedonië orthodoxe christenen en moslims door elkaar. Tijdens het Ottomaanse Rijk waren veel Turken naar Joegoslavië uitgeweken. Vaak waren het rijke boeren met grote landerijen. Na WO II werden ze gedwongen terug te keren omdat de Joegoslavische regering de gronden van de Turken massaal opkocht; de gronden van de families die niet wensten terug te keren, werden onteigend. De opbrengst van de verkoop was net genoeg om een huis in Turkije te kopen; roerende goederen mochten de Turken wel meenemen. Het gevolg was een massale terugkeer van Joegoslavische Turken naar het land van hun

Turkse kinderen in Gent, jaren '70

ouders of grootouders. De emigratie naar Turkije werd evenwel bemoeilijkt door een regeling van de Turkse Staat waardoor inwijkelingen uit Macedonië eerst een tijd in Thracië moesten doorbrengen vooraleer ze een verblijfsvergunning kregen. De Turkse Staat voorzag nog andere maatregelen om de immigratie van Joegoslavische Turken in te perken:

"Op een bepaald moment is het goed gekomen tussen Turkije en Joegoslavië zodat diegenen die wilden vertrekken dat mochten. We hadden familie in Turkije. Mijn grootvader had een nichtje in Istanbul. Zij was eens naar ons gekomen als toerist voor dat wij naar België zijn gekomen. Ons kende ze niet meer maar ze herkende wel haar oom. Zij moest dan een borg tekenen dat ik zorg zou dragen voor mijn familie opdat ze niet ten laste zouden vallen van de staat. Dus mijn inkomen moest een garantie zijn om mijn familie te onderhouden. Zij heeft ons vervolgens uitgenodigd. Met die uitnodiging zijn we naar de Joegoslavische overheid gegaan. Daar moesten we kunnen bewijzen dat we Turks konden spreken. Toen heb ik met mijn vader in het Turks gepraat en dan was het in orde. Dan hebben ze voor ons de papieren in orde gemaakt en had heel onze familie een Turks paspoort. Toen moest ik niet meer naar het Joegoslavische leger omdat ik de Turkse nationaliteit had. We hebben toen onze meubelen verkocht en dan zijn we verhuisd naar Turkije. Mijn grootvader, mijn vader en moeder en hun zeven kinderen zijn dan naar Istanbul gegaan. De rest van de familie bleef achter in Joegoslavië."

Voor de betrokkenen was dit een heel moeilijke situatie omdat ze op korte tijd alles moesten achterlaten en de families soms noodgedwongen uit elkaar vielen. In Joegoslavië waren welstellende Turkse boeren met uitgestrekte landerijen verplicht hun onroerende goederen te verkopen. De lokale bevolking profiteerde van die omstandigheden om hun vermogen tegen spotprijzen over te nemen. Met de verkoop van hun gronden konden de families in Thracië net in hun levensonderhoud voorzien. Eenmaal ze een verblijfsvergunning hadden trokken velen naar Istanbul waar ze werk vonden als arbeider. Andere Joegoslavische Turken beslisten om naar België te emigreren. Hun sociaal-economische achtergrond staat in schril contrast met deze van migranten uit andere gebieden in Turkije. Omdat ze al twee migraties achter de rug hadden, had hun migratie naar België van bij het begin een meer definitief karakter; ze wilden het economisch beter hebben, zonder te denken aan een snelle terugkeer.

De migranten uit Emirdag die naar Istanbul trokken waren daarentegen over het algemeen verarmde boeren op zoek naar een betere levenskwaliteit. Een deel van hen is ook rechtstreeks van Emirdag naar België geëmigreerd. De Turken uit de omgeving van Kars en de Zwarte Zee vormen weer een andere groep. Indien men dus veralgemeningen wil vermijden over de Turkse gemeenschap, is het essentieel om te expliciteren over welke Turkse migratie men het heeft.

Tenslotte kan men de Turkse migratie ook chronologisch indelen. De eerste migranten waren vaak stedelingen van middelbare leeftijd en met een zekere professionele vorming. Pas wanneer de migratie massale vormen ging aannemen strekte ze zich uit tot niet-gekwalficeerde arbeiders.

Een eerste ervaring in België

De reis werd meestal ondernomen per trein. Door de lange wachttijden voor kandidaat-migranten zijn veel Turken op eigen kracht naar België gekomen met alle sociale en economische gevolgen die daarmee gepaard gingen. De migranten werden ook onderworpen aan een strenge medische keuring voordat ze naar het buitenland konden vertrekken.

De meeste Turken in Gent kwamen als toerist. Informele kanalen bleken erg belangrijk om aan werk te geraken. Wie geen familie of vrienden had kon gebruik maken van 'ronselaars' of werd rechtstreeks aangesproken door de werkgever:

"Ik was alleen maar ik had een kennis in Koekelberg. Ik kreeg 2000 BEF van iemand om in een bepaalde fabriek te gaan werken. Die man kreeg ook 2000 BEF per man die hij naar de fabriek bracht. Dat was zo in die tijd. Er was veel werk toen. Uiteindelijk ben ik tewerkgesteld via vrienden van mij in Willebroek. Het was natuurlijk niet altijd zo dat je geld kreeg van een tussenpersoon om werk te aanvaarden, maar het kwam veel voor. Iemand die niemand kende kon zo aan werk geraken."

Het probleem met bovenvermelde gegevens is dat ze enkel een algemeen, beschrijvend beeld geven van de immigratie; een beeld dat onder welzijnswerkers en geïnteresseerden in migratiegeschiedenis al geruime tijd gekend is. Wat een immigratie daarentegen effectief betekende voor de betrokken respondenten, kan misschien het best worden aangetoond door hen zelf aan het woord te laten. Ali is 66 jaar en is in 1966 naar België gekomen. Hij is afkomstig uit Posof, een stad in Oost-Turkije, niet ver van de grens met Rusland. Al in 1963 was zijn oudste broer uit Turkije vertrokken om in Duitsland te gaan werken. Als jongste zoon van een gezin met drie kinderen had zijn vader hem verplicht om thuis te blijven werken:

"We hadden een café en we verdienden goed maar volgens mijn moeder verdiende ik niet genoeg. In 1966 ben ik dan naar België gekomen. Ik had nog steeds geen toelating van mijn vader gekregen. Ik heb dan een gouden armband van mijn moeder gestolen en ben van huis weggelopen, naar de meest nabije grote stad. Ik ben eerst naar mijn neef gegaan. Ik reisde toen te paard. Ik had een andere neef die in Zolder woonde en werkte. In Kars heb ik andere mensen ontmoet die ook naar het Westen wilden gaan. Ik ben dan meegereden met een vrachtwagen tot in Istanbul. Daar heb ik drie maanden gewoond en gewerkt. In Istanbul heb ik hulp van een Italiaan gekregen die me naar Milaan bracht. Ik mocht niet verder dan Milaan-met-mijn-reispas. Ik was ook niet ingeschreven op een arbeidsbureau maar ik ben als toerist overgekomen. In Milaan ben ik tien dagen gebleven en dan ben ik teruggekomen naar Istanbul. De reis van Istanbul naar België duurde vijftien dagen. We reden met twee busjes. Er kwamen veertig mensen tegelijk over. Er was één persoon die alles regelde. Die man is ondertussen overleden. De afspraak was dat die man ons in Hasselt zou afzetten. Het was 1500 BEF de man. Ik had niet betaald want ik had geen geld. De meesten hadden ook maar 1000 BEF betaald. In Keulen werden we afgezet. Ik was toen met een andere vriend overgebleven. 's Nachts sliepen we in een hotel en overdag als de mensen gingen werken dan liepen we weg van 'huis' omdat er kuisvrouwen kwamen werken. We hadden schrik dat ze ons zouden verklikken. Overdag gingen we naar een bos om verder te slapen opdat niemand ons zou zien."

Van Keulen zijn we dan naar Hasselt gegaan. Daar zijn we vijf dagen gebleven. Vijf dagen later zijn we aangekomen in Gent."

Ali werkte na zijn aankomst gedurende vier jaar in België waar hij een Belgische vrouw leerde kennen. Zijn wettige vrouw en kinderen bleven achter in Turkije. Hij durfde niet meer teruggaan omdat hij bang was voor de reactie van zijn vader. Na vier jaar is hij teruggekeerd, nadat zijn vader was overleden:

"Ik kon niet naar Turkije gaan toen mijn vader nog leefde. Ze schreven ook niet naar mij want ze hadden mijn adres niet. Aan mijn vrouw en kinderen hadden ze verteld dat ik in België hertrouwd was en kinderen had. Toen ik hoorde dat mijn vader overleden was ben ik teruggekeerd. Ik was mijn gezin niet vergeten. Om de reis te betalen had ik 20.000 BEF van vrienden geleend. De mensen die mij in Kars hadden gezien, hadden mijn kinderen verwittigd dat ik zou komen. Ik had één of twee koffers mee. Toen ik in mijn geboortedorp aankwam werd ik ontvangen door mijn oom. De kinderen vroegen mij: 'Zullen we uw koffers nemen'. Ik zei tegen mijn neefjes dat ze ze mochten meenemen. Toen nam mijn oom mij bij mijn oor en zei: 'Kijk dit zijn jouw kinderen, niet jouw neven!' Toen ik dat hoorde begon ik te wenen."

Ali is nog één maand in Turkije gebleven en heeft dan zijn gezin meegenomen naar België.

'Gastarbeiders' op zoek naar werk

De meeste Turken die in Gent aankwamen, vonden werk in de textielindustrie en in de slachterijen of als kabellegger. De laatste jaren is er een sterke opleving van het 'etnisch ondernemerschap'. Het algemene beeld is dat gastarbeiders voor weinig geld hard moesten werken. In de gesprekken die ik met Turken daarover had, kwam dit aspect echter niet zo sterk tot uiting. De meeste verwijzingen naar hun moeilijke werksituatie waren slechts terloops of kwamen ter sprake na lang doorvragen; de onzekere werksituatie waarin ze indertijd verkeerden werd echter wel sterk beklemtoond. Het is bekend dat de Turkse migranten zwaar en ongezond werk verrichtten. Soms werkten ze in onverwarmde ruimtes; wanneer ze thuiskwamen waren ze uitgeput. Hun rechten als arbeider inzake veiligheid en andere sociale voorzieningen werden onvoldoende gewaarborgd:

"We moesten de bilzen vernieuwen. Het was zeer zwaar werk. Slechte stukken moesten vervangen worden. Na een tijdje had ik een werkongeval. Een ijzeren balk was op mijn voeten terechtgekomen. Dat gebeurde op de negende dag dat ik bij de spoorwegen werkte. Het was redelijk ernstig. Ik heb ongeveer 12 dagen in het ziekenhuis gelegen en ben daarna nog een maand thuisgebleven. Ze hebben mij ook niet goed betaald. Ze hielden het geld achter dat ik normaal gezien moest krijgen omdat ik een arbeidsongeval had. Ze vroegen mij of dat ik kon bewijzen dat ik in Turkije in een suikerfabriek gewerkt had. Ik heb dan brieven geschreven naar de fabriek in Turkije. Met de papieren die ik opgestuurd kreeg kon ik bewijzen dat ik gewerkt had in Turkije. Bij de spoorwegen heb ik pijn in mijn been gekregen. Ik heb zeer hard

Turkse textielarbeidster, Gent, jaren '70 (foto Lieve Colruyt)

moeten werken. Het werk in de textielfabriek was veel beter. Bij de spoorwegen heb ik ook pijn in mijn rug gekregen. Je moest veel werken en je werd niet goed betaald. In de textielindustrie moest je niet hard werken en werd je goed betaald. We waren kameraden van elkaar. We moesten allemaal werken. We wasten ons met een kleine emmer bij de spoorwegen. Eén emmer water voor verschillende personen. Na een hele dag in het stof gewerkt te hebben schepten we water met onze handen en wasten we ons. Toen we thuiskwamen moesten we ons nog eens wassen. Door het werk waren we zeer vuil."

Op het gebied van huisvesting zien we een gelijkaardige situatie. Met de financiële situatie van de Turkse bevolking in Gent is het momenteel niet zo slecht gesteld, maar dat is niet altijd zo geweest. In de periode 1964-1974 was de toestand zelfs uitermate schrijnend: 38,6 procent van de Turkse gezinnen woonde in beluiken. De woningen waren vervuild, ongeplaveid, ongeverfd en doorgaans waren er enkel gemeenschappelijke toiletten met onvoldoende watervoorziening -en afvoer. De ruimte was te klein voor gezinnen met vijf of zes kinderen. 66 procent van de gezinnen betrok een huis met drie kamers, die in de meeste gevallen niet alle drie gebruikt konden worden omdat er in één van de kamers waterinfiltratie was en ze in de winter niet verwarmd kon worden. Door de slechte woonomstandigheden sliepen meer dan de helft van de Turkse gezinnen noodgedwongen in dezelfde kamer. Over het algemeen waren de bewoners dan ook niet tevreden met hun woning. Vergeten zijn ze deze situatie allicht niet. Vermoedelijk is dit een onderwerp waarover ze niet graag praten, althans die indruk werd gegeven. Slechts één persoon bevestigt de moeilijke woonsituatie van de Turkse migranten:

"Toen ik in Gent aankwam was ik zeer teleurgesteld. Ik had niet verwacht dat het zo erg zou zijn. Het toilet was buiten en we moesten het delen met andere huizen. De kakkerlakken kropen over de muren van het toilet. Er was één kamer en dat was de huiskamer. We hadden bijna geen stromend water voor het hele huis. Achter de deur was er een kraantje zonder gootsteen waar we water konden opvangen in een emmer. We sliepen met zijn allen op één kamer. Mijn moeder heeft dagenlang liggen schreien. We hebben daar ongeveer drie maand gewoond. Dan hebben we een huis gevonden met zes kamers. Er was een badkamer en een toilet."

Ongewenste gasten of gewenste arbeiders?

Het moet gezegd dat de meeste respondenten vonden dat ze aanvankelijk zeer vriendelijk onthaald werden door de autochtone bevolking:

"Eerlijk gezegd waren de Belgen toen zeer gastvrij. We woonden toen op de boerenbuiten. We kenden oudere mensen. De eerste keer dat hij ons zag liep hij naar zijn vrouw en riep: 'Alice, nen Turk' (begint te lachen). Dan begon hij te vertellen over de kerk, zijn broer was pastoor. Hij vertelde ons over de, hoe noemen ze dat? [de eucharistieviering] Voor Amen ja. Bij het Amen sprak men dat men moest oppassen voor de Turken. Achteraf hebben we er veel mee gelachen. Dat was een zeer goede vriend van mij. Maar ik zeg het dat wij in die tijd succes hadden. De mensen waren wel vriendelijk op de buiten. We hebben een huis gehuurd, de mensen hebben ons goed geholpen. In het begin was het wel een beetje

vreemd want we waren vreemden, maar later werden we echt aanvaard. Iemand vroeg ons of wij geen goed adres kenden om naar toe te gaan in Turkije. Ik heb hem met zijn vrouw naar mijn familie in Istanbul gestuurd. Mijn broer heeft die mensen goed ontvangen. Toen ze terugkwamen is heel de gemeente naar ons gekomen en hebben ze aan iedereen verteld hoe gastvrij ze ontvangen waren. Van toen af konden we nog weinig verkeerd doen in dat dorp."

Stereotypering en discriminatie worden door hen niet ontkend. De negatieve beeldvorming over Turken is in hun ogen pas later ontstaan. De houding van de Belgen begon volgens hen te veranderen na 1974. Dit is ten dele te verklaren door economische factoren. Sommigen denken ook dat door het grote aantal vreemdelingen na 1974, de allochtonen maatschappelijk te zichtbaar werden. Anderen leggen de oorzaak bij de komst van de Turken uit Emirdag. Aangezien meer dan 80 procent van de Turkse bevolking in Gent afkomstig is uit Emirdag, zorgt dit voor specifieke spanningen binnen de Turkse gemeenschap. Turken uit Emirdag zijn afkomstig uit een plattelandsgeregio. Zij missen doorgaans de grootstedelijke achtergrond zoals de Joegoslavische Turken die eerst een tijdje in Istanbul hadden doorgebracht. Bovendien zijn ze minder geschoold dan de Turken uit de relatief welvarende streek rond de Zwarte Zee. Het feit dat er in Emirdag in de jaren '70 nog geen volwaardig middelbaar onderwijs was, is in dit verband tekenend. De mensen uit Emirdag blijken er andere gedachten op na houden dan grote delen migranten uit de rest van Turkije. Uit een fragment uit één van de interviews blijkt dat Emirdag hetzelfde betekent als 'oude' - lees conservatieve - gedachten:

B. *"Eén van mijn zonen woont in Oosterzele en is getrouwd met een Belgische."*

R. *"Had u daar moeilijkheden mee?"*

B. *"Nee, we zijn allemaal mensen. Dat zijn andere gedachten jongen. Dat zijn oude gedachten van oude mensen. Ik ben ook een Turk maar het hangt af van welke gedachten dat je hebt en waar je geboren bent. Er zijn mensen die denken dat het hun traditie is."*

R. *"Toch hoor je zo'n verhalen veel."*

B. *"Ja dat is waar. Maar men mengt vaak de godsdienst met politiek en dat is verkeerd. Kijk naar de situatie in Ierland, dat is geen godsdienst maar dat is politiek. Wat trek ik mij dat nu aan? Ik trek mij niet aan wat de mensen denken, als ze maar een goed karakter hebben. Moest je een oudere getroffen hebben van Emirdag, die zou een heel ander verhaal vertellen."*

Hierbij wil ik niet het populistische discours over migranten bijtreden, dat de Turkse gemeenschap voorstelt als intern verdeeld. Waar men moet van uitgaan is dat de Turkse gemeenschap zeer veelvormig is en dat het niet opgaat te spreken van een algemeen Turks migratiemodel. Dit werd meer dan eens benadrukt in de interviews.

Ook de Turken die oorspronkelijk afkomstig zijn uit Macedonië ondervinden hinder van stereotyperingen binnen de gemeenschap. In de ogen van andere Turken worden ze als minderwaardig beschouwd omdat ze niet in Turkije geboren zouden zijn:

"Mijn ouders zijn altijd beschouwd geworden als vreemdelingen. In Turkije waren het Joegoslaven en hier werden zij beschouwd als Turken. Altijd waren er problemen. Stilaan zijn de Joegoslavische Turken ook naar het café beginnen gaan en is het langzaam aan verbeterd maar het heeft wel voor spanningen gezorgd."

In Joegoslavië waren ze vreemdelingen omdat het geen Joegoslaven waren. In Turkije waren het vreemdelingen omdat het geen echte Turken waren en in België zijn het vreemdelingen omdat het Turken zijn. Ze kunnen niet begrijpen dat we Turk zijn ook al komen we van Joegoslavië. Als je met hen naar de moskee gaat dan zien ze je niet staan. Ik ben niet verplicht om naar de moskee te gaan. Maar om contact te houden met hen moet ik naar de moskee gaan anders zien ze mij toch niet staan omdat wij geen contact hadden met elkaar in Turkije. Dat is de oorzaak waarom wij geen contact hebben met elkaar omdat wij anders gericht zijn. Zij komen van een dorp dat amper ontwikkeld was. Ze leefden echt in grotten. Terwijl mijn ouders van een wereldstad komen. Het verschil ligt hem daar. Terwijl zij dan mijn ouders zien als Joegoslaven, dat geeft ook wrijvingen. Met de mensen die van Emirdag komen hebben mijn ouders geen moeilijkheden. Enfin, zij hebben geen moeilijkheden met hen, maar de mensen van Emirdag hebben moeilijkheden met hen want ze zoeken geen contact".

Opkomst en groei van een migrantensector

België noch Gent waren voorbereid op de Turkse immigratie. De gastarbeiders en hun gezinnen raakten in een probleemsituatie. Hoewel de immigratie al in 1964 was gestart, was er vóór 1975 geen officiële hulpverlening. In Gent waren wel al een aantal personen - op individuele basis - daarmee bezig; de eerste hulpinitiatieven ontstonden in de privé-sector. Toen de gemeentelijke overheid aandacht begon te besteden aan de hulpverlening aan migranten was het terrein al door kleinschalige particuliere initiatieven geëffend.

Het verenigingsleven van de migranten was in het begin geënt op de eigen cultuur, religie en traditie. Vervolgens zijn de verenigingen hun positie binnen de Vlaamse samenleving gaan bevestigen. De nadruk die aanvankelijk op de godsdienstbeleving lag, lag nu meer op de socio-culturele activiteiten. De Turken hebben in vergelijking met andere nationaliteiten in Vlaanderen een sterk verenigingsleven uitgebouwd. De meeste Turkse verenigingen in Gent zijn ontstaan uit sportbewegingen. Belangrijk is dat ze vanaf het begin aan een levensbeschouwing gekoppeld waren. Het Lokaal Integratiecentrum Gent-Zuid of 'Demokratik Halk Kültür Dernegi' (DHKD) waaruit later de Federatie van Vooruitstrevende Turkse Bewegingen of 'Cagdas Dernekler Federasyonu' (CDF) is ontstaan, was een progressieve vereniging van 'linkse' Turken. Later werd er een 'rechtse' federatie in het leven geroepen: de Federatie van Zelforganisaties Vlaanderen (FZOV). De Stad Gent stond aanvankelijk wantrouwig tegenover het rechtse karakter van de FZOV. De FZOV wou zich op haar beurt zo onafhankelijk mogelijk opstellen en een grotere achterban dan het CDF vertegenwoordigen.

De meeste Turken reageren echter erg terughoudend op politieke vragen. Hun verleden in Turkije zal aan die voorzichtigheid wellicht niet vreemd zijn. Ze erkennen dat de institutionalisering van de migrantensector verlopen is via ideologische en politieke strekkingen, maar zijn tegen een Turkse zuilvorming. In hun argumenten schuilt

In de periode 1964-1974 woonde bijna 40% van de Turkse gezinnen in beluiken

een grote participatiegedachte ten opzichte van de Belgische samenleving. De Gentse migrantensector heeft ook banden met de plaatselijke levensbeschouwelijke stromingen. De migranten zochten contact met de verschillende ziekenkassen, onder andere met de Christelijke Mutualiteiten (CM). Vermits de CM in Gent sterk vertegenwoordigd was en ook de christelijke vakbond, het ACV, niet ver van de CM verwijderd was, ontmoetten veel Turken mekaar op die plaatsen. Daarenboven had het ACV Turken aangesteld om de dienstverlening te vergemakkelijken en het vertrouwen te vergroten. Vanuit de CM en het ACV werd bijvoorbeeld de vraag naar een geschikte locatie voor een gebedsruimte goed aan gevoeld; de christelijke zuil bood een pand aan. Zodoende werd de huur van het gebouw waar de eerste moskee was gevestigd betaald door een katholieke vereniging. Volgens Maurice Marechal, werknemer bij de Stedelijke Integratiedienst, was er in elke politieke partij wel iemand om de migranten te helpen. Belangrijk is echter dat er heel wat hulp werd aangeboden via de ziekenkassen. Op de Vrijdagmarkt, niet ver van de Sleepstraat waar de eerste Turken zich hoofdzakelijk vestigden, waren zowel het ACV als het ABVV en Bond Moyson gevestigd. Dat waren ook de eerste overheidsinstellingen waarmee de migranten buiten hun werkuren in contact kwamen, en van daaruit kwam dan ook de vraag hoe men die mensen kon helpen. Dit is een belangrijke vaststelling, aangezien deze situatie vanaf het prille begin de migrantenwerking verdeelde over levensbeschouwelijke stromingen. De 'progressieve' verenigingen vonden aansluiting bij de SP, die gebouwen ter beschikking heeft gesteld van het DHKD. Wat de religieuze contacten betreft, de allereerste initiatieven kwamen van het ACV; niet onbelangrijk vermits de islam bij de meeste geïnterviewden een centrale plaats in hun leven inneemt. De godsdienst vormt nog steeds een sterk bindmiddel tussen de heterogene groepen van de Turkse gemeenschap.

Het belang van de islam

"Wat het geloof betreft denk ik dat Turken nog meer aan het geloof zijn gehecht in België dan in het land van herkomst. Dat zie ik bijvoorbeeld aan de opkomst bij de lezingen. Als ik 40 mensen uitnodig voor een koranlezing dan heb ik er zeker 60. Dan moet ik nog zeer veel borden bijzetten. De mensen willen samen zijn. Het geloof is daar een sterk middel voor, om elkaar aan te raken om samen te knielen en te bidden. Ik heb een heel groot verschil gemerkt met ginder en hier. Hier kunnen op 50 mensen zeker 40 of 45 mensen uit de koran lezen, terwijl het er in Turkije maar een stuk of 10 waren."

De islam werd in België pas maatschappelijk zichtbaar eind jaren '70. In Gent werd de eerste mogelijkheid tot islamitische geloofsbelijdenis aangeboden vanuit christelijke hoek. Een pastoor van het Rabot reserveerde een deel van zijn kerk voor de moslims, zodat ze gezamenlijk het vrijdaggebed konden houden. Het eerste gebedshuis lag niet ver van het huidige Theater Tinnepot. Het was een voormalige bibliotheek die in 1975 werd omgevormd tot gebedshuis. De Turkse gemeenschap huurde het pand voor on-

geveer 1000 BEF per maand, maar in feite werd de huur betaald door een katholieke vereniging. In het begin ging er zeer veel volk naartoe; na twee of drie jaar was het gebedshuis te klein geworden en begon men uit te kijken naar een andere locatie. Na de preek van de imam op vrijdag werd er telkens een collecte gehouden om een pand te kunnen kopen. In 1978 kocht de Turkse gemeenschap van Gent het gebouw van een oud slachthuis aan de Kazemattenstraat. De aankoopssom van 1.500.000 BEF werd bijeengebracht door de gelovigen. Later werd voor de moskee een vzw opgericht. De vzw bestaat nog altijd officieel onder de naam Turkse Culturele Islamitische Vereniging, maar de buurtbewoners spreken van de Grote Moskee. Die naam prijkt sinds begin januari 1993 boven de ingangspoort en onderscheidt de moskee van de huidige vier andere Turkse en de twee Marokkaanse moskeeën in het Gentse.

In 1982 werd de Grote Moskee overgedragen aan het Turkse Directoraat van Godsdienstzaken of 'Diyanet Islari Baskanlegi' (Diyanet). Volgens Bayran Tapmaz, de huidige voorzitter van de Grote Moskee moest dat, omdat ze anders geen imams meer kregen. Over de huidige invloed van Diyanet lopen de meningen sterk uiteen. Het dagelijkse beheer van de moskee is helemaal in handen van de vzw, maar Diyanet is eigenaar van het pand, stelt de imams aan en betaalt ze voor een periode van zes jaar. Het eigenaarschap moet niet zozeer gezien worden als een controle, maar meer als een soort borg. Vroeger was er sprake van dat indien de Turken uit het land gezet werden, de gronden via een officiële instantie, in dit geval Diyanet, konden gerecupereerd worden. Het was een garantie indien er ooit iets mocht gebeuren.

De organisatie van de Turkse gemeenschap werd voor een groot deel door de islam bepaald maar zonder dat Diyanet hierin een belangrijke rol heeft gespeeld, alhoewel doorgaans het tegendeel aangenomen wordt. Voor Gent weten we echter dat de eerste en tevens de grootste moskee gebouwd is zonder bemiddeling van Diyanet, dat trouwens pas ten vroegste in 1982 in Gent op het toneel is verschenen.

In tegenstelling tot de islam die al eind jaren '70 in Gent zichtbaar werd, dateren de meeste Turkse bakkers en slagerijen pas van de laatste tien jaar. Het huidige beeld, in wijken als het Sluizeken en Ledeberg, van een florissant Turks ondernemerschap, is van recente oorsprong.

Een droomhuis in het Turkse verleden?

Ondanks het feit dat veel Turken al veel langer in België wonen dan ooit in Turkije, blijft Turkije in veel opzichten ontzettend belangrijk. De meeste Turken volgen sinds er satellietzenders zijn de situatie in Turkije op de voet:

"Wij kijken naar Turkse tv-programma's omdat we zo ons heimwee naar Turkije een beetje kunnen vergeten. We gaan elk jaar naar Turkije op reis. We vertrekken in juli en we komen terug in september of in oktober. We gaan op reis om onze familieleden te bezoeken en om de sfeer van Turkije terug op te

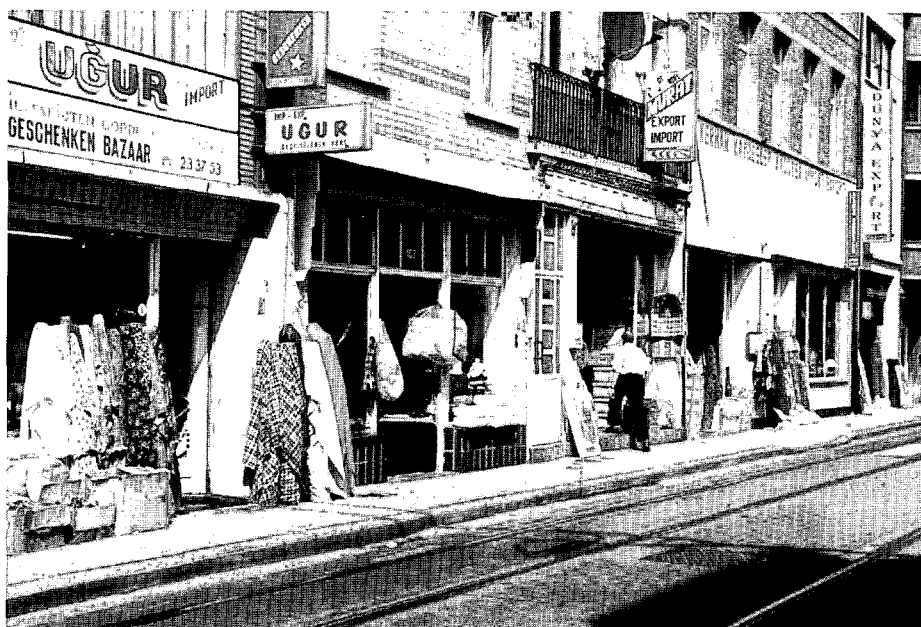
snuiven. We voelen ons wel vervreemd omdat zeer veel vrienden van ons al gestorven zijn. We zouden graag teruggaan maar dan zouden we onze kinderen te hard missen."

Maar de vraag naar islamitische begraafplaatsen in Gent wijst op de affectieve band met België. Het Stadsbestuur van Gent wijst echter tot op heden de aanvragen voor islamitische begraafplaatsen af wat voor ongenoegen zorgt bij de Turkse gemeenschap. Alhoewel, enerzijds wil men in Turkije in het geboortedorp begraven worden bij de overleden familieleden, anderzijds wil men zijn kinderen ook de mogelijkheid geven om het ouderlijk graf te bezoeken. Die tweestrijd is tekenend voor de situatie van de eerste generatie Turken: ze hebben teveel banden met het herkomstland om er volledig mee te breken, door het lange verblijf en de kinderen zijn ze ook gebonden aan de situatie in België. Een definitieve terugkeer naar Turkije wordt daardoor steeds onwaarschijnlijker.

Turkse nationale feestdagen worden hier bijna niet meer gevierd en als dat wel het geval is wordt nog nauwelijks stilgestaan bij de oorsprong van de feesten. De emotionele band met Turkije is nog sterk, maar heeft stilaan een symbolische invulling gekregen. Oudere Turken verwijzen ook niet naar het huidige Turkije, maar naar het land op het moment van hun emigratie. Het geïdealiseerde Turkije stemt minder en minder met de werkelijkheid overeen. Tijdens hun vakanties voelen ze dat ze vervreemd zijn van het Turkije dat ze dertig jaar geleden hebben achtergelaten. Daar komt nog bij dat voor velen de band met de achterblijvers verzuurd is:

"De mensen in Turkije zelf zijn ook sterk verwesterd. Vaak zien de mensen die naar hier gekomen zijn dat niet en houden ze vast aan de gedachte die ze vroeger van Turkije hadden. Mijn broer is naar België gekomen in 1970. Hij leeft nog steeds met de gedachte aan Turkije van 1970. Veel mensen (en ik niet alleen) van de eerste generatie zijn bang dat ze hun cultuur aan het verliezen zijn. Maar intussen is in Turkije veel in hun dorp veranderd en ook hier is het veranderd waardoor ze niet meer meelevens met hun tijd. Daarom kunnen ze soms moeilijk integreren. Misschien gebeurt er iets onbewust met ons in België, ik weet het niet. Vroeger kon ik niet meer dan één keer per jaar naar Turkije gaan omwille van mijn werk. Het is wel eens gebeurd dat ik met nieuwjaar ging, maar dat is maar één keer gebeurd. In de jaren '80 heb ik mijn kinderen eens meegenomen naar ons vorig huis in Macedonië, maar daar was niet veel meer van over. De meeste huizen waren afgebroken. Ik mis wel de warmte van vroeger. Hier in Macedonië is er zoveel egoïsme en afstand van elkaar terwijl het vroeger veel meer vriendschappelijk was. Toen we vroeger teruggingen namen we bijna een halve auto vol met cadeautjes mee maar nu doen we dat niet meer. Je krijgt ook niets terug. Niet materieel, maar op het gebied van respect en liefde. We zijn zodanig vervreemd van onze eigen familie dat het contact zeer moeilijk is geworden. De mensen zijn zeer hebzuchtig geworden, een kleinigheidje was al genoeg. Nu hechten ze veel meer belang aan het geld, aan het materiële. Het moet veel kosten, het moet mooi zijn en het moet van een merk zijn."

De eerste generatie Turken verkeert in een ambivalente situatie: schuldgevoelens over de migratie en enthousiasme over de uitdaging om de oude wereld te verlaten en een

*De laatste jaren is er een enorme bloei in het etnisch ondernemerschap
(foto Nathalie De Meester)*

nieuwe te ontdekken wisselen elkaar af. De relatie met vrienden in Turkije voedt deze tweestrijd. Door hun permanente aanwezigheid in België neemt ook de verwevenheid met de plaatselijke omgeving toe.

Hoewel dat ook weer niet moet veralgemeend worden. Informele en spontane contacten tussen autochtone en allochtone burens lijken ons eerder uitzonderlijk. Veel eerste-generatie-Turken spreken daar ook onvoldoende Nederlands voor. Door het feit dat de meeste Turken in Gent binnen de negentiende-eeuwse stadsgordel wonen, komen ze slechts in aanraking met een specifiek segment van de Gentse bevolking. Als er al persoonlijke contacten zijn dan is dat vaak incidenteel:

"De meeste Turken hebben slechts contact met een onderklasse van de Belgische maatschappij. Zij gaan bijvoorbeeld naar concentratiescholen en daar leggen zij hun contacten. Op de beroepsscholen leggen zij contact met elkaar. Er zijn drie traditionele sectoren voor de Turken in Gent. Dat zijn: werken in de vleesverwerkende sector, in de textielindustrie of als kabellegger. Alle contacten die zij hebben zijn dus met een zeer beperkt deel van de Vlaamse bevolking. Zij hebben nooit contact gelegd met gecultiveerde Vlaamse mensen. In feite hebben zij een verkeerd beeld van de Belgische samenleving omdat ze alleen met een kleine minderheid in contact komen."

Contacten tussen burens uit verschillende leefgemeenschappen beperken zich tot beleefdheidsformules en occasionele behulpzaamheid. Autochtonen en allochtonen leven eerder naast dan met elkaar, interculturele contacten zijn er eventueel in de publieke sfeer, de privé-sfeer wordt vaak afgeschermd. Als er al sprake is van informele contacten zijn er nog de culturele verschillen die overbrugd moeten worden:

"Mijn burens vragen me: 'Wat drinkt u'. Ik drink water. Na een tijdje zijn ze een beetje dronken en plezierig, maar ik onthoud me. Als ik een grapje maak verstaan zij me niet en omgekeerd. Onze grappen verschillen van elkaar. Zij eten voedsel dat ik niet mag eten. Ik voel altijd een grens maar voor onze kinderen is het goed dat zij hier opgroeien. Zij hebben meer mogelijkheden dan wij. Natuurlijk kan je niet zeggen dat ze hun Turkse cultuur moeten vergeten en de Belgische aannemen."

Hoewel de meeste respondenten een goede verstandhouding met hun omgeving hebben, worden ze vaak geconfronteerd met een contradictie tussen woord en daad. Anders gezegd, het woord kan de ervaring van de dagelijkse intermenselijke omgang niet vervangen, en daar moet het toch allemaal beginnen:

"Ik ben altijd samen in de zomer met mijn burens. We eten samen. We praten uren in de tuin. Als ik naar Turkije ga neem ik veel cadeautjes mee. Ik geef mijn huissleutel aan mijn buurman en daardoor voelt hij dat ik hem vertrouw. Ik zeg altijd aan de Turken dat ze iets aan de Belgen moeten geven wanneer het Suikerfeest is. Ik zeg hen dat ze moeten vertellen wat voor feesten ze houden. Ik raad hen aan om eens een Belgisch jongetje mee naar Turkije mee te nemen. Opdat de jongen aan zijn ouders kan vertellen hoe het was in Turkije. Ze moeten elkaar leren kennen."

Dit artikel is gebaseerd op de licentiaatsverhandeling van R. MERTENS: *Minder-heden of beter verleden. Turkse migratie in eigen beeldvorming. Het herinneringslandschap van een lokale gemeenschap te Gent*, RUG, 2000.

Mémoires d'un militant des années quarante

Karl Manfred

Archieven zoeken vergt niet zozeer tijd en geduld, als wel ingaan op suggesties, stellen van vragen en zeker ook de nodige dosis empathie. Het heeft allemaal meegespeeld bij het vinden van Karl Manfred. Rik De Coninck, Amsab-medewerker, kwam met deze joodse vluchteling in contact door de banden die hij had met een handvol Belgische revolutionairen. Manfred bleek niet veel archief meer te hebben, maar zijn verhaal en visie waren het publiceren waard.

Les mémoires sont nécessairement une chose personnelle. Je dois faire savoir tout de suite au lecteur que je suis un non-conformiste né qui peut bien être d'accord avec l'action, avec le but déterminé d'un parti, sans faire du parti une espèce d'église sacrée, sans renoncer à des vues individuelles. Et puis, je suis historien; et l'historien, tout en pouvant s'engager dans les luttes de son temps, doit en même temps être en mesure de s'élever au-dessus de la situation du moment. Il faut qu'il soit capable d'apprécier le rôle, le résultat des actions de personnalités dont l'idéologie n'est pas nécessairement identique avec la sienne. Il comprendra que les grands conservateurs n'ont pas été de vulgaires réactionnaires, mais des non-conformistes regardés souvent avec quelque méfiance par la foule des conservateurs typiques. Je pense à des personnalités de mon temps comme Winston Churchill et Douglas MacArthur. J'ai toujours eu beaucoup de compréhension à l'égard de l'éminent romancier allemand Theodor Fontane (19e siècle) qui manifestait une certaine sympathie pour les accomplissements et traditions de l'aristocratie prussienne, mais pensait que l'avenir devait appartenir au socialisme.

Emile Van Ceulen (g.) et Ernest Mandel (dr.), années 50

Je suis né en Allemagne dans une famille de la bourgeoisie libérale. Mes parents faisaient preuve d'une indéniable conscience sociale. (Sous mon influence, ma mère acceptait des idées socialistes après la Deuxième Guerre mondiale). Nous avons dû émigrer à cause de la terreur antisémite (en 1939). Nous sommes allés en Belgique parce que c'était le seul pays qui voulait, au moment du danger, donner des visas à mes parents. Ce miracle eut lieu grâce au contact de mon père, médecin, avec la mère d'une patiente belge, amie de Paul-Emile Janson, ministre de la Justice de Belgique. Mon père allait devenir une des victimes de la persécution par l'occupant en 1943.

A Bruxelles je faisais des études d'histoire à l'Université Libre, fermée sous l'occupation, vu son esprit de résistance.

Sous l'occupation

J'ai vécu en Belgique de 1939 à 1942 et de 1945 à 1949. Dès le début de l'occupation allemande j'ai vu la nécessité de contrecarrer la propagande nazie. Inévitablement, la débâcle française de 1940 provoqua une certaine démoralisation; mais du moins n'y avait-il pas en Belgique un gouvernement pro-fasciste comme celui de Vichy. Chez beaucoup de Belges une espèce d'attentisme' existait en 1940 et l'illusion que l'occupant serait plus 'correct' qu'en 1914-1918, illusion nourrie au début par l'attitude de la 'Wehrmacht' dans les pays occidentaux. Je connaissais mieux la réalité nazie. En outre, j'étais convaincu, même après l'Armistice français, de ce qu'Hitler perdrait sa guerre. Il ne pouvait être question d'un mouvement de résistance sans l'éducation de l'opinion publique. La presse et la radio se trouvaient entre les mains de l'occupant et des fascistes belges. Pour un autre son de cloche on dépendait de la radio de Londres. Il fallait diffuser en Belgique les nouvelles de l'esprit de résistance britannique et des victoires de la Royal Air Force sur l'aviation de Goering, animer l'espoir, sans pour cela cacher la gravité de la situation.

Il fallait dire clairement qu'une victoire alliée était le seul espoir. A mon avis, c'était une illusion si quelques éléments de gauche rêvaient de la possibilité d'un changement révolutionnaire en Allemagne. Dans l'Allemagne totalitaire aucune révolution n'était à prévoir; et il ne pouvait y avoir en Allemagne aucun changement politique avant une défaite décisive des forces armées allemandes.

Dès le début de l'occupation je commençais à diffuser des informations de la radio de Londres parmi un petit cercle d'amis et de connaissances qui à leur tour communiquaient à d'autres ce que je leur avais expliqué. Car c'était cela l'essentiel: les commentaires. Il était strictement interdit par l'occupant d'écouter la radio britannique; et il y avait forcément des personnes qui avaient peur de le faire. Mais avant tout, il était indispensable d'interpréter les nouvelles, d'analyser leur signification politique et militaire, de faire du journalisme parlé; car la majorité des gens ne comprend pas trop

bien ce qu'on entend à la radio ou (dans notre époque) la télévision: parmi cinq personnes on pourra constater trois ou même cinq versions différentes d'un seul fait. Ainsi je développais mon petit réseau d'information bien modeste. On était avide de nouvelles d'une source qui n'était pas empoisonnée. Je n'avais aucun contact avec des groupes ou organisations de résistance. Je ne connaissais personne, pour ainsi dire, et il me fallait opérer d'une manière isolée. Il n'y avait dans mes activités rien d'héroïque; mais je suis content d'avoir contribué un tout petit peu à la lutte contre la tyrannie inhumaine qui menaçait la civilisation entière. Lorsque je devais me réfugier en Suisse en juin 1942, je pus bénéficier des contacts d'un membre fidèle de mon réseau.

Réfugié en Suisse

Dans les camps de réfugiés de Suisse et à l'Université de Genève je fis la connaissance de quelques socialistes de gauche. Grâce à Gustav Stern de Berlin et André Ronai de Hongrie, deux socialistes indépendants, je comprenais mieux le marxisme. A l'Université de Genève, des relations très cordiales s'établirent avec les réfugiés anti-fascistes italiens, y compris des figures importantes de la politique italienne d'après-guerre. Je fis pour les Italiens une conférence bien accueillie, une analyse marxiste du 'problème allemand', mettant en relief surtout les événements de 1918-1919, la victoire de la contre-révolution. A la demande des représentants de la résistance italienne, j'écrivis un tract dirigé aux soldats allemands en Italie, tract qui fut distribué à ceux-ci peu avant la fin de la guerre.

Avec les étudiants réfugiés staliniens mes relations personnelles étaient bonnes. C'étaient généralement des idéalistes victimes d'une grave confusion. Je rejetais le stalinisme depuis toujours comme une pseudo-religion menteuse foncièrement contre-révolutionnaire. Cependant, vu mon influence dans le milieu des étudiants réfugiés à l'Université de Genève, le soi-disant Comité Allemagne Libre de Moscou qui ne représentait que la politique soviétique et incluait des généraux allemands prisonniers de guerre, tâchait de gagner ma collaboration. Des étudiants staliniens polonais me firent savoir qu'un important personnage, un envoyé de Moscou, désirait me voir. L'entrevue eut lieu dans un appartement privé à Genève. L'agent stalinien s'appelait Simone. J'appris que son nom véritable était Katz. Il était originaire de Tchécoslovaquie. Il échoua complètement dans son effort d'obtenir mon adhésion au comité. Après la prise du pouvoir des staliniens en Tchécoslovaquie, Katz-Simone devint membre du gouvernement et peu après, au cours d'une épuration, genre procès de Moscou, fut condamné à mort et pendu par ses camarades staliniens...

Rencontre avec les trotskystes

Dès que la Deuxième Guerre mondiale était terminée, Gustav Stern et moi décidèrent de retourner tout de suite, Gustav à Paris où il avait vécu avant de se réfugier en Suisse, moi à Bruxelles, même avant l'autorisation des gouvernements qui voulaient attendre un peu. Ainsi, notre voyage à Paris fut clandestin. Gustav me disait que les trotskystes pourraient probablement me loger durant mon séjour à Paris et arranger mon passage en Belgique; une fois en Belgique, je n'avais rien à craindre, puisque j'y étais un résident légal. Je prenais note de la capacité des trotskystes d'organiser des réseaux et des courriers, tandis que Gustav représentait une tendance politique sans organisation propre. Les trotskystes étaient donc non seulement des théoriciens, mais aussi des gens d'action.

A Paris, Gustav me fit connaître 'Gabriel', le secrétaire, disait-il, de la Quatrième Internationale (trotskyste). Il me révéla le nom véritable de Gabriel. Je crois me rappeler que c'était Michel Raptis. Gabriel, un Grèce aux manières douces, et son épouse m'accueillirent cordialement et me logèrent chez une institutrice trotskyste en attendant l'arrivée du camarade belge. Paris portait encore les traces de quatre années d'occupation. Néanmoins, la beauté de la ville, empreinte de tant d'histoire, me fit une impression profonde. Je vis le maréchal Montgomery reçu en triomphe; et avec l'institutrice enthousiaste j'assistai à la cérémonie-manifestation au Mur des Fédérés, la première depuis la Libération. Tout cela se passait en mai 1945.

Vint le jeune camarade belge, Constant Focant, qui me servit de passeur. Après un voyage à Sedan, nous traversâmes la frontière des Ardennes sans incident. Un instituteur belge, membre du parti trotskyste, nous offrit l'hospitalité, et ensuite nous nous rendîmes à Bruxelles. Dans la capitale belge, le premier trotskyste dont je fis la connaissance était 'Sem' (Optat Henry), professeur d'athénée et rédacteur du journal *La Lutte Ouvrière*, intellectuel cultivé et journaliste de premier ordre, aimable et plutôt timide. Par malheur, il allait se suicider pour des raisons personnelles en 1949... Sem me mit en rapport avec Ernest Mandel (Germain) qui avait un an de moins que moi, avait fait du travail forcé en Allemagne pendant la guerre et déjà était en effet le dirigeant des trotskystes belges: un jeune dynamique, intellectuel à la parole éblouissante, personnage engageant, donné à des études sérieuses. J'en parlerai encore.

Il y avait à Bruxelles un groupe de sociaux-démocrates allemands, exilés sous le régime nazi, qui m'invita à assister à ses réunions. Très vite, je me rendais compte de ce qu'on ne pouvait attendre d'eux aucune activité fructueuse, avec la seule exception du camarade Kühn qui partit bientôt pour l'Allemagne et devint plus tard ministre-président de l'Etat de Nordrhein-Westfalen.

Pendant la guerre j'étais arrivé à la conclusion que le capitalisme était coupable de la catastrophe fasciste, qu'il n'était pas capable de résoudre les grands problèmes de l'époque, que des transformations sociales étaient nécessaires et qu'il fallait lutter pour le socialisme. Les sociaux-démocrates s'étaient faits la couverture de gauche du régime

bourgeois. Les staliniens agissaient comme agents de la bureaucratie soviétique. Les socialistes de gauche indépendants comme Gustav Stern et Andre Ronai ne formaient aucun parti ou mouvement et ne publiaient rien. La bombe atomique était un avertissement des plus graves. Pouvait-on rester sans faire quelque chose, sans s'engager? Exceptés un réformisme tiède et un stalinisme infâme, il ne paraissait y avoir que le mouvement trotskyste, la Quatrième Internationale, pour ceux qui étaient désireux de lutter pour une société plus juste et une paix solide.

Il est significatif que bon nombre d'écrivains et toute sorte d'artistes ont passé par le trotskysme et qu'ils n'y sont pas restés. Je crois que pour la majorité d'entre eux, c'était une école utile. Je ne regrette nullement d'avoir milité dans ce mouvement pendant plusieurs années. Depuis quarante ans j'ai changé d'avis sur des questions importantes; mais je ne pourrais pas le regarder avec des sentiments hostiles. Je ne l'ai pas quitté découragé ou démoralisé, mais pour continuer la lutte avec une perspicacité plus forte et d'une manière différente. Et je crois que dans un futur front unique d'une gauche renouvelée, les trotskystes devront avoir leur place.

Membre du PCI

Ernest Mandel convoqua en septembre 1945 au Parc du Wolvendael une réunion de personnes (huit à peu près, il me semble) désireuses de se faire membre du Parti Communiste Internationaliste (PCI) et de former une nouvelle cellule de celui-ci. Les réunions de la cellule eurent lieu dans la maison de 'Pilou' et Raymonde, un jeune couple. On suivait des règles qui dataient du temps de la clandestinité. Mandel qui se chargeait de l'éducation politico-historique des membres, nous montra même une fois comment utiliser un révolver, ce qui avait peu de valeur pratique en ce moment-là. Quant à l'instruction donnée, une partie assez considérable en était dédiée à la Révolution russe, les débuts de l'Union soviétique, la différence entre léninisme et stalinisme et la naissance de celui-ci, ainsi que la théorie de la Révolution Permanente. Le parti de Lénine était un modèle qu'on voulait imiter en tout. Pourtant on se trouvait en Europe occidentale et dans une situation bien différente.

Selon la thèse trotskyste, la naissance du monstre stalinien était due aux facteurs suivants: l'échec de la Révolution allemande et, par conséquent, l'isolement de l'URSS. L'état arriéré du pays. La fatigue de la population après des années de guerre et de guerre civile. La mort de Lénine qui ne pouvait plus mener la lutte contre Staline, représentant de la bureaucratie, lutte qu'il avait décidée d'entreprendre. Tout cela avait joué un rôle; et pour une décade ou plus, j'acceptais cette explication, tout comme j'acceptais celle de la répression par les bolchevistes de la révolte de Kronstadt et des forces de Machno, l'excuse que les bolchevistes ne pouvaient pas tolérer ces mouvements lorsqu'il fallait repousser les offensives des Blancs.

MERCREDI 20 COURANT, A 6 H. 30.
à la MAISON DU PEUPLE DE GILLY

Meeting public et contradictoire du P. C. I.

ORATEURS : **BOUGARD Victor**, délégué mineur.
DAVISTER Jules, pensionné mineur.
VERECKEN Georges, dirigeant syndical.

Sujet :

La SIGNIFICATION des ELECTIONS COMMUNALES.
LA SITUATION GENERALE.

VENDREDI 22 COURANT, A 19 H. 30

Conférence publique et contradictoire du P. C. I.

au CAFE DU CYGNE, GRAND'PLACE, BRUXELLES.

ORATEURS : **Ch. SZATAN**
Georges VERECKEN

Sujet : LA SITUATION GENERALE.

Entrée gratuite. - Salle chauffée - Consommation facultative.

J'ai compris plus tard que Rosa Luxemburg avait eu raison en dénonçant tout de suite le caractère dictatorial, anti-démocratique du régime bolcheviste, ce que nous pouvons appeler son totalitarisme. Il est vrai que Lénine et Trotsky se trouvaient dans une situation sans précédent, voulant, dans la première révolution socialiste victorieuse, éviter les erreurs de la première révolution socialiste, la Commune de Paris de 1871, et étaient obligés de résister à la contre-révolution armée. Si la guerre civile pouvait justifier dans une certaine mesure une dictature temporaire, ce régime aurait dû être transformé en démocratie ouvrière après la fin de la guerre civile. Déjà au début du régime, le refus des bolchevistes de permettre une Assemblée Nationale et la suppression de la révolte prolétarienne de Kronstadt étaient des signes inquiétants. L'état aux mains d'un parti unique, ce n'était pas la soi-disante dictature du prolétariat - notion assez malencontreuse de Marx et Engels - mais la dictature du parti tout-puissant sur le prolétariat. Sans un ou plusieurs partis d'opposition, sans plusieurs tendances permises dans le parti, Staline pouvait construire tout tranquillement son appareil bureaucratique. Lénine était malade, et Trotsky, penseur révolutionnaire, dirigeant populaire et organisateur-stratège de l'Armée rouge, n'était pas un politicien roublard comme Staline. Le fait même que la situation dépendait tellement de la vie de Lénine, démontre qu'il ne s'agissait point d'un état ouvrier. Si le stalinisme est le contraire du léninisme, il est aussi une excroissance de l'état totalitaire établi par Lénine et Trotsky. Bien plus tard, dans l'exil, Trotsky a admis l'erreur de ne pas avoir autorisé l'existence d'autres partis socialistes, aveu d'une importance capitale qu'on mentionnait dans le mouvement trotskyste, sans cependant en tirer toutes les conséquences indispensables. On continuait de glorifier l'Union soviétique, telle qu'elle était jusqu'à la mort de Lénine, comme une espèce d'idéal, au lieu d'entreprendre une analyse critique. Lénine et Trotsky étaient, malgré leurs erreurs, d'admirables génies révolutionnaires; mais les dirigeants trotskystes en faisaient des dieux infaillibles. Tel était aussi l'enseignement d'Ernest Mandel.

En dehors de la cellule, j'ai eu bon nombre de conversations privées avec Mandel au cours des années, la dernière il y a trente ans environ. Généralement on le considérait brillant. En effet, c'est cela l'impression qu'il faisait. Il avait le don de l'enthousiasme, un tempérament vif sans méchanceté, de vastes connaissances. Dans les sciences économiques, il fallait le prendre bien au sérieux. Et pourtant, il s'est souvent trompé. Fréquemment, les événements ne correspondaient pas du tout à ses prédictions. Souvent il voyait une situation comme il voulait la voir et savait justifier son opinion avec des arguments ingénieux, souvent à l'apparence scientifique. Il prenait ses illusions pour des réalités, tandis que j'étais plus réaliste. Ainsi, en 1947, il écrivait dans *La Lutte Ouvrière*: "*L'idée de la grève générale est dans l'air*" et "*La reconstruction capitaliste de l'Europe a fait faillite*". Je m'aperçus assez tôt qu'il y avait entre nous des divergences d'un certain poids; mais jamais n'y avait-il un éclat. Mandel voulait adapter la réalité à ses idées au lieu d'étudier les faits sans préjugé. Il était très impressionnable et prétendait que ses impressions confirmaient ses thèses. Avec tout cela, sa compagnie était fascinante.

Mandel allait devenir le dirigeant de la Quatrième Internationale. Cela n'étonnait personne; mais je pense que son orthodoxie trotskyste l'empêchait de montrer dans la politique un esprit créateur. Il savait parler aux ouvriers; j'observais cependant qu'il était plus à l'aise avec des camarades procédant d'un milieu petit-bourgeois, même s'ils n'étaient pas des intellectuels. Moi, au contraire, je me plaisais mieux dans un milieu ouvrier. Avec le camarade René Gros Lambert, un grand ami, j'allais souvent voir les camarades de la région de Charleroi - région de mines de charbon en ce temps-là - surtout les camarades de Gilly, ville minière où se trouvait le noyau trotskyste le plus important du pays. Avant la guerre, les trotskystes y avaient reçu plus de onze cents votes aux élections communales; après la guerre, huit cent quarante. L'influence trotskyste à Gilly diminuait plutôt parce que les dirigeants locaux, d'âge moyen ou plus que moyen, ne savaient pas recruter beaucoup de jeunes. Mais ce n'était pas tellement leur faute, considérant que les ouvriers, après les privations du temps de guerre, voulaient jouir un peu de la vie; et si les trotskystes restaient assez populaires à Gilly, les ouvriers restaient tout de même dans les grands partis. Les trotskystes y dominaient toujours la Maison du Peuple qui était, pour autant que je sache, la seule Maison du Peuple ouverte à toutes les organisations ouvrières. Parmi les bals à la Maison du Peuple, il y avait aussi des bals spécifiquement du PCI. (Je proposai une fois de faire chanter quelques chansons à la mode par Léonce, la fille de René Gros Lambert, à l'occasion d'un des bals à la Maison du Peuple. La réponse d'un camarade de Gilly: "*Faire chanter une fille de Bruxelles à Gilly? Impossible.*") René et moi y assistèrent plusieurs fois aux bals. A Gilly, je fis la connaissance du camarade Jules Davister qui, en 1945, était encore un des dirigeants trotskystes et l'administrateur officiel de *La Lutte Ouvrière*, journal du parti. Sous l'occupation il avait été un véritable héros, conduisant un groupe de militants chez des paysans, réquisitionnant au bénéfice de la population ouvrière des vivres cachés, utilisant un tramway vicinal réquisitionné et tout cela sous le nez de l'occupant, avant de rentrer dans la clandestinité. C'est ainsi qu'on racontait l'exploit légendaire. Il fallait l'admirer; et si, plus tard, il se retira des activités militantes pour jouir un peu de la vie après une existence bien dure, on aurait eu tort de le blâmer. Et si l'on critiquait sa vie privée, même si elle était loin d'être parfaite, ne méritait-il pas un peu de compréhension? Je crois d'ailleurs qu'il continuait de jouir de l'estime de beaucoup d'activistes et de beaucoup de concitoyens. Toujours est-il qu'il fallait admirer particulièrement des camarades inlassables à la moralité exemplaire comme les frères De Donder, Emile et Julien. Je connaissais surtout ce dernier, mort en 1962, veuf avec une fille et plusieurs fois en mission à Gilly-Charleroi, j'ai pu passer la nuit dans sa petite maison. Les De Donder et d'autres anciens mineurs militant dans le parti étaient d'une trempe héroïque; car ils étaient victimes de la terrible silicose, la maladie des mineurs, détruisant leurs poumons, et néanmoins ils restaient dans la lutte aussi longtemps qu'ils pouvaient encore se tenir debout. Je voudrais rendre hommage à la mémoire de ces militants exemplaires, ces êtres humains émouvants.

Le patriarche du parti dans la région de Charleroi, c'était Jules Hénin, personnalité bien respectée aux beaux cheveux blancs qui maintenait les traditions du mouvement ouvrier et aimait porter le drapeau aux funérailles de militants. Il avait été un des fondateurs du Parti Communiste de Belgique et, pendant plusieurs années, le seul trotskyste au conseil communal de Gilly. Un autre camarade d'une intégrité inébranlable était Augustin 'Hippolyte' Bouxain. Le camarade Joseph Bouret ne faisait peut-être pas preuve de la même moralité puritaine, aimant la bière un peu trop - comme beaucoup de mineurs et anciens mineurs - mais il était, lui-aussi, un militant valeureux et, en outre, le directeur d'une compagnie de théâtre populaire wallon qui donnait des représentations même dans le Nord de la France.

A Bruxelles, il y avait également des militants aux qualités remarquables. J'ai déjà mentionné René Gros Lambert (mort en 1987). Il était le trésorier du parti, absolument correct, précis et responsable dans cette tâche, mais aussi un homme intelligent et bien instruit qui était capable d'analyser une situation politique d'une manière bien plus réaliste que Mandel. Ce dernier, tout en reconnaissant quelques-unes des qualités de René, sous-estimait sans doute ses capacités intellectuelles. René se méfiait avec raison de certains éléments petit-bourgeois instables qui jouaient aux intellectuels. Il était issu de la petite bourgeoisie wallonne de Liège et travaillait comme fonctionnaire parastatal, mais si le rôle du fonctionnaire lui allait assez bien, il était loin de partager la mentalité du petit bourgeois. C'était un militant de la classe ouvrière qui n'hésitait pas à exprimer des critiques, avait un joli sens de l'humour et cette qualité bien belge du rouspéteur au coeur d'or. Il avait aussi le sens de la beauté et savait jouir modestement de la vie. Je trouve qu'il était la conscience du parti.

Dans les années 30, lorsque Paul-Henri Spaak était trotskyste - et allait voir Trotsky à Paris *"pour lui demander conseil"* - René Gros Lambert collaborait avec lui dans la gauche du parti socialiste. Ensuite, Spaak s'intégra à l'aile droite du PSB et devint ministre. Par un intermédiaire, il offrit alors une bonne position à René qui refusait, ayant rompu les relations avec le futur secrétaire général de l'organisation du Pacte Atlantique. Madame Gros Lambert qui n'était pas militante, aurait préféré que son mari acceptât la place au ministère. (Sauf erreur, il s'agissait du ministère des Transports.)

Si Jules Hénin était le doyen des camarades de la région de Charleroi, Georges Vereecken était celui des camarades de Bruxelles, et un des fondateurs de l'Opposition de Gauche communiste des années 20, c'est-à-dire du mouvement trotskyste international. Orateur puissant, esprit lucide, rouspéteur permanent aux fortes convictions dont la critique allait au but, il ne croyait certes pas que Mandel était l'enfant prodige du socialisme. C'était pour moi un privilège de pouvoir converser avec Vereecken qui, même lorsqu'il avait un café près de la Porte de Hal, restait entièrement aux côtés des travailleurs.

Pierre Legrève, professeur d'athénée comme Sem, mais pas du tout timide, était lui-aussi un camarade qui ne se gênait pas de critiquer. Fort intelligent, il paraissait un peu froid, mais assez spirituel. Il se distinguait par la suite en appuyant activement la lutte

Voter trotskyste,

**c'est voter contre toute
collaboration avec la bourgeoisie**

*Travailleurs de Gilly, en votant pour la liste du P. C. I.,
vous voterez :*

- contre le blocage des salaires ;
- pour l'adaptation immédiate des salaires au coût de la vie ;
- pour la publication immédiate d'un index contrôlé par les syndicats ;
- pour le contrôle des prix à l'entreprise par les délégués ouvriers, dans les quartiers par les comités composés d'ouvriers, de ménagères, de petits commerçants ;
- pour la PENSION UNIQUE égale à 80 p. c. du salaire moyen ;
- pour la nationalisation sans indemnité des banques, des trusts et des industries-clefs ;
- pour la séparation de l'Eglise et de l'Etat ;
- pour la suppression des subsides aux écoles confessionnelles ;
- pour une plus large autonomie communale ;
- pour l'abolition de la monarchie ;
- pour un GOUVERNEMENT OUVRIER.

La liste des candidats du P. C. I.

HENIN Jules, conseiller sortant.

BRABANT Léopold, pensionné, secrétaire de la Maison du Peuple de Gilly.

WAYENBERG Joséphine, employée.

VANDEBORGHT Pierre, ancien président des Chevaliers du Travail de Gilly, administrateur de la Maison du Peuple de Gilly.

DAVISTER Jules, pensionné.

DELANNEER Emile, ancien président de la Fédération des Chevaliers du Travail.

BOURET Joseph, mineur, délégué à l'Assistance Publique.

ATLAS Octave, verrier.

ROLIN François, métallurgiste.

FRERE Joseph, métallurgiste.

PARIDANS Marie, ménagère.

LEVACQ Lucien, métallurgiste.

ELOY Jean-Remy, mineur.

COLEMANS Emile, pensionné.

ALEXANDRE Jules, journalier.

DUCHENE Georges, pensionné.

ANCET Hubert, pensionné.

GIYVAUX Aimé, pensionné.

EELLEN Jean, pensionné.

JULES HENIN

Un des vétérans du mouvement communiste belge. Participa avec Lesoil à la fondation du Parti Communiste et à toutes les luttes de l'opposition trotskyste. Sa vie est un exemple de dévouement total à la cause ouvrière.

VOTEZ à GILLY POUR LE N° 2

*La liste de Gilly comprenait des ouvriers et anciens cadres des
'Chevaliers de Travail', La Lutte Ouvrière, 16.11.1946*

des Algériens pour leur indépendance et faillit être assassiné par des terroristes français d'extrême-droite. Heureusement, l'attentat au moyen d'une lettre-bombe ne réussit pas. Pendant quelques années Legrève était député socialiste au Parlement. Je crois qu'il est encore en vie. Je le salue.

Marie-Louise, la fille d'"Hippolyte", avait été une activiste de la résistance. C'était une militante dynamique, responsable et rayonnante. Son mari 'Tarzan', calme, pondéré, fort, s'était formé, lui-aussi, dans la tradition du mouvement révolutionnaire.

Nous avons un groupe prometteur de jeunes en-dessous de vingt ans ou un peu plus âgé. Parmi eux, je voudrais mentionner Henri, le fils de René Gros Lambert, qui devint mécanicien, tout en ayant un beau talent d'artiste-peintre; les réfugiés espagnols Pedro, Lolita et Paquita; Joseph, le copain de Lolita, et Mélanie qui devint l'épouse de Pedro. A Bruxelles, le dirigeant qui devint de plus en plus prominent, c'était Emile Van Ceulen, fils de la classe ouvrière, bien éduqué, un modèle de droiture, personnalité chaleureuse capable d'inspirer les jeunes. Inévitablement, il fit bientôt figure de dirigeant du PCI belge. Le parti avait deux permanences: une à la Maison du Peuple de Gilly et celle dont Van Ceulen se chargeait à Bruxelles. Il pensait à juste titre que le parti avait besoin d'une automobile et, vers 1948, acheta une vieille FN; mais la voiture était simplement trop vieille et ne dura pas longtemps. Dans les années 50, le gouvernement communiste chinois invita Van Ceulen avec d'autres dirigeants ouvriers belges, visite qui l'impressionna et qui prouve d'ailleurs son prestige international. Je salue sa veuve Jacqueline Oréel, artiste-peintre.

Charles Szatan, 'Bop', aurait pu devenir un dirigeant s'il n'avait pas été trop instable. Il était très doué, mais changeait d'emploi fréquemment et faisait des dettes à tel point que finalement son oncle régla sa situation économique et le fit émigrer en Israël où sa vie semble être devenue plus stable. La conversation de Bop était étincelante. Il se fit remarquer dans les milieux socialistes. C'était un militant dévoué malgré tout et un homme dont la bonté naturelle ne faisait pas de doute.

Je dirais que dans les années 40 le PCI belge avait probablement quelques milliers de sympathisants sur lesquels on ne pouvait compter trop, et quelques dizaines de militants concentrés surtout dans les régions de Charleroi et du Centre et à Bruxelles. Ses activités principales étaient la publication et la vente du journal *La Lutte Ouvrière*, des chaulages, les efforts de gagner de l'influence aux usines, l'éducation politique des jeunes.

La Lutte Ouvrière

La Lutte Ouvrière, organe du PCI, paraissait deux fois par mois sur deux pages assez larges. On aurait bien voulu le faire paraître chaque semaine; mais c'était au-dessus de nos maigres ressources financières. De toute façon, le journal représentait un grand effort. On pensait que pour un parti politique, il était indispensable d'avoir un propre

journal. Je suis toujours de cet avis; et je vois la disparition du *Peuple* et de la presse sociale-démocrate allemande comme symptômes de la crise du réformisme. En relisant des numéros de *La Lutte Ouvrière*, je dois dire qu'on faisait un travail extraordinaire. Nos lecteurs ne s'ennuyaient pas; et souvent on leur offrit des informations qu'ils ne pouvaient trouver ailleurs.

L'équipe du journal était de premier ordre. J'ai déjà parlé de Sem, le rédacteur. Mandel écrivait bon nombre d'articles, mais sa collaboration diminuait quand il se dévouait de plus en plus à la direction et à la revue théorique de la Quatrième Internationale, tandis que le journal gagnait la collaboration régulière de Van Ceulen qui en devint l'administrateur. C'est étonnant combien de camarades démontraient un talent journalistique. La vérité, c'est que la classe ouvrière était pleine de talents de toute sorte, mais que dans trop de cas ils n'avaient pas été encouragés et développés. Jules Davister et Julien De Donder étaient les principaux correspondants ouvriers de la région de Charleroi; mais on recevait aussi des articles et des lettres d'autres travailleurs. *La Lutte Ouvrière* n'était pas simplement un journal fait pour des ouvriers, mais aussi largement par des ouvriers. En octobre 1945, Mandel demanda ma collaboration au journal et mon premier article fut publié aussitôt en novembre, le premier article publié d'une carrière de plus de cinquante cinq années de journalisme... Dès lors, ma participation à *La Lutte Ouvrière* devint de plus en plus importante; et finalement j'étais l'auteur d'une partie considérable de chaque numéro. On m'avait aussi élu membre du Comité Central. Un jour en 1948, Sem me dit: "*Je m'en vais en vacances chez mes parents - c'étaient des fermiers - tu vas faire le prochain numéro du journal.*" Et je le fis. *La Lutte Ouvrière* se faisait à Charleroi. Je m'occupais de tout: rédaction, écrire plusieurs articles: un tiers environ du numéro entier, 'mettre en français' - comme on disait - des articles et lettres d'ouvriers wallons, choisir la typographie, corriger les épreuves, faire la mise en page. Le résultat ne laissait rien à désirer. Le travail au journal me rendait heureux. J'en reste fier. Nous étions une bonne équipe.

Suite à mes recherches et expériences, j'ai, au cours des années, changé d'opinion au sujet de plusieurs personnalités et événements historiques. Pourtant, je n'ai honte d'aucun de mes articles, parce que j'exprimais honnêtement mes opinions d'alors; et d'ailleurs, mes vues fondamentales n'ont pas changé.

Il faut apprécier d'autant plus le rôle de *La Lutte Ouvrière* que c'était une voix contre la politique du parti socialiste de plus en plus inféodé, sous l'influence de Paul-Henri Spaak, à la politique impérialiste des Etats-Unis, et contre les staliniens inféodés à la politique anti-démocratique de l'expansionnisme soviétique. Déjà en 1925, Léon Trotsky avait prédit que les sociaux-démocrates allaient devenir des agents de la politique américaine. Vingt ans plus tard, cela devint évident. En avril 1945 j'étais un des délégués de la jeunesse à une conférence des socialistes allemands à Zürich. Les Américains avaient demandé aux sociaux-démocrates de former une coalition avec les démocrates-chrétiens en vue de constituer le futur gouvernement de Bavière. Ils avaient choisi Wilhelm Hoegner, de l'aile droite des sociaux-démocrates, comme futur ministre-

président de Bavière. Il entendait gagner l'appui de la conférence pour la ligne prescrite par les Américains; mais parmi les cinquante délégués, dix s'y opposèrent, y firent scission, Gustav Stern et moi y compris. "*Voilà les Trotskystes qui s'en vont*", disaient des gens de la majorité. Stern n'était certes pas trotskyste et m'a reproché en 1946 d'être devenu membre du PCI... La tension entre les Etats-Unis et l'URSS s'intensifia rapidement après la guerre. Le Président Truman commença la chasse aux sorcières anti-gauche; et peu après, la Guerre froide dominait la situation internationale d'une manière menaçante. On établit l'Alliance militaire Nord-Atlantique dont Paul-Henri Spaak était un des principaux camelots, le même Spaak qui, vers la fin du mois de juin 1940, avait essayé de négocier avec l'Allemagne d'Hitler (qui l'ignorait). A la lumière de la Guerre froide et de la politique américaine du parti de Spaak, on comprendra peut-être la signification d'un journal révolutionnaire, indépendant des deux blocs. Nous étions une petite minorité, des volontaires prêts aux sacrifices, conscients d'une mission historique, et sans peur.

En tant qu'internationalistes, on faisait un tract pour les prisonniers allemands travaillant en Belgique que j'écrivais en allemand. Il y avait de nombreux ouvriers belges qui manifestaient leur sympathie à l'égard de ces prolétaires allemands.

Déjà en 1945, nous publiâmes des articles sur les émeutes au Congo. Basé sur des articles dans *La Lutte Ouvrière*, écrits par d'autres, j'ai écrit un article sur la situation congolaise, en 1949, pour un quotidien socialiste suisse (sous un autre nom), article qui provoquait l'inquiétude du gouvernement belge, puisque celui-ci voulait connaître l'adresse de l'auteur. Le journal suisse refusa de la révéler.

Pas en vain...

Colvin R. de Silva, député et dirigeant trotskyste à Ceylan (l'actuel Sri Lanka), nous faisait une forte impression lorsqu'il visita Bruxelles avec sa fille Manouri en 1948. A Ceylan les trotskystes étaient un parti de masse; mais c'était plutôt un cas exceptionnel car en général, les travailleurs restaient dans les grands partis. Les trotskystes avaient souvent raison, mais ne progressèrent pas. Est-ce-que cela veut dire que notre lutte a été en vain? Je ne le crois pas.

Je pense que toutes les activités sincèrement socialistes, dès les débuts du mouvement dans la première moitié du 19e siècle et surtout depuis *Le Manifeste Communiste* de Marx et Engels, ont rendu à l'humanité un service immense et que, considérant la croissante dépersonnalisation des relations humaines et la misère des deux tiers de la population globale, le socialisme reste à l'ordre du jour, un socialisme démocratique créateur, respectueux des droits humains.

Cet article n'est pas une histoire du trotskysme en Belgique durant les années quarante. Ce sont des mémoires de ma participation et de mes expériences. J'ai continué la lutte sous d'autres formes, mais au fond, c'est toujours la même lutte pour une société meilleure.

*v.l.n.r.: Siegfried Kleinhaus, Vera Liebknecht, 'Keetje' en
Antoinette Kleinhaus, Scheveningen, ca. 1917 (collectie A. Kleinhaus)*

Weerstander tegen wil en dank: Antoinette 'Assepoester' Kleinhaus

Ludwine Soubry, Amsab

Begin jaren '90 kwam Wouter Steenhaut, directeur van Amsab, in contact met Antoinette Kleinhaus. Het was Rudi Van Doorslaer, toenmalig attaché bij het Studie- en Navorsingscentrum voor de Tweede Wereldoorlog, die Wouter bij haar introduceerde. Antoinette schonk toen aan Amsab de eerste persingen van fonoplaten van Ernst Busch, een persoonlijke vriend van haar. Ze bleef regelmatig in contact met Amsab. We raakten geïntrigeerd door haar verhalen en gingen haar interviewen...

Het buitengewone gewoon maken, tot zijn juiste proporties in tijd en ruimte herleiden. Maar een wereldoorlog blijft buitengewoon, en toch, wie hem meemaakte en spontaan, vanuit een diepmenselijk gevoel verzet pleegde, hoe minimaal ook, vindt dat gewoon, niet meer dan normaal. Zo ook Antoinette Kleinhaus.

Ze was geen militante, is het ook nooit geworden. Haar vader was wel lid van de BWP en een milde mecenas nog wel. In haar ouderlijk huis kwam ze dan ook als klein kind al in contact met prominente sociaal-democraten en sloot later met sommigen van hen een levenslange vriendschap, vooral met de familie Huysmans; Marthe, de dochter, die journaliste werd en voor *Le Peuple* de Spaanse burgeroorlog versloeg was een goede vriendin.

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak wachtte Antoinette niet gewoon het einde af, maar schoot in actie. Zijzelf minimaliseert wat ze deed: "*Wie interesseert zich nu voor Antoinette Cendrillon? De hoofdzaak is dat die ook bestaan*". Je deed het gewoon. Het voelde zo.

Toen op 1 augustus 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak was Antoinette op het punt geboren te worden. Zoals zovelen vluchtte het gezin Kleinhaus - vader, moeder en het tweejarige broertje Siegfried - vanuit de Antwerpse Grote Hondstraat, naar Nederland.

De beslissing was des te sneller genomen omdat haar hoogzwangere moeder een panische angst had voor een overvliegende zeppelin. Aangekomen in Rosendaal reden er geen treinen meer verder Nederland in. Na enig zoeken vond haar vader een melkwagentje, haar moeder werd erin gezet en zo ging het verder naar een ziekenhuis in Den Haag waar op 7 of 8 september (in de chaos werd de geboorte waarschijnlijk niet meteen geregistreerd) Antoinette, vijf minuten na aankomst, ter wereld kwam. Het gezin ging in Scheveningen wonen. Haar moeder, Rosa, was een joodse Franssprekende Antwerpse, haar vader, Maurice Kleinhaus, een joodse Vlaamssprekende immigrant uit Galicië (Rzeszow), een deel van de toenmalige dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije. Zoon van kleine boeren was hij op veertienjarige leeftijd met nauwelijks een cent op zak per trein naar Berlijn getrokken ($\pm$ 1902) waar hij werkte als bordenwasser in een restaurant, pakjesmaker in een grootwarenhuis - hij leerde zijn dochter perfecte pakjes-die-nooit-opengingen maken - en nog meer zo'n baantjes had om het hoofd boven water te kunnen houden. In Berlijn kwam hij in aanraking met de politiek, leerde er Rosa Luxemburg, Kautsky, Tucholsky en nog andere sociaal-democraten kennen en sloot er vriendschap met Karl Liebknecht en diens gezin. De jonge Maurice Kleinhaus werd socialist, later zou hij naar het communisme overgaan.

Waarom en wanneer hij naar België gekomen is weten we niet, evenmin wanneer hij in de diamant is gegaan, maar dat was al vóór de vlucht naar Nederland want het gezin leidde in Scheveningen een heel behoorlijk, burgerlijk leven met, zoals gebruikelijk in die kringen, een kindermisje voor Antoinette en Siegfried. Ook weten we dat, in tegenstelling tot Antwerpen, de diamantnijverheid in Amsterdam tijdens de Eerste Wereldoorlog floreerde en Scheveningen de wijkplaats voor vele Antwerpse diamantairs was.

Maurice Kleinhaus was overigens niet zonder 'introductie' naar Nederland verhuisd. In een persoonlijk schrijven bracht Modest Terwagne, boegbeeld van de Antwerpse BWP, Troelstra op de hoogte van Kleinhaus' verblijf aldaar en vroeg hem om diens protectie indien nodig.

Het gezin Kleinhaus woonde er tot na de Eerste Wereldoorlog, met als gaste de jonge Vera Liebknecht, die om veiligheidsredenen door haar ouders daarheen gestuurd was. Kleinhaus zelf reisde af en toe naar Berlijn. Buitenlanders - temeer als ze naar Duitsland reisden - werden vanzelfsprekend in de gaten gehouden en op een dag viel de politie zijn huis binnen voor huiszoeking en ondervraging. Antoinettes moeder kon nog net 'compromitterende' papieren onderin de wasmand stoppen. Haar vader duwden ze een foto onder de neus van hem en Karl Liebknecht op een vrachtwagen en vroegen hem wat hij daar in Berlijn deed. "*Dat is heel normaal*", antwoordde Kleinhaus "*ik wilde Karl nieuws van zijn dochter geven, want zij woont bij ons*". Verdacht werd hij in elk geval, want hij werd een paar dagen gevangengezet. Tijdens zijn verblijf in Scheveningen leerde Kleinhaus in Den Haag Camille Huysmans kennen, het was een ontmoeting die nogal ongewoon verliep en die het begin van hun vriendschap werd. Na een reis naar Berlijn moest Kleinhaus aan Huysmans een 'belangrijk bericht' overbrengen. Antoi-

nette vertelt hoe Huysmans, toen haar vader bij hem binnenstapte, zijn horloge uit zijn vestzak haalde met de woorden: *"Ik geef u vijf minuten"*. Waarop haar vader zoiets zou gezegd hebben als: *"U weet niet eens waarover het gaat, als ik maar vijf minuten krijg dan laten we het maar zo"*, en wou weggaan, waarop Huysmans hem terugriep. Antoinette haalde dit ook aan om haar vaders - en meteen haar eigen - karakter te typeren: rad van tong en recht voor zijn raap.

Na de oorlog keerde het gezin Kleinhaus naar Antwerpen terug, naar het huis in de Grote Hondstraat. Antoinette was inmiddels vijf jaar. Het normale leven werd hervat. Twee jaar later verhuisde de familie naar de Mercatorstraat 42. De kinderen liepen school, studeerden cello en piano, zoals het burgerkinderen past. Antoinette ging naar het collège Marie-José in de Lamorinièrestraat, Franstalig zoals het hele onderwijs toen, en elitair. Daarna, van negen tot twaalf jaar naar een kostschool in Saint-Germain-en-Laye, nabij Parijs, van twaalf tot veertien jaar naar een kostschool in het Zwitserse Engadin, en vanaf de vierde Latijn-Griekse, naar het Antwerpse Stedelijk Atheneum aan de Mechelsesteenweg. Op de Franse kostschool heerste een militaire discipline, in tegenstelling tot de Zwitserse. Waar leerde ze dan haar Nederlands? In Scheveningen met het kindermisje, en met haar vader. Met haar moeder sprak ze Frans. Maurice Kleinhaus 'zat in de diamant' en deed goede zaken. Duitsland had de oorlog verloren maar bij de Kleinhausen werd over de oude Duitse vrienden altijd als over 'de ware vrienden' gesproken. Ook tijdens en na de Tweede Wereldoorlog werden niet alle Duitsers over één kam geschoren, zoals we later zullen zien.

Wat het joods-zijn van de Kleinhausen betreft, *"daar werd niet aan gedaan"*, noch door de ouders noch door de kinderen; ook geen sjoel, geen sabbat of kosjere keuken; Jiddisch werd er niet gesproken. Antoinettes vader had een afkeer van hokjes en wou zijn kinderen tot vrije mensen opvoeden. Zeer tot ongenoegen van de grootouders en tantes van moederszijde (die van vaderszijde heeft Antoinette niet gekend) die het 'arme' meisje als een goj (niet-jood, ook bedoeld als scheldwoord) bestempelden: *"Maar wat wil je, met zo'n vader"*, terwijl Antoinette graag bij haar grootouders de joodse feesten meevierde, uit nieuwsgierigheid en omdat ze het leuk vond, zo met neefjes en nichtjes samen aan 't eind van de tafel.

Van 1932 tot 1937 studeerde ze Romaanse filologie aan de ULB. Ze hield van literatuur, van boeken en wou eigenlijk een boekenwinkel houden, maar ze werd lerares en bleef les geven tot aan haar pensionering op 1 september 1970.

Via Huysmans en Willem Eekelers, toen respectievelijk burgemeester en schepen van Onderwijs in Antwerpen, kreeg ze een aanstelling in het toen nog Franstalige meisjesatheneum in Antwerpen. Alhoewel de wet op het taalregime in lager en middelbaar onderwijs dateerde van 14 juli 1932, begon voor Antoinette op het atheneum de overgang pas toen zij daar in 1937 les gaf. Ze begon in de Franse afdeling, ging dan naar de overgangsafdeling of de 'transmutatieklassen' waar in de laagste klas van het middelbaar alle lessen voor het eerst in het Nederlands gegeven werden; het schooljaar daarop in

de twee laagste klassen enz...

Hoewel reeds de jaren '30 beweert Antoinette op school persoonlijk nooit last gehad te hebben van antisemitisme, op één keer na. Eind 1940 gaf een leerlinge tijdens de les een papiertje door. Toen Antoinette het te pakken kreeg en openvouwde zag ze een tekening van een vrouw - zij dus - met achter haar een Duitse soldaat die haar een trap tegen haar achterste gaf: "Raus". Antoinette beweert dat het haar helemaal niet raakte want ze voelde zich geen jodin en bovendien vond zij de tekening wel goed. Op een keer had een leerlinge een briefje mee van thuis met de vraag of ze niet op een andere bank mocht gaan zitten; ze zat namelijk naast een joods meisje. Dat werd heel rustig opgelost door meteen alle meisjes van plaats te doen veranderen. En natuurlijk was ze op de hoogte van de Kristalnacht (november '38), hoe kon het ook anders wanneer duizenden joden uit Duitsland België binnenkwamen. Maar tot in 1941 dacht ze - zoals zovelen - dat concentratiekampen werkkampen waren. Ook in Antwerpen was de jodenhetze al aan de gang. Huysmans, die er toen burgemeester was (vanaf '32, herkozen in '38) liet regelmatig fascistische spandoeken verwijderen, verbood betogingen met een antisemitisch karakter, trok van leer in de pers tegen de aanvallen op de joden van zijn stad, waar ze dachten dat ze veilig waren zolang hun burgemeester er was...

Toen op 10 mei 1940 de Tweede Wereldoorlog uitbrak vertrok Huysmans uit Antwerpen via Bordeaux naar Londen, niet echter vóór hij aan Antoinette door een speciale bode een briefje had laten afgeven in de Van Heurckstraat in Antwerpen, waar ze toen op kamers woonde. De boodschap luidde ongeveer als volgt: "*Chère Antoinette, tu dois partir vu la politique de ton père. Tu es en danger, tu ne peux pas rester ici*". Rond 12, 13 mei is ze dan naar Bordeaux vertrokken, niet dat ze bang was, "maar iedereen, iedereen ging weg". Als beëdigd ambtenaar had ze eigenlijk niet het recht om te vertrekken, maar ze vermoedde toen al dat ze tegen het eind van het jaar als jodin haar ontslag zou moeten indienen. Maurice Kleinhaus was niet werkelijk gevlucht. Toen de oorlog uitbrak was hij nog in Frankrijk, waar hij wijselijk bleef. Hij verbleef er zoals elke winter en voorjaar in een sanatorium, in Plateau d'Assy in de Haute Savoie, wegens zijn tbc. Haar moeder was naar Toulouse gevlucht. Haar broer Siegfried was reserveofficier en was op 10 mei opgeroepen. Drie dagen later was hij krijgsgevangene in Duitsland. Na een paar maanden werden de Vlaamse soldaten (als eersten, de Waalse een tijd later) vrijgelaten. Siegfried, die dokter was, keerde naar Antwerpen terug.

In Bordeaux logeerde Antoinette eerst in een hotel. Ook neven en nichten van haar waren daarnaartoe gevlucht. Na enige tijd huurden ze met een tiental vluchtelingen een groot huis in de Landes, in Mont de Marsan en hielden er een vreemde, buitengewone vakantie, midden de bossen. En toen, toen kwam toch het moment dat Antoinettes 'frank viel'. De mensen met wie ze het huis deelde hadden namelijk allemaal papieren aangevraagd, voor Portugal, de Verenigde Staten of een ander land. Antoinette deed niets van dat alles, ze wou niet weg, integendeel, ze wou terug naar België, het nieuwe schooljaar zou beginnen, en ze begon zich vreselijk alleen te voelen. Bovendien: "*Mijn*

plaats is thuis, zo dacht ik. Als er oorlog is dan moet je daar ook iets doen. Mijn plaats is niet in Portugal of in Amerika". Dus pakte ze haar koffer en reisde terug naar Antwerpen, en enkele maanden later naar Brussel, naar het appartement van haar vriendin Fernande Boulvin. Daar dook ze onder. Alhoewel de term onderduiken niet echt op Antoinette toepasselijk is. Ze wou niet zitten afwachten tot *"het voorbij zou zijn"*, dus nam ze een nieuwe identiteit aan. Haar nieuwe naam was E. Landrieu. Hoe ze daaraan geraakt was is een van haar fantastische maar waar gebeurde verhalen.

Onder haar vrienden in Brussel waren er de Van Campenhouts, bij wie ze later ook een tijd zou onderduiken. De echtgenote van Van Campenhout, Simone Landrieu, was haar vriendin sinds de universiteit, en die heeft doodgemoedereerd de identiteitskaart van haar zuster gepikt. De moeilijkheid was echter de foto en de stempel - half op de foto, half op de kaart - te vervangen en na te tekenen. Dat werd vlug door vrienden geregeld maar het resultaat was toch niet al te betrouwbaar. Toen ontmoette Antoinette een oude schoolvriendin, Henriette Van Looy, die zaakjes deed met de Duitsers, en via haar leerde ze twee jonge militairen kennen. Ze vond het fantastische jongens, fel anti-Hitler, die zelfs weigerden hun officiersexamen af te leggen ... kortom ze vertrouwde ze. Die hebben dan tenslotte haar identiteitskaart geregeld. Eén van de twee stelde haar zelfs voor in de fabriek van zijn moeder in Hamburg te gaan werken: *"Dans la gueule du loup"* zou ze veel minder gevaar lopen dan in Brussel vond hij. Maar dat vond Antoinette dan weer te ver gaan. In België had ze immers een taak te vervullen. De zus van Simone Landrieu is de hele zaak nooit te weten gekomen, ze was ziek en stierf kort na de oorlog. Antoinette van haar kant, met haar nieuwe identiteit, ging 'gewoon' zonder ster uit, naar middagconcerten in het Paleis voor Schone Kunsten bijvoorbeeld - en bleef soms voor een tweede uitvoering na 16 uur, die overwegend door Duitsers werd bijgewoond - liet de hond uit die zij en Fernande uitdagend R.A.F. noemden. Zijn publieke naam was Rifraf, en blijkbaar was 't een intelligente hond die de situatie begreep. De straat opgaan zonder ster, in de tram, de trein, de concertzaal zitten tussen Duitse militairen, telkens het lot tartend, wat betekende die branie? Een mengeling van naïviteit, optimisme, van gewoon onbezonnen jong zijn? Of hoe moeten we Antoinette begrijpen als ze beweert: *"In alles wat ik gedaan heb wou ik brutaal blijven. Liefheid is voor het gewone leven"*. In het buitengewone leven wou ze niet stilzitten *"à me tourner les pouces"*. Antoinette - Assepoester - doorkruiste in opdracht van de verzetsbewegingen waarbij ze zich via de chirurg, René Dumont, en via vrienden en kennissen aangesloten had, met haar vals persoonsbewijs, heel België om mensen te helpen.

Het is niet de bedoeling hier het verhaal van het Belgische verzet te brengen, of van elke verzetsorganisatie, maar wel een klein verhaal te brengen van dat kleine radertje dat Antoinette daarin was. Zij was lid van het Onafhankelijkheidsfront, van het Geheim Leger (AS - Armée Secrète), Les Insoumis (hulp aan werkweigeraars), Comète (in veiligheid brengen van neergehaalde Engelse en Amerikaanse piloten) en OMBR (Organisation Militaire Belge de la Résistance). Alleen bij deze laatste verzetsbeweging moest ze een eed afleggen. Heel dikwijls wist ze niet van welke groep de opdracht

*Fernande Boulvin (l.), de vriendin bij wie Antoinette onderdook
van 1942 tot september 1944 (collectie A. Kleinhaus)*

kwam, meestal via via, er werden geen vragen gesteld, hoe minder ze wist hoe beter. Ze legt er sterk de nadruk op dat ze zich niet engageerde vanuit haar joods-zijn, dat ze volstrekt apolitiek was en alleen fel anti-nazi. Ze noemt haar eigen bijdrage amateurisme - wat dat in tijd van oorlog inhoudt, daarvoor zou een nieuw woord moeten bedacht worden - avonturisme, onvoorzichtigheid, de aantrekkingskracht van het risico; een kwestie van feeling, weten wie je kunt vertrouwen, een dosis lef en geluk ook. Voor de kick zouden we nu haast zeggen...

Er was in elk geval niets romantisch-spannends (zoals in sommige films) aan de treinritten van deze jonge vrouw om ondergedoken piloten via de life line over te brengen van het 'kasteeltje' van Neerwinden naar Brussel, heel dikwijls naar een chic dassenwinkeltje in de Rue au Beurre, waar de piloot in kwestie onopvallend tussen de vele mannelijke klanten kon naar binnen gaan. Het vreselijke daarbij was soms dat ze een piloot in veiligheid bracht, om dan later te vernemen dat hij opnieuw was neergeschoten ... en omgekomen.

Er was niets avontuurlijks aan het ophouden van een pokerface toen een Duitse militair haar hielp een keurig langwerpig verpakte mitrailleur van een neergestorte piloot in het bagagenet te leggen. Angst ja, en spanning, en toch doorbijten. Noch stelde ze enige verbaasde vraag toen een blinde waarzegster, naar wie haar vriendin Fernande haar meegelokt had, haar zonder woorden haast, te verstaan gaf dat ze in het verzet zat. Intuïtief aanvoelen wie je kunt vertrouwen moet toch een ongelooflijke rol gespeeld hebben. En inderdaad, toen Antoinette weer eens een piloot wegbracht bleek het adres dat van het medium te zijn. Het vertrouwen, wel dat bleek toen die vrouw haar keuken deur opendeed en daar zes jonge piloten rond de tafel erwtjes zaten te peulen voor hun avondeten.

Via George Espagne, de broer van Martha Huysmans, die bij een of andere officiële instelling werkte kon ze soms aan identiteitskaarten komen voor ondergedoken werkweigeraars, terwijl ze zelf - principieel - 'zegeltjes' weigerde van een joodse organisatie. Ze wilde "*niet geholpen worden omdat ze joods was*", maar hielp zelf wel Russen die als echte slaven in de Waalse steenkoolmijnen tewerkgesteld waren en chronisch ondervoed. Via een zekere Ermine, het hulpje voor Van Campenhouts dochtertje en wiens vader in de Waalse mijnen werkte, bezorgde ze hen zoveel ze maar kon pakjes brood of chocolade.

Dan is er eind '41 - begin '42 haar wedervaren in verband met de platen van Ernst Busch. Met welke risico's Antoinette en Karel Verlat - een familievriend door de Duitsers in een gevangenis in Antwerpen opgesloten en daar gestorven - de drie kisten met de Busch-platen in België in veiligheid kregen en daardoor onrechtstreeks Busch' leven redden leest u in het artikel van Ben Leenders (*Brood & Rozen* 1998/3, pp. 25-38). Een van Antoinettes commentaren op dit artikel was: "*Maurice Kleinhaus was niet alleen een rijke joodse geldschietster*". Dat haar vader zo overkwam in het artikel stoorde haar, want Kleinhaus en Busch waren al lang vóór de oorlog heel goede vrienden. Busch verbleef

met tussenpozen langere perioden in Antwerpen, ook bij de Kleinhausen; en Camille Huysmans was een echte Busch-fan. In Antwerpen leidde Busch een joods koor dat deels uit oud-Spanjestrijders bestond. In 1939 nam hij bij Polydor in Parijs drie platen met strijdlieden op onder een eigen label 'Lied der Zeit', gevestigd in de Mercatorstraat - huize Kleinhaus. Maurice Kleinhaus betaalde alles. *"Maar", voegt Antoinette eraan toe "mijn vader stak ook veel geld in 't Vólkshuis van Camille, én in Vólksgazet én de drukkerij Excelsior. Hij financierde heel wat, en niet alleen omdat hij een 'rijke' diamantair was, maar echt uit overtuiging en niet alleen uit vriendschap voor Huysmans, maar vanuit de wens om echt nuttig te zijn, ook met geld..."* [...] *"Mijn vader werd verraden en vermoord door de Duitsers omdat hij communist was, niet omdat hij joods was"* [...] *"Ik herinner mij de homerische ruzies bij ons thuis tussen Camille en mijn vader [toen] die 'te communistisch' werd"*. Antoinette gebruikt in verband met haar vaders politieke overtuiging altijd de woorden 'te communistisch', of 'saloncommunist', maar had het dan weer over het 'oprecht engagement' van de rijke bourgeois die hij was. Deze betrokkenheid illustreerde ze met de volgende anekdote. Toen hij van het Stalin-Hitler-pact van 23 augustus 1939 hoorde lag hij met koorts ziek te bed (zijn tbc). Toch stond hij op en haastte zich naar de diamantbeurs om daar te verklaren dat de Russen het niet-aanvals-pact getekend hadden om tijd te winnen, en niet omdat ze pro-Hitler waren...

Op een dag, eind '42 - begin '43, zat Antoinette, zonder ster, als een 'rasechte' arische op de trein Antwerpen-Brussel als plots ter hoogte van Mechelen iedereen in haar compartiment zich voor het raam ging verdrummen. Eén riep *"Smouzen, smouzen!"* Wat was er te zien? Zoals nu ramptoeristen doen vergaapten de treinreizigers zich aan een eindeloze rij oudere joden met kleine kinderen op het perron. Dat er honden tussenliepen maakte de aanblik nog tragischer. Ook Antoinette keek en even had ze de neiging uit te stappen en tegen de Duitsers te zeggen: *"Hier, je hebt er nog eentje bij"*. Dat deed ze natuurlijk niet en het hallucinante beeld grijpt haar nu nog naar de keel.

Joden en treinen, in de geheugens of in de verbeelding zijn ze onlosmakelijk met elkaar verbonden. Maar geen verhaal of film kan - met alle respect - joden en andere gevangenen teruggekeerd uit de concentratiekampen laten ruiken. *"Een mengsel van muffheid en schimmel, om misselijk van te worden"* zegt Antoinette, *"zoals wanneer je oude, vergeten aardappelen terugvindt"*. Ze hoeft ze zich niet in herinnering te brengen, ze ruikt ze nog steeds. Ze ruikt mevrouw Burniat, een apothekeres die met Fernand Wolff, chef van het 'Front de la Résistance' in het verzet had samengewerkt. Antoinette maakte namelijk deel uit van een kleine delegatie die op 20 mei '45 in Annecy een groep Belgische vrouwen - onder wie mevrouw Burniat - en mannen uit het concentratiekamp Ravensbrück tijdens een tussenstop opving. De vreugde zo toevallig iemand te ontmoeten die Wolff kende en dan het droevige nieuws van zijn dood (zie verder) maakten de vrouw zo van streek dat Antoinette haar meenam naar haar eigen 'betere' hotelkamer... *"Maar, ik heb haar eerst in bad gestopt!"*

Die typische kamplucht en de schaamte die haar overviel aan het eind van de treinreis

met deze groep zijn voor Antoinette voor altijd met elkaar verbonden. 's Anderdaags reisde de groep dus door naar Brussel. Antoinette stapte in dezelfde trein. De mannen en vrouwen vroegen haar of ze erbij kwam zitten en de hele nacht werd druk gepraat. Met zijn tien ongeveer zaten ze in één compartiment en de stank was ondraaglijk. In Brussel aangekomen zag Antoinette een ontvangstcomité en een fanfare op het perron. Ze wist niet goed wat te doen, ze kon niet met de anderen uitstappen, maar deed ze dat niet dan bleef ze alleen achter en zou ze nog meer opvallen, dus ze stapte uit en wou vlug naar de uitgang. Ze raakte vast in het gedrang en onmiddellijk hoorde ze roepen: "*Mais qu'est-ce qu'elle fait là. Qu'est-ce qu'elle fait...*". Direct die vijandigheid omdat ze 'er niet bijhoorde' en het leek of ze van het onthaal probeerde te genieten, alsof ze wou doen uitschijnen dat ze ook uit het kamp kwam. "*Eigenlijk dom, vreselijk dom, maar menselijk*" zegt ze, "*om nooit te vergeten, zo beschaamd was ik*".

Maar terug naar het oorlogsjaar 1943. Antoinettes moeder was intussen uit Frankrijk naar het ouderlijk huis in Antwerpen teruggekeerd. Ook haar broer Siegfried woonde daar. Ze doken niet onder en droegen de ster, vertrouwend op Camille Huysmans' belofte dat 'Keizerke' - de bode en hoewel heel klein van stuk 'de grote baas' op de eerste verdieping vóór het bureau van de burgemeester - hen zou verwittigen als er een razzia aankwam. Maar niemand werd in september '43 van de nakende razzia op de hoogte gebracht en Keizerke kreeg dus niet de gelegenheid om te waarschuwen. Antoinette ging haar moeder en broer om de paar maand bezoeken en liet duidelijk blijken hoe stom ze dat 'afwachten' vond: "*Julie zijn idioten, maar daarom moet ik [nog] niet meedoen!*" Maar door te blijven konden haar broer, die dokter was, en dokter Theo Herz, een goede vriend van Siegfried en Antoinette, verscheidene joden redden door ze ziek of in behandeling te verklaren. Vanaf de eerste grote razzia in de jodenbuurt waren ze beiden telkens ter plaatse, tot ze bij de razzia van september 1943 zelf opgepakt werden, samen met haar moeder en nog vele andere joden, vrienden en bekenden. Theo Herz kwam na de oorlog uit Auschwitz terug; haar moeder en haar broer niet. In 1947 zijn Antoinette en Theo getrouwd, maar slechts voor korte tijd.

Antoinette weidde niet verder uit over deze tragische gebeurtenissen. Wel had ze het uitgebreider over de - even tragische - dood van haar vader en raakte behoorlijk van streek bij de anekdote over een aandenken aan hem, een soort geëmailleerde asbak... Na de razzia's werden de huizen van de weggehaalde joden leeggeplunderd. Tijdens de oorlog wandelde een bekende van de familie, een installateur van doktersinrichtingen, in Antwerpen langs de kraampjes en karretjes van verkopers van tweedehandsspullen. Tussen de rommel herkende hij de asbak die hij altijd in het huis van de Kleinhuisen gezien had. Hij kocht die en gaf hem na de oorlog aan Theo Herz en zodoende heeft Antoinette hem nu nog in haar bezit.

In 1943 verloor ze haar broer en haar moeder en - voorlopig - Theo Herz. Bij het uitbreken van de oorlog was haar vader - zoals ieder jaar - nog in Frankrijk aan het kuren. Zijn tbc maakte hem evenwel niet bedlegerig en hij sloot zich aan bij de maquis. Het sanatorium werd zijn schuilplaats. Hij was een joviale man en door zijn herhaalde-

Antoinette Kleinhaus in gesprek met José Gotovitch, 1998 (collectie A. Kleinhaus)

lijk langdurig verblijf in Plateau d'Assy (nabij Annecy) was 'monsieur Maurice' er goed gekend en graag gezien. Elke zaterdag ging hij van het sanatorium met de bus naar het plaatsje in de vallei, waar hij onder meer voor andere patiënten boodschappen deed. Op één van die zaterdagen moest de bus stoppen voor de gesloten spoorwegslagbomen. Twee Duitsers stapten in de bus voor een identiteitscontrole. Toen ze bij de derde rij kwamen namen ze Kleinhaus mee en was daarmee de controle afgelopen. Hij was duidelijk verraden. Dat gebeurde in 1944. Pas na de oorlog kwam Antoinette het te weten via een brief en een krantenknipsel uit Annecy. Er was op het terrein van de school Saint-François in Annecy een kuil met zes lijken in ontdekt, vijf Fransen en, zo bleek na onderzoek, een Belg. In wat van Kleinhaus' kleren overbleef stak een kaartje van de horlogemaker bij wie hij zijn horloge had laten herstellen. Na enige navraag werd de dode als Maurice Kleinhaus geïdentificeerd. Zijn plotse verdwijning hadden de bewoners van Plateau d'Assy trouwens heel verdacht en verontrustend gevonden. Het verhaal van de nonnen van Saint-François luidde dat zij op een nacht hoorden hoe iets zwaars over de grond gesleept werd in hun door de bezetter gevorderde klooster. Pas na de oorlog konden de nonnen de politie daarvan op de hoogte stellen, de 'grafkuil' werd ontdekt; de lijken toonden sporen van marteling en ook in de kelders van Saint-François waren bloedsporen gevonden. De zes werden voorlopig, ongeïdentificeerd, met de inscriptie 'Mort pour la Patrie' en de Franse kokarde op elk kruis, begraven.

Maar begin 1944 was er voor Antoinette nog geen tijd om te rouwen. Niet het verdriet, maar de angst overheerste nog steeds. *"Die angst hé, en het toch doen"*. Een ander moment waarbij een verlammende angst haar overviel kwam er naar aanleiding van de schietpartij in Brussel in maart '44.

Fernand Wolff en Frans Lenaerts, een agent van 'Clarence' (inlichtings- en actiedienst) hadden een man die op het punt stond hen en daarmee de hele groep te verklikken met een slag op het hoofd gedood en hem op de Place Saintelette in het Kanaal gegooid. Zij waren echter verklikt en er ontstond een vuurgevecht met de Duitsers. Wolff bleef ter plaatse dood, Lenaerts kreeg een kogel in het been, werd opgepakt en is later gefusilleerd. Aan Antoinette was enkele weken later gevraagd in gezelschap van nog twee andere vrouwen naar Café Métropole te gaan om te kijken of ze de verklikker zou herkennen. Een afspraak met een verdachte als het ware. Pas hadden ze zich aan een tafeltje geïnstalleerd *"toen uit de vier hoeken van het café een gestapo tevoorschijn kwam, recht naar een tafeltje toe om er iemand aan te houden"*. Ze zaten alledrie als aan hun stoel genageld.

Grote angst ook toen ze na de aanhouding van Lenaerts opdracht kreeg een gedetailleerd plan van het militair vliegveld van Brustem via zijn zuster, Julia, op te halen, want er werd natuurlijk voor een huiszoeking gevreesd en het plan was te kostbaar om te verbranden. De beklemming die Antoinette voelde toen ze door de verduisterde straten naar het Rogierplein ging, waar Julia, met het plan, met de eveneens verduisterde tram vanuit Schaarbeek naar de plaats van de afspraak kwam. Overhandigen, dan nog wat talmen, ongemerkt rondkijken en terug; die opluchting achteraf. *"Het was hard, en ik*

heb alles beleefd als klappen om de oren". Want Antoinette had dokter Lenaerts via René Dumont leren kennen, en zij was het die hem in contact had gebracht met Wolff. Ze voelde zich verantwoordelijk. Pas na de oorlog kreeg ze zekerheid over zijn dood.

In 1945, toen de geschiedenis van de dood van Maurice Kleinhaus bekend was, drong Camille Huysmans erop aan dat Antoinette in verband daarmee persoonlijk naar Annecy zou gaan. Niet alleen als 'dochter van', maar ook als weerstandster. Niet alleen hij, maar ook de Staatsveiligheid wou dat ze officieel ter plaatse 'une enquête pour l'Administration de la Sûreté de l'Etat' zou doen. Jacques Van Vlasselaer, alias Dulin van de AS (Armée Secrète) en vriend van Wolff, was toen directeur van de Staatsveiligheid. Hij kende Antoinette van in het verzet en regelde persoonlijk alles in verband met haar reis. Op 5 april kreeg ze van het ministerie van Landsverdediging haar 'ordre de mission' op haar eigen naam, op 16 april haar doorgangsbewijs naar Frankrijk, want naar het buitenland reizen was vlak na de oorlog verboden of dan toch uiterst moeilijk. In mei '45 vertrok ze naar Annecy. Haar 'oorlogsnaam' behoorde pas op 17 oktober '45 officieel tot het verleden. Ondanks alles - en het tragische doel - waren de reis en het verblijf voor Antoinette, na meer dan vier jaar bezetting en ontbering, een verademing. "Een soort 'Sesam, open u'", alles eersteklas, gratis hotels, volop te eten aan "militairenprijs" en bovenal, geen angst meer.

De bevrijding ging ze tegemoet in een afschuwelijke duffelse jas die ze gekregen had van een Engelse officier: ze had hem laten vermaken en verven, maar hij leek nog altijd nergens naar. Huysmans, estheet als hij was, kon het niet laten daarover een opmerking te maken. Maar ze zat financieel aan de grond, had alles verkocht wat iets kon opbrengen, en als jodin geen wedde meer ontvangen...

Er moeten hoogoplopende discussies gevoerd zijn met Antoinette, die halsstarrig weigerde zich officieel als weerstandster te laten erkennen. Ze bleef bij dat ene argument dat niemand haar verplicht had iets te doen; dat het uit eigen vrije wil was geweest. "*Tu es folle, tu dois remplir ces papiers*" preste iedereen haar. Ze moest niet zo bescheiden zijn! Waarop Jean Deguent, de man van Marthe Huysmans reageerde met: "*Orgueil, et non pas modestie!*" Dat stak natuurlijk, en toen ook Van Vlasselaer met die uitspraak instemde, ging ze uiteindelijk akkoord om de officiële papieren in te vullen.

De angst was weg; maar daarmee ook het lef, de grote mond, de overmoed? Tot besluit wil Antoinette nog een gebeurtenis ophalen waaronder ze veel geleden heeft, en die haar - weer eens - het schaamrood naar de wangen jaagt. In 1945 moest ze voor het Krijgsauditoraat gaan getuigen - 'à décharge' - voor Henriette Van Looy, de vriendin dankzij wiens Duitse vrienden ze perfect vervalste identiteitspapieren had. Bij wie ze, soms samen met Duitse militairen, te gast was, en die ze stuk voor stuk fantastische, interessante mensen vond. Henriette was maar een hele kleine collaborateur, ze dreef een tamelijk lucratief handeltje met de Duitsers, in laarzen en zo, maar de onmiddellijke naoorlogse repressie was hard. Antoinette legde haar getuigenis af... Toen haar verklaring voorgelezen werd wist ze niet wat ze hoorde. Door kleine taalsubtiliteiten,

interpuncties, kleine weglatingen en bijvoegsels was de hele teneur veranderd. Uit alles bleek schuld, beschuldiging, en dat moest ze ondertekenen. Wat ze 'tot haar grote schande' gedaan heeft, want begrijpen doet ze deze reactie van haar nog altijd niet. Was ze plots geïntimideerd? Ja, natuurlijk was ze dat. Was ze niet opgewassen tegen het officiële gedoe? *"Natuurlijk niet, een krijsauditeur, stel je voor"*. Ze weet dat ze niet had moeten tekenen. Henriette was na haar arrestatie in eerste instantie voorlopig vrijgelaten en toen had Antoinette haar nog onderdak verleend. Na haar definitieve veroordeling begreep Henriette er natuurlijk niets meer van en het kwam ook nooit meer goed tussen hen twee.

De buitengewone tijd was voorbij, Antoinette engageerde zich in geen enkele beweging, trad tot geen enkele groepering toe - de oude afschuw van hokjes. E. Landrieu, de moedige jonge vrouw, werd weer gewoon Antoinette Kleinhaus, een keurige, ontwikkelde, cultuurminnende dame die Franse les gaf en de uit voorzichtigheid verstoorde vriendschapsbanden weer aanknoopte. Maar nog steeds even gedecideerd. Spreekt men haar aan omwille van haar joods-zijn - precies in verband met de Tweede Wereldoorlog - dan wordt men met een kluitje in het riet gestuurd. Spreekt men haar aan omwille van haar vriendschap met grote bekende figuren - de familie Huysmans, Ernst Busch, Leo Michielsens, Eekelers, Piet 'Pierre' Vermeylen ... - dan herhaalt ze steeds met klem dat al die relaties alleen maar heel persoonlijk waren. En bovendien, wordt men groter door de nabijheid van groten? Is een mens niet zoveel meer dan de som van zijn daden? Daarom hecht zij geen belang aan het al dan niet joods zijn. *"Niet wie men per toeval is, is belangrijk, maar wat men doet"*. Dat blijft haar overtuiging, ondanks haar leeftijd. En nog dit: ik weet dat Antoinette dit relaas liever had gelezen in korte, cassante zinnen, even cassant als de realiteit toen was: *"Hoeken worden niet rond gemaakt"*, maar ieder heeft zo zijn eigen stijl en ik hoop dat deze minieme evocatie ooit iemand ertoe zal aanzetten de Kleinhausen in een veel ruimer verband een juiste plaats te geven. Voor het schrijven van eigen memoires - hoezeer Camille Huysmans er ook op aandrong - vond ze haar bijdrage tot het verzet veel te onbeduidend.

Bronnen: - Archief A. Kleinhaus, Amsab; interviews door Wouter Steenhaut en Paule Verbruggen

Archief van het Midden-Amerika Komitee Gent

Piet Creve en Rik De Coninck,
Amsab

Sommige derdewereldbewegingen concentreren zich op één thema, zoals eerlijke wereldhandel of aangepaste technologie. Andere richten zich op een bepaald land of een regio. Bij de keuze daarvan spelen meerdere factoren een rol: persoonlijke betrokkenheid, mate van internationale aandacht, symboolfunctie van de ontwikkelingen in het land... Zo groeit in de jaren '70 de aandacht voor Centraal-Amerika. De sandinistische machtsovername in 1979 en de verkiezingsoverwinning van Ronald Reagan in 1980 zorgen voor een stroomversnelling. In Nicaragua lijkt een alternatief in de maak voor de ellendige toestand waarin de meerderheid van de Midden-Amerikaanse bevolking zich bevindt. Tegelijk verhogen de Verenigde Staten de druk: zij zien zowel de Nicaraguaanse eigen weg als de basisbewegingen en verzetsgroepen in de andere Centraal-Amerikaanse landen als uitingen van een groeiende communistische invloed en proberen het tij te keren.

Speelgoedbusjes die door het Midden-Amerikakomitee werden verkocht ten voordele van Nicaragua (foto Nathalie De Meester)

De jaren '80 zijn de bloeiperiode voor de solidariteitswerking rond Centraal-Amerika. In Vlaanderen ontstaan tientallen groepjes die op zeer uiteenlopende manieren bezig zijn met de regio. Soms blijft dat 'bezig zijn' beperkt tot steun aan een kennis die ter plekke werkt of aan een specifiek project. In andere gevallen ontstaan er echte comités die studiewerk koppelen aan politieke actie. Zo bestaan er in Gent comités rond Nicaragua, El Salvador en Guatemala. Mensen uit die groepen komen mekaar regelmatig tegen op elkaars activiteiten en al snel wint het idee veld om al die vrij kleine werkingen op Gents vlak te overkoepelen: heel wat terrein is gemeenschappelijk en samen kunnen ze grotere initiatieven aan. In 1980 ontstaat de Koca, een coördinatie rond Centraal-Amerika, al snel omgedoopt tot Midden-Amerika Komitee Gent (MAK). In andere steden lukt die koepelvorming niet of nauwelijks.

Zowel de evolutie in Centraal-Amerika als de Belgische en Europese politiek tegenover de regio zijn aandachtspunten waarrond heel wat studiewerk gebeurt. Een viertal jaar is er zelfs een heuse werkgroep buitenlands beleid. Het resultaat van die arbeid stoffeert informatie-avonden en lessenreeksen. Het MAK organiseert ook allerlei manifestaties: betogingen, optredens met muziekgroepen uit Midden-Amerika, een kunstmanifestatie rond Nicaragua en zelfs een hongerstaking. De Gentse koepel werkt ook nauw samen met andere organisaties, zoals het Anti-Interventiefrent dat de Amerikaanse politiek in Centraal-Amerika op de korrel neemt, en de Nationale Coördi-

natie van Belgische Nicaragua-Comités. De slagkracht van een koepel hangt natuurlijk af van de dynamiek in de deelnemende comités en vanaf het midden van de jaren '80 komt daar de klad in. Groepen rond El Salvador raken in moeilijkheden wanneer berichten circuleren over afrekeningen bij hun geprivilegieerde Salvadoraanse partner, het Nationaal Bevrijdingsfront Farabundo Martí (FMLN). De verkiezingsnederlaag van de sandinisten in 1990 zet een serieuze domper op de solidariteitswerking rond Nicaragua. Het MAK voelt de weerslag van deze ontwikkelingen, maar werkt nog enkele jaren verder. Het krijgt bovendien navolging: een poging alle initiatieven rond Centraal-Amerika in Vlaanderen te bundelen in het Midden-Amerikafront of de Midden-Amerika Koördinatie.

Het archief van het MAK werd aan Amsab geschonken in 1999. De meest gestructureerde weergave van hun werking is te vinden in hun eigen tijdschrift⁽¹⁾, waarin onder andere de verslagen van de vergaderingen werden afgedrukt. De eerste twee jaargangen ontbreken, maar vanaf 1982 tot en met 1992 zijn nagenoeg alle nummers er. Er zijn talrijke bundels die de activiteiten weergeven rond studiewerk, vormingsinitiatieven en samenwerking met andere organisaties. Verder is er een reeks documentatiemappen over onderwerpen als de vakbonden, de volkskerk, de inheemse bevolking, Belgische solidariteitswerking enz. In de schenking zijn ook enkele gedeponeerde archieven aangetroffen. Het omvangrijkste is dat van het El Salvadorkomitee Gent.

Dit artikel is gebaseerd op informatie uit het archief en gesprekken met Dirk Cosyns in Amsab op 1 december 2000 en Raf Allaert op 12 februari 2001.

(1) Tot 1987: *Maandelijks Tijdschrift van het Midden-Amerika Komitee Gent*; vanaf 1988: *Tijdschrift Midden-Amerika Komitee Gent*.

Z
E
Z
Z
O
R
D

Archief van het Vlaams Guatemalakomitee

Piet Creve en Rik De Coninck,
Amsab

"If it is necessary to turn the country into a cemetery in order to pacify it, I will not hesitate to do so"

Carlos Araña, president van Guatemala in 1971

Guatemala is één van die Centraal-Amerikaanse landen die soms het etiket bananenrepubliek opgekleefd krijgen; verwilderde stukjes achtertuin van de Verenigde Staten (VS) waar rivaliserende militairen elkaar in een vaudeville van staatsgrepen aan de macht lijken af te lossen. Maar de werkelijkheid van de voorbije decennia is allesbehalve pittoresk. Net als zijn Midden-Amerikaanse burens komt Guatemala terecht in de ijsskoude logica van de tegenstelling tussen Oost en West die in elk intern conflict een betwisting ziet van invloedssferen tussen de VS en

de Sovjet-Unie. Zo wint in de jaren '70 in de VS het concept van de nationale veiligheid veld. Deze visie koppelt de veiligheid van de grote Noord-Amerikaanse broer aan de situatie in de landen van Latijns-Amerika. Dé bedreiging is het communisme. Niet alleen de openlijk communistische organisaties vormen het doelwit, maar ook alle andere die door communisten 'geïnfiltreerd' zijn, zoals de kerken waar de bevrijdingstheologie school maakt. De sandinistische machtsovername in 1979 in Nicaragua en de verkiezingsoverwinning van Ronald Reagan in 1980 brengen de dynamiek in de regio in een stroomversnelling: de VS vrezen een domino-effect en proberen de Centraal-Amerikaanse landen in het gareel te krijgen.

In die periode zijn nogal wat Vlaamse religieuzen en ontwikkelingswerkers actief in Centraal-Amerika, ook in Guatemala. Het land deelt met zijn buurlanden een aantal trieste kenmerken: nadruk op de productie van exportgewassen, een kleine groep grootgrondbezitters tegenover een massa landloze boeren, een zeer ongelijke verdeling van de rijkdom... In Guatemala komt daar nog de miserabele situatie van de oorspronkelijke indiaanse bevolking bij. Veel buitenlanders zijn actief in allerlei organisaties die het lot van de armen proberen te verbeteren, zoals landbouwcoöperaties en comités van bewoners van krottenwijken. Daar worden ze geconfronteerd met de toenemende repressie. Sommigen duiken onder of sluiten zich aan bij het gewapend verzet; anderen worden ontvoerd en 'verdwijnen', een eufemisme voor een lijdenisweg

van ondervragingen en folteringingen die eindigt met een executie. De meesten vluchten het land uit en komen terug naar België met verhalen die de solidariteitswerking een sterke impuls geven. Een andere motivatie is de houding van de Belgische christen-democratie. De CVP, en vooral toenmalig minister van Buitenlandse Zaken, Leo Tindemans, schaart zich achter het Amerikaanse standpunt dat Moskou de hand heeft in allerlei basisbewegingen. Ook de christelijke vakbond die steun geeft aan de Centro Latino Americano de Trabajadores (CLAT) de christen-democratische vakbondskoepel van Latijns-Amerika, wordt geviseerd.

De solidariteitsbewegingen ontwikkelen zich tot echte comités in het begin van de jaren '80. In het Vlaams Guatemalakomitee (VGK), opgericht in 1982, werken een twintigtal vrijwilligers mee, regelmatig aangevuld met mensen die uit het land gevlucht zijn. In 1983 komt al een Europees netwerk van organisaties rond Guatemala tot stand. Dat gaat zo snel omdat veel mensen elkaar al kennen van in het land zelf. Er groeit ook samenwerking met andere organisaties die specialisten ter beschikking kunnen stellen, zoals Studie-Aktie-Groep Oosterveld (SAGO), het Latijns-Amerikacentrum. Deze organisatie zorgt voor twee mensen die de werkzaamheden van het Anti-Interventiefrent (AIF) coördineren. Binnen die koepel werken een tweehonderdtal groepen en comités samen die actief zijn rond Centraal-Amerikaanse landen en het beleid van de VS op de korrel nemen. Vanaf het midden van de jaren '80 gaat het bergaf met de werking van die comités. Het

Vlaams Guatemalakomitee ontsnapt aan deze malaise. Deels heeft dat te maken met het feit dat het comité niet werkt met 'geprivilegieerde partners'. Andere landencomités doen dat wel en komen in de problemen als die partners in diskrediet gebracht worden. Een andere factor is een hernieuwde dynamiek rond de verdwenen en vermoorde Vlamingen in Guatemala, zoals Walter Voordeckers, Ward Capiiau en Serge Berten. Rond deze laatste is reeds in 1982 een solidariteitscomité ontstaan. In 1989 reist er een delegatie naar Guatemala af, een 'fact finding mission', twee jaar later gevolgd door een parlementaire afvaardiging. Beide initiatieven brengen niet veel aarde aan de dijk. In 1997 reizen familieleden van vier vermoorde Vlamingen naar Guatemala. Daar is ondertussen een waarheidscommissie opgericht die getuigenissen verzamelt over mensenrechtenschendingen in de voorbije decennia. Aan tientallen jaren van

‘impunidad’ (straffeloosheid) lijkt een einde te komen. Ook de lotgevallen van Pinochet werken inspirerend: in België worden twee gerechtelijke dossiers voorbereid tegen de ontvoerders en moordenaars van Serge Berten en Walter Voordeckers.

Een ander belangrijk thema is de vluchtelingenproblematiek; vooral vanaf 1985 staat die centraal. De keiharde repressie drijft tienduizenden mensen op de vlucht. Een deel trekt naar de buurlanden, vooral naar Mexico. Een ander deel vlucht de Guatemalteekse jungle in en probeert daar een bestaan op te bouwen: de 'Comunidades de Poblacion en Resistencia' (volks-gemeenschappen in verzet). Mensen van het Vlaams Guatemalacomité bezoeken deze dorpen en komen terug met foto's en getuigenissen. Het is de aanleiding tot het indienen van een reeks 11.11.11.-projecten. Het comité besteedt verder aan-

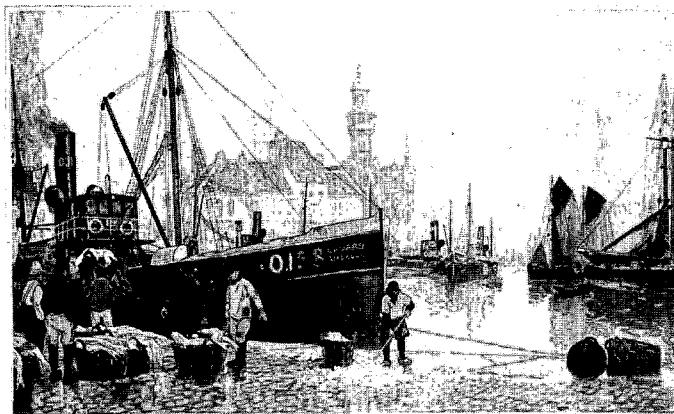
dacht aan het lot van de inheemse bevolking, afstammelingen van de Maya's, die ongeveer de helft van de bevolking uitmaken en zwaar gediscrimineerd worden. Andere thema's zijn de rol van de kerk in het land, de Belgische politiek tegenover Guatemala en de schendingen van de mensenrechten aldaar.

Een groot deel van de energie gaat naar studiewerk. Met de resultaten ervan worden vormingsinitiatieven opgezet. Het levert ook kopij voor *Guatemala Informatie*, de eigen publicatie, en voor *Guatemala Nieuwsbrief*, een tijdschrift dat samen met het Nederlands Guatemalacomitee wordt uitgegeven. Vorming en actie gaan hand in hand: het comité probeert ook te wegen op de politieke wereld. Zowel binnenlandse politici als Belgische europarlementariërs worden benaderd. Samenwerking met andere organisaties is een essentieel onderdeel van de activiteiten. Naast deelname aan het AIF is het Vlaams Guatemalacomitee sinds 1984 lid van het Nationaal Centrum voor Ontwikkelings-samenwerking (NCOS). In Vlaanderen probeert het de soms tientallen initiatieven en groepen rond Guatemala te coördineren. Er zijn contacten met gelijkaardige organisaties in Franstalig België en Europese bijeenkomsten. Regelmatig komen delegaties uit Guatemala op bezoek, zoals de Guatemalteekse winnares van de Nobelprijs voor de vrede, Rigoberta Menchu.

Het archief van het Vlaams Guatemalacomitee kwam in 1999 terecht in Amsab en omspant de periode 1978-1997. Onmiskenbaar is de stempel van Raf Allaert. Hij werkte van 1972 tot 1976 als scheutist in

Guatemala en maakte aan den lijve mee hoe allerlei basisbewegingen in toenemende mate met repressie te maken kregen. In 1980 trok hij een tweede keer naar het land, maar in 1982 werd de grond te heet onder zijn voeten en hij vluchtte. Een week later werd Serge Berten opgepakt. Nog altijd is Allaert actief in de organisatie. Het comité mag dan wel in enkele stukken de eigen structuur duidelijk uittekenen, in het archief is daar niet echt veel van terug te vinden. Vanaf 1982 tot en met 1996 zijn er de verslagen van de vergaderingen van het comité, evenwel in bundels die ook andere activiteiten weergeven. Boekhoudkundige stukken ontbreken. De hoofdmoot van het archief wordt gevormd door de bundels die voor studiedoeleinden zijn bijeengebracht. Die bevatten bijna altijd stukken uit Guatemala zelf, deels als kopieën, deels in originele vorm. Het gaat daarbij om materiaal van boerenorganisaties, christelijke basisgroepen, guerillabewegingen, lokale coöperaties enz... Een reeks documentatiemappen vult deze bundels aan. Het belang van samenwerking, zowel in België als internationaal, wordt eveneens gereflecteerd in het materiaal. Bij de verwerking van dit archief is assistentie verleend door twaalf studenten uit de tweede kandidatuur Pers- en communicatiewetenschappen van de Universiteit Gent in het kader van een seminarieoefening.

Dit artikel is gebaseerd op gegevens uit het archief en een gesprek met Raf Allaert in Amsab op 12 februari 2001.

De Vissershaven van Oostende

Brigitte De Mulder en Patricia Rau, Amsab

De NV Oostendsche Reederij of Roode Vloot werd opgericht in 1921, op initiatief van Eduard Anseele. De stichtingsakte dateert van 1 oktober 1921. De maatschappelijke zetel werd gevestigd in Ons Huis, Vrijdagmarkt, Gent; de kantoren bevonden zich in de Langestraat in Oostende.

Met kapitaal van de Belgische Bank van de Arbeid werden twee Engelse vissersboten aangekocht. De Engelse namen werden veranderd in de Edmond Van Beveren, vader van de Gentse Vooruit en de Théophile Massart, stichter van de coöperatie in Jolimont. Reeds tijdens zijn eerste vergadering besloot het directiecomité nog drie andere schepen aan de kopen. Het werden de Eduard Anseele, de César De Paepe en de Filip Coenen. In maart 1922 breidde de Roode Vloot opnieuw uit met de Emile Vandervelde en de Jan Volders. Alle schepen hadden draadloze telegrafie aan boord, wat toen uniek was in Oostende⁽¹⁾. In augustus 1923 werd het achtste schip aangekocht, de Alfred Defuisseaux. Eind 1924 telde de Oostendsche Reederij reeds twaalf stoomtrawlers en een motorboot. De uitbreiding bereikte een hoogtepunt in 1933, toen de rederij over achttien schepen beschikte, waaronder de Joseph Wauters, de Camille Huysmans, de Paul Pastur, de Ferdinand Hardyns, de Burgemeester Debunne, de Hector Denis, de Jan De Ridder, de Célestin Demblon en de Prévoyance Sociale. Ten gevolge van de oorlogsmoeilijkheden en de daarop volgende crisisjaren, werd de rederij in 1951 geliquideerd⁽²⁾.

De prent werd geschilderd door Henry Cassiers (Antwerpen 1858 - Brussel 1944). Cassiers staat bekend voor zijn landschappen, zeezichten, stadshoekjes en genretafere-len. Hij illustreerde ook boeken en ontwierp affiches⁽³⁾.

(1) R. DESNERCK, *De Oostendse visserij*, Jempe Herrebout, 1986.

(2) K. NUITTEN, *Bijdrage tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging te Oostende. Politieke en organisatorische ontwikkeling (1880-1940)*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1974.

(3) Biografisch woordenboek der Belgische kunstenaars van 1830 tot 1970, Arto, 1979.

Beschrijving

Ontwerp: Henry Cassiers

Titel: De Visschershaven van Oostende

Afmeting: 110cm x 73cm

Techniek: kleurenlitho, opschrift '58 EDUARD ANSEELE' in plakkaatverf

Vaststelling van de schade

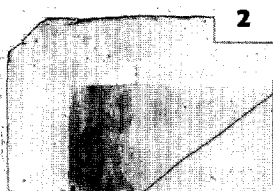
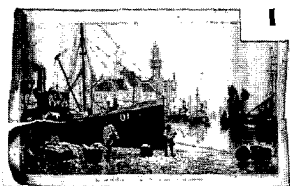

foto 1: horizontale scheuren, links 41cm, rechts 7,5cm
verkleuring door lichtschade en oppervlakkig
vuil

foto 2: linkerbovenhoekje ontbreekt

foto 3: gekartelde randen, schimmelvorming

foto 4: opschrift in plakkaatverf brokkelt van het origineel

Restauratie

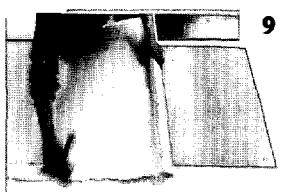
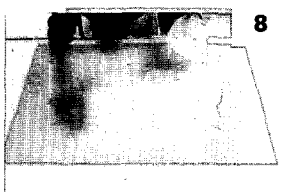
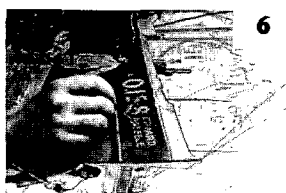
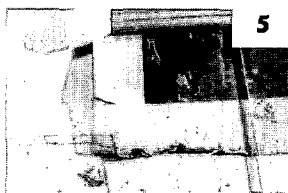

foto 5: wegmemen van oppervlakkig vuil

foto 6: fixeren van het opschrift

foto 7: wassen en ontzuren

foto 8: inlijmen

foto 9: verstevigen met Japans papier

foto 10: retoucheren van de scheuren

*Hans Van Werveke omringd door vrouw en dochters
(H. Van Werveke, Herinneringen uit kinderjaren en jeugd)*

Indrukken bij de memoires van twee Gentse historici: Hans Van Werveke en Adriaan Verhulst

*Denise De Weerd, historica, erehoofdconservator
Koninklijke Bibliotheek Albert I*

Professor Hans Van Werveke heb ik meegemaakt als een van de talloze kandidatuurstudenten, die tussen 1924 en 1966 zijn cursus over de geschiedenis van België volgden. Het waren knap ineengestoken lessen, volgens een klassiek chronologisch patroon, traag en zonder enige stemverheffing voorgelezen. Van Werveke maakte op mij de indruk van een saaie kamergeleerde, met iets niet-Vlaams in zijn houding tegenover de studenten. Hij was onverstaanbaar. Het verhaal ging dat, toen hij een datum of zoiets op het bord schreef, een student een prop papier op zijn rug schoot, hij bedaard zijn krijtje neerlegde, zei: "*Nu ben ik boos*" en het lokaal verliet. Van Werveke kwam op een hoge 'Hollandse' fiets van het station naar de universiteit...

Hans Van Werveke was bijzitter voor de beoordeling van mijn licenciaatsverhandeling over de textielarbeiders en de socialistische beweging te Gent. Hij ontnam mij bijna de grote onderscheiding omdat ik in het hoofdstuk over de culturele inspanningen voor de volksopvoeding wel de socialistische bibliotheek Leren Vereert, en de katholieke bibliotheken van het Davidsfonds had opgesomd, maar niet het Willemsfonds had vermeld. En dit op een ogenblik dat Van Werveke nota bene tot het jaar voordien (1951) voorzitter was geweest van het Willemsfonds. Het voorval zegt eigenlijk veel meer over de beperktheid van mijn socialistisch werkmilieu. Leren Vereert behoorde rechtstreeks bij mijn onderwerp en mijn culturele achtergrond. Het Davidsfonds had ik wel vermeld omdat ik tijdens de oorlog heel de jeugdafdeling van de bibliotheek in de Maïsstraat had uitgelezen. Het Willemsfonds, liberalisme en Vlaamsgezindheid behoorden niet tot mijn wereld en bleven mij onbekend.

Gewaardeerd professor, leerling van Henri Pirenne, ernstig en bedaard, streng in zijn beoordeling, dit was het imago dat de geschiedenisstudenten die geen middeleeuwen deden, van Van Werveke hadden. Daar paste het fait divers dat rondging onder de

studenten, namelijk dat de villa van de ernstige professor 'Het Roze Konijn' heette en dat er aan nudisme werd gedaan, niet bij. Nog altijd nieuwsgierig naar de oplossing van die incongruentie ben ik zoveel jaren later begonnen aan de lectuur van Van Wervekes *Herinneringen uit kinderjaren en jeugd*. De lectuur van de memoires heeft mij de mens Van Werveke leren kennen en mijn enigszins negatief gekleurd imago van de afstandige prof gewijzigd.

Ik raakte geboeid door de intimistische beschrijving van het geboortehuis aan de vroegere Ekkergerlaan met zijn dubbele rij bomen aan beide zijden van het wandel- en fietspad. De jonge Van Werveke had een heerlijke jeugd in het vaderhuis waar het leven rustig voortkabbelde langs de geijkte lijnen van een burgergezin van de Eerste Wereldoorlog waar, typisch voor die tijd, uitsluitend Gents gesproken werd. De zondaagse zomerwandelingen naar de Leie met als doel de Nenuphar in Afsnee om er het vieruurtje te nemen zijn klassiek gebleven. Toen at men er geen wafels met room, of pannenkoeken, maar twee kloeke tarweboterhammen met koffie of malt voor de kinderen. Vader Van Werveke en familievrienden uit het liberale milieu lopen terloops door de regels van het verhaal mee.

De Leie inspireerde de jonge Van Werveke. Zelfs zonder aan het oorlogsfront geweest te zijn, betekende de oorlogsperiode een breuklijn voor hem. Hij volgde tijdens de laatste oorlogsjaren les aan de Academie voor Schone Kunsten, waar toen Jan Delvin directeur was. Hij ging terug naar de Leie van zijn jeugd en benaderde het landschap met de ogen van de kunstenaar. Hij schilderde helemaal niet onverdienstelijk in impressionistische stijl. Hij leerde Léon Aereus kennen, knoopte opnieuw aan met een klasgenoot uit zijn middelbare schooltijd, Philippe Morel Boucle Saint-Denis. Hij raakte diep geïnteresseerd in de buitengewone culturele en artistieke ontwikkelingen van die tijd.

Belangrijk voor de culturele ontwikkeling en contacten van Hans Van Werveke was zijn kennismaking met mevrouw Nys, echtgenote van een textielfabrikant in Bellem, en haar vier dochters. De oudste, Maria⁽¹⁾, die nogal wat indruk op hem maakte, was verloofd met een veelbelovende Engelse auteur, Aldous Huxley. Hij had gesprekken met Aldous en zij bleven een tijdje met elkaar corresponderen. Toen Van Werveke huwde met een oud-leerlinge van het meisjeslyceum, Els De Schamphelaere, kreeg het jonge paar van een van de meisjes Nys haar roze speelgoedkonijn cadeau, uit haar babyjaren, en dit werd de naam van hun eerste woning. Van Werveke is lang in contact gebleven met moeder Nys, een zeer gecultiveerde vrouw voor wie hij veel bewondering had.

Na de oorlog moest ernstig aan de toekomst gedacht worden en evolueerde Hans Van Werveke in de richting van een universitaire carrière. Hij vertelt in zijn boek in een sober, helder en prachtig Nederlands over zijn medestudenten, proffen en later collega's aan de Gentse universiteit. Een keer wordt hij persoonlijk als hij het heeft over zijn concurrent, Victor Fris, die later de taak van vader Van Werveke in het Stadsarchief zal voortzetten. Zijn herinneringen aan zijn promotor, de 'grote' Henri Pirenne, en de

Gentse historische school blijven vlak. Even gaat hij dieper in op de invloed die Pirenne zou gehad hebben op de richting van het historisch materialisme en de *Annales d'histoire économique et sociale* van de Franse historici Lucien Fèbvre en Marc Bloch. Ik wil hier voor één keer citeren omdat het woordgebruik typerend is voor de klassieke Gentse school toen ik begon te studeren: *"Vooral tijdens de jaren die de Tweede Wereldoorlog voorafgingen, toen Bloch nog mede aan de leiding stond, bleef de algemene opvatting van de Annales' zodanig dat Pirenne er voor een belangrijk deel zijn eigen aanpak van de geschiedenis had kunnen in herkennen. Pas toen Fèbvre het alleen voor het zeggen had, vooral na de dood van Bloch (1944), ontaardde de algemene strekking en werd de geschiedkunde vaak overwoekerd door sociale hulpwetenschappen die andere wijzen van benadering van de waarheid huldigden, of juist misschien, andere soorten van 'waarheden' trachtten te benaderen. Het is mijns inziens verkeerd te spreken, zoals Dhondt het ergens doet, van 'la révolution des Annales', als van een ommekeer in de West-Europese geschiedschrijving. Dat moge in zekere mate waar zijn voor Frankrijk. Maar ons werd de boodschap van de Annales in haar essentiële bestanddelen reeds gebracht door Pirenne. En hij had bovendien, wat de Annales' niet of in onvoldoende mate deden, ons op de relatieve waarde ervan gewezen; hij had niet, zoals al te veel epigonen van de Annales', het kind met het badwater weggegooid"*. Deze passage duidt op een verschillende visie op de geschiedschrijving die nog het beste tot uiting is gekomen tussen wat in die tijd enerzijds de school van Pirenne en anderzijds de school van de jonge historici rond professor Jan Dhondt zou worden.

Hans Van Werveke is zeker de meest originele leerling van Pirenne geweest. Het citaat uit professor Hugenholtz' rede ter inleiding van diens eredoctoraat: *"Ik moet verklaren dat wat mij in uw werken het meest aantrekt het feit is dat U zo conservatief - en dat in de beste zin van het woord: conserverend - het werk van Pirenne voortzet"*, is de beste typering van Van Wervekes werk.

Het egodocument van Van Werveke is niet in het minst boeiend omdat hij getuige is geweest van en geparticipeerd heeft aan het intellectuele en culturele leven van het vrijzinnige, liberale milieu van Gent. Hij schrijft nadrukkelijk vanuit zijn zeer persoonlijke observatie, opvattingen en oordelen. De lectuur ervan heeft mij de mens Van Werveke leren kennen. En ik heb nog maar eens begrepen waarom ik van 'het conserverende' weg wilde en studente bij Jan Dhondt werd.

Wanneer professor Adriaan Verhulst het in zijn herinneringen, *Zoon van een foute Vlaming*, heeft over de proffen uit zijn studiejaren, schrijft hij over Hans Van Werveke: *"Heel anders was de persoonlijkheid van prof. Hans Van Werveke, die de Belgische geschiedenis weliswaar niet zeer boeiend doceerde, maar die een zeer lieve man was met een grote intelligentie. Pas bij het einde van het jaar beseften we dat we uit zijn colleges heel veel hadden geleerd, ook al hadden we in de vroege morgen zijn lessen wel eens verzuimd"*.

In de herinneringen van Verhulst, mijn tijdgenoot in de geschiedenis aan de Gentse universiteit, vind ik mijn generatie terug. En zoals mijn milieu mij niet in staat stelde om de verfijnde, culturele mens Van Werveke in te schatten en de lichte ironie in zijn optreden en teksten aan te voelen, zo heb ik wel veel geleerd over mijn medestudent

die naar mijn gevoel in het 'verkeerd' milieu had gezeten. Adriaan sprak geen dialect thuis, hij was Vlaamsgezind, hij was protestant, hij was liberaal. Bij ons was men vurig socialist, sprak men Gents, was men vrijzinnig en tegen 'de zwarten'. Adriaans vader ging in de collaboratie, mijn vader verstopte gewapende weerstanders in het kolenhok. Toen Adriaan bij ons in de eerste licentie binnenviel (hij had voordien rechten gestudeerd) bleef ik op een afstand van die vriendelijke, praatgrage jongeman zonder vooroordelen.

Verhulst is een vlot en boeiend verteller. Hij brengt een neutrale kroniek van de 'daden' van zijn vader in de periode voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Hij veroordeelt niet, in sterke tegenstelling tot zijn moeder, voor wie zijn bewondering en liefde als een rode draad door zijn jonge leven loopt. Zij, de protestantse, antimilitaristische Nederlandse, weerhield haar kinderen van een slaafse navolging van hun vader. Zij hield het gezin recht toen de armoede verscheen tijdens de periode van de repressie door het verhuren van alle kamers - die van de kinderen inbegrepen - in het grote huis. Een en ander bracht mee dat de jonge Verhulst veel mensen leerde kennen en vrijmoedig nieuwe kennissen en vrienden maakte. Als kind en adolescent onderging hij de Vlaamsgezinde kringen waarin zijn vader verkeerde en diens carrière die gepaard ging met een vrij sterke collaboratie waar het gezin zelfs de volle draagwijdte niet van kende. Pas na de gevangenneming en het proces trachtte de jongeman zijn vader te begrijpen. Slechts hier en daar klinkt in de herinneringen door dat het allemaal niet zo leuk was. Op 2 februari 1946 mocht het gezin een eerste bezoek brengen aan vader in de gevangenis: *"Ik herinner mij nog zeer levendig hoe ellendig ik deze ontmoeting in een zeker opzicht vond"*. De zestienjarige atheneumstudent heeft een kritische kijk op zijn medemensen ontwikkeld: *"Men maakte kennis met een scherpe kant in mijn karakter die ik vandaag nog vaak moet onderdrukken en die ook in mijn studententijd en in de jaren nadien herhaaldelijk bij mijn optreden in de buitenwereld tot uiting kwam"*. Hij wordt in de laatste jaren van het atheneum redactielid van het schooltijdschrift *Iris*: *"Een middel om mij te bevestigen en het bewijs dat ik op school, ondanks mijn afkomst en mijn achtergrond, toch erkenning had gevonden"*. Verhulst is gelanceerd, maar op zichzelf aangewezen om zijn rol in de maatschappij te zoeken. De passages in het boek over hoe hij aarzelend zoekt waar hij zijn geëngageerd zijn het beste kan aan vastknopen, zijn typerend voor jonge mensen die na de oorlog door de vergissingen van hun ouders ergens houvast hadden verloren. De overgang naar de universiteit was een beslissend moment: *"Ik leerde zeer verschillende mensen kennen en kwam veel meer in aanraking met de grote maatschappelijke en politieke problemen van het ogenblik. Ook thuis was de verandering belangrijk, ik werd opgenomen in de kring van universiteitsstudenten die al bij ons woonden of kwamen, voor wie ik tot dan toe, omdat ik nog naar het atheneum ging, slechts een knaap was die dikwijls buiten de conversatie gehouden werd. Dat zou voortaan niet meer het geval zijn: ik was flink van plan, zo ik dat al niet eerder had geprobeerd, om in deze wereld mijn mannetje te staan"*.

Het verhaal van zijn aftasten van de Vlaamse culturele en politieke wereld levert een boeiend beeld van wat er toen in Gent leefde. Verhulst kende al enkele veelbelovende jonge mensen die als student bij hem thuis op kot waren. Hij kwam in vrijzinnige

kringen. Als student geschiedenis had hij contact met professor Hans Van Werveke en zijn promotor en leermeester François-Louis Ganshof, beiden protestant. De bladzijden over wat hij "*zijn protestantse opflakking*" noemt en zijn toenadering tot de Christen Studenten Vereniging (CSV) belichten een weinig gekend aspect van de werking van dominee Van Stipriaan die hoopte aan de Gentse universiteit geestelijke contacten te leggen. Naast Van Werveke en Ganshof duiken de namen op van de classicus A. Lee-
man, de professor in Indo-europese talen Thibau, de kunsthistoricus professor Herman Bouchery, de romanist professor R. Dragonetti, de schrijver Johan Daisne, professor Jaap Kruithof, mijn jaargenoot Michel Oukhow, de socioloog George Kint en de professor Romeins Recht, René Dekkers.

Verhulsts definitieve weg als Vlaams liberaal komt er als hij verkozen wordt tot secretaris van de Gentse afdeling van het Willemsfonds, door toedoen van onder meer Marcel Bots, die ooit een tijdje bij moeder Verhulst in pension was.

Het Willemsfonds deed onder Verhulsts leiding een opmerkelijk politiek entree in verband met de goedkeuring van het taalcompromis door de regering. Het fonds trad toe tot het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen, dat Verhulst oprichtte met Achilles Mussche, voorzitter van het Vermeulenfonds en met Clem De Ridder, nieuw algemeen secretaris van het Davidsfonds. Verhulsts radicalisering van het Vlaamse standpunt is hem niet in dank afgenomen door de toenmalige bonzen van de liberale partij, Herman Vanderpoorten en Willy De Clercq, en kostte hem uiteindelijk een gecoöpteerd senatorschap. Ook hier schetst hij een boeiend en interessant beeld van het politieke reilen en zeilen van de liberale gemeenschap. "*Van mijn vader heb ik weinig geërfd, tenzij - merkwaardig genoeg - mijn Vlaamsgezindheid*", besluit Verhulst. Door zijn moeder is hij tegen de collaboratie beschermd geweest: "*Aan haar heb ik in wezen te danken dat ik geworden ben wat ik ben. Dankzij haar heb ik mij nooit het kind van een 'zwarte' gevoeld*". Maar voor de brede omgeving was hij dat wel. Door louter wilskracht, misschien gestaald door de verbittering die de vernedering van een veroordeelde vader kon meebrengen, is hij geworden wie hij is.

(1) Hoe merkwaardig Marie Nys was wordt duidelijk in het onlangs verschenen boek van S. LAURYSENS, *Mijn heerlijke nieuwe wereld. Leven en liefden van Maria Nys Huxley*, Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 2001.

H. VAN WERVEKE, Herinneringen uit kinderjaren en jeugd. Met een inleiding door Prof. dr. Walter Prevenier, Gent: Liberaal Archief, 2000.

A. VERHULST, Zoon van een "foute" Vlaming, Kapellen: Uitgeverij Pelckmans, 2000.

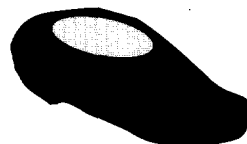
Wie was Miele
Zoetekoeke ?

Waar ging
Edward Anseele op
huwelijksreis ?

Sinds wanneer
hebben huizen een
huisnummer ?

Waar ligt het
Ceaulescuplein
in Gent ?

Te voet in de sporen van een rood verleden

Dit is geen quiz. Wel een voorsmaakje van het nieuwe Amsab-project, namelijk de wandeling doorheen rood Gent. De bewogen emancipatie-geschiedenis van het Kanailje vertaalde zich in Gent in een unieke schat aan bouwkundig erfgoed. De stille stenen getuigen van het felle leven en streven van vele generaties Gentenaars. Gent is een stad van 'heren' en van 'stroppen', een stad van hoogmoed en zelfspot, een stad van katoenbaronnen en fabrieksproletariaat⁽¹⁾.

Amsab biedt u een stevige wandeling aan langsheen de meest imposante architectuur. We starten aan het MIAT, het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, en eindigen in het Amsab-museum waar we een synthese zien van onze stadstocht. De Amsab-gids laat de beelden voor u spreken en brengt u een verfrissende kijk op een boeiende, vaak turbulente geschiedenis vol contrasten.

PRAKTISCH:

- De Amsab-gids begeleidt groepen van max. 20 personen
- De wandeling duurt ongeveer 2 uur
- Kostprijs: 2000 BEF
- Info en reservaties: Brigitte De Mulder - Amsab
- Geen wandeling op maandag, vrijdag en zondag
- Wél op dinsdag, woensdag, donderdag en zaterdag
- Vertrekuur in de voormiddag: 10.30 uur
- Vertrekuur in de namiddag: 14.30 uur

(1) F. BEKE, *Waar is de tijd, Gent, 1350 jaar Gentenaars en hun rijke verleden*, Wanders-Diogenes i.s.m. het Stadsarchief Gent en de Gentse musea.

'Ik woon in een monument'

'Ik woon in een monument'

Begin november mogen alle Deurnenaren een gratis magazine in hun bus verwachten. Dit magazine is het resultaat van een jaar samenwerking van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis Centrum Antwerpen en het Volksmuseum Deurne met de inwoners van de wijken Kronenburg, Conforta, Deurne-Dorp, Arena en Unitas.

De bedoeling van het project dat de naam 'Ik woon in een monument' meekreeg, is de bewoners van deze wijken hun woonomgeving anders te laten beleven (zie ook: *Brood & Rozen*, 2001, nr.2). De oudere bewoners vertellen hoe de buurt er vroeger uitzag en wat er te beleven viel. De jongeren tonen, met door ons aangeleverde wegwerpcameraatjes, hoe zij nu hun woonomgeving ervaren.

In dit magazine worden dus uiteraard deze getuigenissen weergegeven. Naar aanleiding van het modejaar in Antwerpen werd in het magazine ook een heuse modereportage opgenomen. Onder de bewoners van de wijken werd een echte modelcasting georganiseerd. De geselecteerde modellen mochten kledij van Antwerpse ontwerpers kiezen. Studio Verne, een fotografenduo dat werkt voor bekende internationale modetijdschriften, fotografeerde dan deze bewoners/modellen in hun buurt. U kan ook in de maand november in enkele etalages aan de Turnhoutse- en Herentalsebaan in Deurne het resultaat daarvan gaan bekijken.

In het midden van het magazine zit een kaart van Deurne met daarop een voorstelling van vier wandelingen en een fietstocht. De wandelingen brengen u langs de arbeidershuisjes van de Confortawijk, de verkeersluwe straatjes in Deurne-Dorp, de appartementsblokken van architect Braem in de Arenawijk en in de Unitastuinwijk van architect Van Steenberghe. De fietstocht maakt een lus in Deurne-Noord en een lus in Deurne-Zuid, waarbij u eveneens in deze wijken terecht komt.

Vanaf 26 oktober loopt ook in het Koninklijk Atheneum in Deurne een tentoonstelling over dit project. Hier kan u historische documenten bekijken over de bouw van de wijken. Inwoners van deze buurten stelden hun familiealbumfoto's ter beschikking zodat u een beeld krijgt van hoe daar door de tijden heen geleefd werd. De foto's van de jongeren worden in de prachtige oude doucheruimte van het atheneum tentoongesteld. Het Provinciaal Museum van de Fotografie verzorgt dit gedeelte van de tentoonstelling. Daarna kunt u even neerploffen in ons salonnetje voor het bekijken van een video die videaste Terenja Van Dijk maakte over het dagdagelijkse leven van enkele bewoners uit de wijken. Daarnaast kan u ook de audiovisuele getuigenissen horen en zien die door de acteur Rob Vander Wildt bijeengesprokkeld werden.

PRAKTISCHE INFO:

Ik woon in een monument. Tentoonstelling 26 oktober t/m 25 november in het Koninklijk Atheneum, 2100 Deurne

Openingsuren:

Maandag-vrijdag van 10-16u. ingang Frank Craeybeckxlaan

Zaterdag van 10-16u. ingang Jan Brochovenstraat

Inkom gratis.

Organisatie:

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw in samenwerking met: Koning Boudewijnstichting en Turninum Volksmuseum Deurne vzw in het kader van het project Actuele Volkscultuur. Met de steun van: Provinciaal Museum voor Fotografie, District Deurne, Cultureel Centrum Deurne en staRT/vertel.de.stad!

Sponsors:

Agfa Gevaert, P&V-Verzekeringen, ABVV-AC, ABVV-BTB, Bank Nagelmackers

Info:

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Lamorinièrestraat 233, 2018 Antwerpen
Tel.: 03/239.42.87

